

V. S. Xan

KOREYA TARIXI

**«Baktria press»
Toshkent – 2013**

YDK 94 (519)
КБК 63.3 (5Kop)
X 26

Xan V.S.

Koreya tarixi/ V.C. Xan. - Toshkent : Baktria Press, 2013. - 128 6.

Mazkur kitob Vatan tarixshunosligida Koreya tarixiga oid dastlabki nashr hisoblanadi. Muallif tarix fanida erishilgan yangi ilmiy natijalar asosida Koreya yarim oroli va koreys madaniyatining eng qadimgi davrlardan to hozirgi kungacha bo'lgan tarixi to'g'risidagi ma'lumotlarni ilmiy-ommabop tarzda tahlil qilgan. Kitobning alohida boblari koreys diasporasi, O'zbekiston va Koreya Respublikalarining o'zaro aloqalariga bag'ishlangan.

O'quv qo'llanma Koreya tarixi va madaniyati bilan qiziquvchi maktab o'quvchilari, talabalar, o'qituvchilar va keng kitobxonlar ommasi uchun mo'ljallangan.

КБК 63.3 (5Kop)

Tarjimon:

Adhamjon Ashirov

Taqrizchilar:

tarix fanlari doktori N. Karimova;

filologiya fanlari doktori V. Nam.

O'zbekiston Respublikasi xalq ta'limi Vazirligi huzuridagi Respublika ta'lim markazi hamda O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim Vazirligi huzuridagi O'zbekistonning eng yangi tarixi masalalari bo'yicha Muvofiqlashtiruvchi-metodik markazi tomonidan nashrga tavsiya etilgan.

Kitob Koreya Respublikasining O'zbekistondagi elchixonasi huzuridagi Ta'lim markazi homiyligida chop qilindi.

© Koreya Respublikasining Toshkentdagi Ta'lim markazi

© V. S. Xan

© Baktria press

MUNDARIJA

Kirish	4
I Bob. Qadimgi davr	6
II Bob. Qadimgi Choson	14
III Bob. Uch podsholik davri	24
IV Bob. Birlashgan Silla davlati	41
V Bob. Koryo davlati	48
VI Bob. Choson sulolasi	69
VII Bob. Mustamlaka davri. Koreya urushi va Koreyaning bo'linishi	99
VIII Bob. Bo'lingan Koreya	111
IX Bob. Koreya va O'zbekiston	123
Tavsiya qilinadigan adabiyotlar	127

KIRISH

Afrosiyob devoriy suratlari orasida VII asrda Osiyoning sharqiy hududida joylashgan Tinch okean qirg'oqlarini yuvib turuvchi uzoq Kogoryo mamlakati elchilarining Samarqand hukmdori saroyiga tashrifi ifodalanganligini ko'rish mumkin. Keyinchalik ma'lum muddat bu davlatlar orasidagi o'zaro aloqalar uzilgan. Biroq, globallashuv jarayonida odamlar va sarmoyalarning chegara bilmassligi natijasida uzoq mamlakatlar orasidagi o'zaro munosabatlar odatiy holatga aylanmoqda. Qolaversa, kommunikatsiyaning yangi tizimi – tezyurar transport, internet, uyali aloqa vositalari orqali turli mintaqalarda yashovchi odamlar vaqt va makon chegarasini sezmaganda muloqotda bo'lmoqdalar.

Bugungi kunda O'zbekiston va Koreyani o'zaro strategik hamkorlik aloqalari birlashtirmoqda. Tabiiyki, ikki mamlakat xalqlarining o'zaro qiziqishlari ham kundan-kunga oshib bormoqda. Koreya Respublikasi O'zbekiston iqtisodiyotining eng yirik investorlaridan biri hisoblanadi. Minglab koreyslar mamlakatimizga tashrif buyurmoqdalar, o'z navbatida, ko'plab o'zbekistonliklar Koreyaga biznes, ish, o'qish va dam olish uchun borishi natijasida koreyslar o'zbek va rus tillarida, o'zbekistonliklar esa koreys tilida bemalol so'zlashmoqdalar. Aynan yaqin aloqalar tufayli har ikki mamlakat haqida yanada ko'proq ma'lumotga ega bo'lishga intilish ham tabiiy holatdir. Keng kitobxonlar ommasi e'tiboriga havola etilayotgan mazkur kitob ushbu maqsadni amalga oshirishga qaratilgan.

Koreya tarixiga oid o'zbek va rus tillarida chop etilayotgan ushbu kitob mamlakatimizdagi birinchi nashr hisoblanadi. To'g'ri, avvallari ham O'zbekistonga Koreya, Rossiya yoki Qozog'istondan rus tilida chop etilgan va kam nusxadagi nashrlar kirib kelgan. Shuningdek, 2012 yili Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universitetida "Mamlakatshunoslik. Koreya Respublikasi" nomli o'quv qo'llanma chop etilgan bo'lib, unda nafaqat mamlakat

tarixi, balki iqtisodi, ta'lim sohasi, tilshunosligi, adabiyoti, etnografiyasiga oid ma'lumotlar berilgan. Biroq, mazkur kitobda tarixga birmuncha qisqa o'rin ajratilgan va rus tilida kam nusxada chop etilgan. Umuman olganda, so'nggi yillarda qator oliy o'quv yurtlarining koreyashunoslik bo'limlarida tayyorlangan o'quv materiallaridan amalda aynan mazkur o'quv yurti talabalarigina foydalanish imkoniga ega.

Ushbu nashr keng kitobxonlar ommasini uchun mo'ljallangan bo'lib, unda avvalo, yoshlarga hududiy jihatdan uzoq, lekin qarashlari jihatidan yaqin qo'shnilarimiz haqida umumiy ma'lumot berilgan. Muallif, garchi Koreya tarixi bilan bog'liq ko'plab tarixiy ma'lumotlarni bayon qilishiga qaramay, kitobda ba'zi tarixiy voqealar va ular bilan bog'liq ismlar, joy nomlari, sana va raqamlarning batafsil izohini bermagan. Chunki, kitobning hajmini inobatga oladigan bo'lsak, mazkur nashr Koreya haqidagi ma'lumotnomaga aylanishiga sabab bo'lgan bo'lar edi. Shubhasiz, bunday nashrni tayyorlash muallifning asosiy maqsadi emas. Kitobda Koreya tarixi bilan bog'liq tarzda bayon qilingan sharh va tafsilotlar kelgusida maktab, litsey, kollej va oliy o'quv yurtlari uchun tayyorlanadigan tarix darsliklarini to'ldirib, o'quvchi va talabalarning Koreya haqidagi bilimlari yanada boyishiga xizmat qiladi.

Xullas, muallif kitobxonlarni Koreya tarixi va madaniyatiga jalb qilish orqali mazkur mamlakatning murakkab tarixini, koreyslarning uzoq tarixiy davr bilan bog'liq bo'lgan dunyoqarashi va tafakkur tarzini, ularning erkinlikka intiluvchi ruhi hamda mehnatsevarligini, iste'dodi va erishgan yutuqlarini yoritishga harakat qilgan.

Muallif ushbu nashrning chop etilishida beg'araz yordamini ayamagan Koreya Respublikasining O'zbekistondagi elchixonasi huzuridagi Koreya Ta'lim markaziga o'z minnatdorchiligini bildiradi.

*V. S. Xan
Toshkent shahri, 2013 yil.*

I Bob.

QADIMGI DAVR

Tosh asri Zamonaviy Koreya hududida ilk inson ajdodlarining paydo bo'lishi quyi paleolit – taxminan 500 ming yil avvalgi davrga to'g'ri keladi. Quyi paleolit davriga xos eng qadimgi manzilgoh Pxenyan shahridan janubi-sharqdagi Komunmoru g'ori bo'lib, bu yerdan arxeik tosh qurollar va hayvon suyaklari topilgan. G'or sohiblari qadimgi odamlar yoki arxantropolar – Homo Erectus turi bo'lgan bo'lsa kerak.

Shimoliy Koreyadagi Sinn tog'idan Homo Neanderthalensis, ya'ni o'rta paleolit odami yoki paleoantropi (quyi jag' tish va o'mrov suyagi) topilgan. O'rta paleolitga Chommal g'ori (Janubiy Koreya) ham tegishli bo'lib, bu g'or ham olimlar fikricha, neandertal odamlar makoni bo'lgan. G'ordan gominidning bilak suyagidan tayyorlangan mehnat qurollari, suyak qurollar, toshga aylangan hayvonlar va chig'anoqlar topilgan. Arxeologlar tomonidan topib o'rganilgan ba'zi suyaklarda insonlar va hayvonlar tasviri aks ettirilgan. Balki, g'or sohiblari zamonaviy odam ajdodlari bo'lsa kerak.

Zamonaviy odam Homo Sapiens (neoantrop yoki kromanon) tipidagi odamlarning Koreya hududida paydo bo'lish davri taxminan yuqori paleolit davri, ya'ni 40000 – 30000 yil avvalgi davrga to'g'ri kelsa kerak. 20 ming yil avvalgi sana bilan baholangan Sokchanni I (Janubiy Koreya) manzilgohidan insonlarga tegishli soch qoldiqlari topilgan bo'lib, olimlarning ta'kidlashlaricha, bu topilma mongoloid irqiga tegishli ekan. Shuningdek, mazkur manzilgohdan o'choq, bo'yoq qoldiqlari, toshdan yasalgan it, ayiq va toshbaqalar topilgan. Tosh qurollar va hayvonlar suyaklari topilgan paleolit manzilgohlari ko'pincha suv havzalari yaqinida joylashgan.

Koreyada mezolit (o'rta tosh asri) davriga oid bir qator manzilgohlar aniqlangan bo'lib, ulardan mayda tosh qurollar – mikrolitlar topilgan.

Turli taxminlarga ko'ra, Neolit davri Koreyada eramizgacha

bo'lgan 8–5 ming yillikda boshlangan. Aynan bu davrda toshga ishlov berish texnologiyasi yuqori daraja rivojlangan va ayniqsa, xanjar hamda o'roqlar ishlab chiqarish takomillashgan. Neolit davriga oid manzilgohlar yarim orol bo'ylab, ayniqsa, daryo va okean qirg'oqlarida uchraydi. Ularda tosh qurollar bilan bir qatorda baliq ovlash uchun zarur bo'lgan uzun nayza, suyakdan yasalgan qarmoqlar ham topilgani quyi paleolit davrida aholining asosiy taomi daryo va dengiz hayvonlari bo'lganligidan dalolat beradi.

Keyinchalik, so'nggi neolit davrida tog' yonbag'irlarida va tepaliklarda yashagan jamoalar xo'jalik mashg'ulotlariga an'anaviy ovchilik va baliqchilik bilan birga dehqonchilik hamda chorvachilik kirib kelgan. Neolit manzilgohlari sohiblari dehqonchilik mahsulotlaridan – tariq, loviya va boshqa o'simliklarni yetishtirganlar. Yerni haydash asosan qo'lda bajarilgan bo'lib, ilk neolit davrida hayvonlar xonakilashtirilmagan. Yer, asosan, tosh omoch va hayvon shoxidan qilingan kurak yordamida haydalgan; hosil tosh va suyakdan yasalgan o'roqlar yordamida o'rilgan; yetishtirilgan don va yovvoyi boshhoqli o'simliklar tosh yorg'ichlar yordamida yanchilgan.

Oshxona anjomlari sifatida dastlab naqshsiz silliq xum, dekcha, yog'och kosalar paydo bo'lgan. So'nggi neolit davrida taroqsimon naqshli va bo'yalgan kulolchilik buyumlari tarqala boshlagan. Suyak mahsulotlari, uchli yoy, bigiz, garpun (katta baliqlarni ovlashda ishlatiladigan uzun nayza), igna, yer qaziydigan kurak yasash texnologiyasi rivojlangan. Kiyim tikish va baliq ovlash uchun to'r to'qishda suyak ignadan tashqari, urchuq va to'quvchilik dastgohidan ham foydalanilgan.

Neolit davri turar joylari dumaloq yoki to'rtburchak shaklidagi yopiq tomli yerto'lalardan iborat bo'lgan. Aynan mana shunday turar joylardan birida 5 ta o'choq topilgan bo'lib, bu yerda yashagan odamlar urug'chilik tuzumida hayot kechirishgan. Qishloqlar esa bir necha o'n va hatto, yuz yerto'ladan iborat bo'lgan. Ijtimoiy qatlamlarning paydo bo'lishi bilan bog'liq keyingi davrlarda qabila sardorlarining dafn marosimlari oddiy fuqoralarnikidan farq qilgan.

So'nggi neolit davrida o'zbekistonliklar uchun ma'lum va mashhur bo'lgan koreyslarning uy poli ostidan maxsus tuynuklar orqali isitish tizimi – *ondol* paydo bo'lgan. Bu isitish tizimi dastlab

Shimoliy Koreyadagi Nampxadon yodgorligidan topilgan. Uy poli ichki qismida kichik toshlardan tayyorlangan maxsus yo'laklar orqali yuborilgan issiq havo yordamida isitilgan.

Bronza va ilk temir asri

Bronza asrining Koreyaga kirib kelishi borasida olimlar tomonidan turli sanalar bildirilgan. Ularning fikricha, mil.avv.

II–I ming yilliklardan tortib to mil. avv. VII–VI asrlargacha bo'lgan davr bronza asri hisoblanadi. Bundan tashqari, Koreyaning yana bir o'ziga xos xususiyati shundaki, aynan bronza davri mintaqada uzoq davom etmagan va mil.avv. III–II asrlar chegarasida yakunlangan. Temir buyumlar esa mil.avv. VII asr yoki mil.avv. IV asr – bronza asri (bu yerda ham turli xil sanalar ko'rsatiladi)da paydo bo'lgan va bronza buyumlar bilan bir vaqtda ishlatilib, yangi davrda nisbatan keng tarqalgan.

Bronzadan yasalgan buyumlar orasida qilichlar, pichoqlar, nayza uchi, bolta va oyboltalar, ot-arava buyumlari, idish-tovoqlar, zeb–ziynat buyumlari, oyna va tangalar ko'proq uchraydi. Bu davrda toshdan mehnat qurollari yasash davom etgan bo'lib, so'nggi bronza va ilk temir davrida zargarlik buyumlari – qimmatbaho zeb–ziynatlar, yarim qimmatbaho toshlar va munchoqlar yasalgan.

Bronza davrida odamlar dastlab baland tepaliklardagi manzilgohlarda yashaganlar. Keyinchalik, ular o'z yashash joylarini mudofaa devorlari bilan o'raganlar. Natijada dehqonchilik qilish uchun qulay manzilgohlar paydo bo'lgan. Yerto'lalar kengaytirilib yarim yerto'lalarga aylantirilgan va *ondol* isitish tizimi ancha ommalashgan. Har bir manzilgoh o'ntadan yuztagacha bo'lgan yarim yerto'lalardan iborat bo'lgan. Binolar katta hajmda qurilganligi uchun ularda jamoa bo'lib yashashgan deyish mumkin.

Bu davrda dehqonchilikda dukkakli o'simliklardan – tariq, arpa, bug'doy va no'xat ekilgan.

Odamlar orasida ijtimoiy tabaqalanish (aslzoda, oddiy odamlar va qullar) mavjud bo'lgan. Urug'–qabilalar orasida hokimiyatni urug' va qabila sardorlari boshqarganlar. Faqatgina hukmron tabaqa vakillarigina bronzadan yasalgan buyumlardan foydalanganlar. Aholining asosiy qismi esa tosh, suyak va yog'ochdan yasalgan buyumlarni ishlatishgan. Shuningdek, ijtimoiy tabaqalanish dafn

marosimida ham o'z ifodasini topgan. Bu mayitni chuqur o'ra qilib dafn etishdan farqli tarzda tosh qutili (toshlar bilan qoplangan plita) qabrga ko'mishda, keyinroq *dolmenlar* (hashamatli, o'n tonnalarcha keladigan ko'mish inshootlari)ga dafn qilishda kuzatilgan. Odatda, dolmenlar qabilaning aslzodalari (hukmdor va boshliqlari)ga atab qurilgan. Bunday inshootlar, asosan, tog' jinslaridan, ya'ni, katta tosh bo'laklari va plitalaridan qurilgan bo'lib, ular stol (xontaxta) yoki qo'ziqorin ko'rinishida yasalgan. Marhum bilan birga qurol-yarog'lar (pichoq, qilich, boltalar), taqinchoqlar va bronzadan yasalgan oyna ko'milgan. Bunday katta inshootni barpo etish ko'pchilikning mehnatini talab qilgan. Keyinchalik dolmenlar o'ziga xos etnomadaniy an'anaga aylangan va nafaqat aslzodalar, balki oddiy xalq uchun ham qurilgan bo'lib, Koreyadan 30 mingga yaqin dolmenlar topilgan.

Temir paydo bo'lishi bilan birga bronzadan yasalgan mehnat qurollari ham ishlatilgan. Temirdan qurol-yarog'lar, aravalar, qishloq xo'jaligi va hunarmandchilik asboblari yasalgan. Bronza va so'ngra temirdan foydalanish (ayniqsa, omoch dehqonchiligi) mehnat unumdorligining oshishi, o'z navbatida, ortiqcha mahsulotlarning ishlab chiqarilishi va xususiy mulkning paydo bo'lishiga olib kelgan. Qolaversa, maxsus kasblar (ziroatchi dehqonlar, kulollar, temirchilar, kon qazuvchilar) paydo bo'lgan. Tovar ayirboshlash munosabatlari paydo bo'lganidan bu davrga xos tangalar ham dalolat beradi. Bronza va temirdan yasalgan qurol-yarog'lar bilan qurollangan jamoalar metall va boshqa buyumlardan foydalanishni bilmaydigan boshqa jamoalarni o'zlariga bo'ysundirishi natijasida ancha katta uyushma, o'z navbatida, quldorlik jamiyati vujudga kelishiga sabab bo'lgan. Bu uyushmalar davlatchilikning ilk ko'rinishi va keyinchalik koreys davlatchiligi vujudga kelishiga asos bo'lgan.

Ilk e'tiqodlar Fetishizm, animizm, totemizm, afsungarlik, shomonlik kabi ilk e'tiqodlar barcha xalqlar ijtimoiy taraqqiyotining dastlabki davrlariga xosdir.

Koreyaning paleolit davri yodgorliklarida, masalan, Sokchanni I manzilgohida toshdan yasalgan hayvonlar (it, ayiq va toshbaqa) topilishi ham mazkur g'or sohiblari *fetishizm* va *totemizm*ga e'tiqod qilganliklaridan dalolat beradi.

Fetishizm – narsa–buyumlarga ishonish, o‘zlarini ilohiy jihatdan ulardan kelib chiqqan deb hisoblash demakdir. Fetishizm va totemizmga oid but–sanamlar, odatda, tosh va yog‘ochdan yasalgan. Boshqa tomondan, biz bu figuralardan biror urug‘ totemi (hayvon, o‘simlik va boshqa predmet) bilan ilohiy aloqadorlik to‘g‘risidagi totemizm ko‘rinishini kuzatishimiz mumkin. Totemizm izlarini koreyslarning turli afsona va rivoyatlari bilan birga qadimgi amaliy san‘at namunalari, qoyatosh rasmlari, suyaklarga ishlangan tasvirlar va zeb–ziynat buyumlarida ham ko‘rish mumkin. Xususan, koreyslar orasida keng tarqalgan Tangun haqidagi afsonada birinchi koreys davlati asoschisining turmush o‘rtog‘i urg‘ochi ayiq bo‘lganligi haqida hikoya qilinadi. Boshqa bir afsonada koreyslarning qadimgi silla qabilasi ajdodi tovuq tumshuqli tug‘ilgani yoki silla urug‘ining asoschisi bo‘lgan chaqaloqni xo‘roz himoya qilganligi haqida yoziladi.

Ajdodlar e‘tiqodining ilk shakllari ham totemizm bilan bog‘liq bo‘lib, unga ko‘ra odam vafot etganidan keyin totem hayvonga aylangan. Chunonchi, bu boradagi an‘analar, ayniqsa, dafn marosimlarida yorqin ifodasini topgan bo‘lib, marosim ishtirokchilari o‘zlarini qaysi totem hayvondan deb hisoblashsa, o‘sha hayvonning terisiga yopinib, ushbu hayvonning harakatlariga taqlid qilishgan. Ajdodlar ruhi bir–biri bilan bog‘liq bo‘lgan, ikki olam – marhumlar va tiriklar dunyosi o‘zaro ajralib turgan. Ajdodlar ruhi doimo tiriklarga moyil bo‘lib, ularning kundalik hayotida yordam berar ekan. Ajdodlar ruhiga e‘tiqod bo‘yicha dolmenlarni misol qilib keltirish mumkin.

Diniy e‘tiqodning birmuncha keng tarqalgan yana bir ko‘rinishi ajdodlar ruhiga sig‘inish – *animizm* yoki ruh–jon (nafaqat ajdodlar ruhi va insonlar)ga topinishdir. Animizm ko‘rinishini totem fetishlarda, xususan, qadimgi mozor–qabristonlarda hamda qoyatosh rasmlarida ham ko‘rish mumkin. Animizm bilan bir qatorda shomonlik ham koreyslar hayotida muhim o‘rin egallagan. Odamlar shomonlarni ruhlar bilan muloqot qila olish qudratiga ega deb bilganlar. Shomonlar turli kasalliklarni davolaganlar yo‘qolgan odamlar, jonivor hamda narsa–buyumlarni topish bilan birga kelajakni bashorat qilganlar.

Koreya yarim orolining 70 foizini tog‘lar egallagani bois bu yerda *tog‘ kulti* ham bo‘lgan. Chunonchi, mintaqada ba‘zi tog‘lar

ilohiy xarakterga ega bo'lib, ularga afsonaviy davrda – yaralish davrida bo'lajak qahramonlar tug'iladigan yoki muhim voqealar ro'y beradigan makon sifatida qaralgan. Muqaddas joy sifatida tan olingan Txeboksan tog'ida yashaydigan ayiq ayolga aylanib, osmon hukmdorining o'g'liga turmushga chiqqan. Afsonaga ko'ra, aynan mazkur voqeadan Koreya davlatchiligi tarixi boshlangan.

Qadimgi qavmlarda tog'larga sig'inish bilan birga, hosildorlik kulti, daraxt, tosh va boshqa kultlar ham bo'lgan.

Umuman olganda, Koreya yarim orolini o'rab turgan dunyo ilohiylashtirilgan. Ularning tasavvuriga ko'ra, yerni turli ruhlar, g'ayritabiiy kuchga ega ilohiy hayvonlar va jumboqli mavjudotlar o'rab olgan. Yuqoridagi jonzotlar bilan aloqa qilish, suhbatlashish, ahdlashish va qilgan yomon ishlari uchun kechirim so'ralgan. Koreyslarning deyarli barcha marosimlari u yoki bu darajada ajdodlar e'tiqodi yoki ularga in'omlar taqdim qilish bilan bog'liq bo'lgan. Bu kabi ilk e'tiqod shakllari keyinchalik rivojlangan dinlar kirib kelgan davrda va ularning ba'zilari hatto bugungi kunda ham o'tmish ovozi tarzida saqlanib qolgan.

Koreyslar etnogenezi

Koreyslar qadimgi xalqlardan biri hisoblanadi. Olimlar bu borada fikr bildirganda, ko'proq koreyslarning irsiy xususiyatlaridagi qadimgi asoslar bilan birga ularning etnos sifatida shakllanishiga ham e'tibor qaratadilar.

Dunyoning ko'plab hududlarida asrlar davomida bir xalq boshqasi bilan qo'shib, qo'shni xalqlar yoki bosqinchilar bilan aralashishi natijasida yangi etnik komponentlarning paydo bo'lishi yoki transformatsiyalashuvi sodir bo'lgan. Bir necha qabilalar va xalqlarning boshqa xalqlar yoki etnik guruhlar bilan qorishuvi natijasida keyingi avlodlar uzoq ajdodlar bilan tashqi antropologik qiyofasi, tili va madaniyatidagi umumiylikni yo'qotgan.

Bu borada koreyslarning o'ziga xos xususiyati shundaki, ular uzoq vaqt Koreya yarim orolida dunyodan uzilgan holda yashaganlar. Shu bois yarim orol etnik jihatdan bir xalqdan iborat bo'lib, ularning etnogenezi qadimgi davrlarda yakunlangan. Bundan tashqari, Koreyaning milliy davlat sifatida shakllanishi ham Yevropa va Osiyoning bir qator davlatlariga qaraganda birmuncha avval

sodir bo'lgan bo'lib, bunga ham koreyslarning izolyatsiyalashgan hududda yashashi hamda etnik bir xilligi sabab bo'lgan.

Umuman olganda, koreyslar etnogenezi muammosi borasida quyidagilarni ta'kidlab o'tish mumkin:

a) koreys xalqining etnogenezi jarayoni qadimgi davrda (taxminan neolit davrida boshlanib, bronza va temir asrida tugallangan) yuz bergan;

b) bu jarayonda Osiyoning turli hududlarida yashagan qabilalar ishtirok etgan;

v) mazkur qabilalar turli ko'chishlar vaqtida tarqoq qabilalar sifatida yarim orolga kirib kelganlar;

g) koreyslarning etnos sifatida shakllanishiga qabilalarning o'zaro qorishuvi ta'sir qilgan;

d) turli qabilalarning koreyslar etnogenezidagi o'rnini bir xil tarzda baholab bo'lmaydi.

Koreyslarning qayerdan kelib chiqqanligini bilish uchun, avvalo ularning antropologik qiyofasi, tili va madaniyatiga e'tibor qaratish lozim. Til tasnifi bo'yicha, koreys tili oltoy tillari oilasiga mansub bo'lib, bu oilaga turk, mo'g'il, tungus–manjur bo'limi, shuningdek, yapon tillari kiradi. Ba'zi adabiyotlarda esa bu tilni o'rol–oltoy tillar oilasi deb ham yuritiladi. Antropologik tasnifga ko'ra, koreyslar mongoloid irqining Sharqiy Osiyo shoxobchasidagi manjur–koreys tipiga kiradi. Bu irq neolit davrida manjur–koreys tipi, *paleoosiyolik*larning Tinch okean (avstroneziyaliklar) va kontinental hududlarda yashovchi mongoloidlar bilan qorishuvi natijasida paydo bo'lgan.

Paleoosiyoliklar Shimoliy va Shimoli–Sharqiy Osiyoning qadimgi aborigin xalqlari bo'lib, ular Shimoliy va Shimoli–Sharqiy Sibir, Kuril orollari, Saxalin va Yaponiyada yashaganlar. Ularga nivxlar, eskimoslar, yukagirlar, ketlar, aleutlar va aynlar kiradi. Shu bilan bir qatorda chukchalar, koryaklar, itelmenlar ham mazkur guruhga mansub bo'lib, ular shimoli–sharqiy paleoosiyolik guruhini tashkil etadi.

Avstroneziyaliklar – Janubi–Sharqiy Osiyo (Indoneziya, Malayziya, Bruney, Sharqiy Timor va Filippin), Okeaniya, Madagaskar va Tayvan hududlarida tarqalgan tillarda so'zlashuvchi xalqdir. Avstroneziyaliklarning ilk ajdodlari Xitoyning sharqiy va janubi–sharqiy hududlarida yashaganlar. Avstroneziyaliklarning mintaq

bo'ylab tarqalishi mil.avv. V–IV minginchi yillarda yoki ularning ilk va so'nggi migratsiyasi jarayonida sodir bo'lgan.

Bir qator olimlarning fikricha, koreyslar etnogenezida Oltoy tog'lari hududlari va Markaziy Osiyoga tutash hududlarda yashovchi qabilalar ham ishtirok etganlar. Ular bir necha ming yillar ilgari Manjuriya va Xitoyning ba'zi hududlari, Sibir va Primore o'lkalariga qarab siljiganlar. Koreya yarim oroliga kelgan qabilalarning ba'zilari mahalliy xalqlarni siqib chiqargan bo'lsalar, boshqalari esa mahalliy aholi bilan qorishib ketganlar. Siqib chiqarilgan aholining katta qismi Yaponiya, Saxalin, Sharqiy Sibir va Arktika hududlariga ko'chib o'tgan.

Ko'plab qabilalarning kirib kelishi yarim orol xalqining moddiy madaniyatida, xususan, kulolchiligida aks etgan. Olimlarning fikricha, silliq sopol buyumlar Sibir mongoloidlarining (mil.avv. V–IV mingyillik) Baykal shoxobchasi orqali, taroqsimon sopol buyumlar shimoli–sharqiy paleoosiyoliklardan (mil.avv. IV – III mingyilliklar atrofida), bo'yoqli kulolchilik namunalari esa mongoloid irqining Sharqiy Osiyo tipi orqali kirib kelgan. Koreyadagi dolmenlar madaniyati Janubi–Sharqiy Osiyoda ilk dafn marosimlari bilan bog'liq an'analarga sezilarli ta'sir ko'rsatgan. Koreya yarim oroliga bronza davri madaniyati Manjuriya i Sibirdan kirib kelgan bo'lib, mazkur madaniyatning uzatuvchilari tungus–mongoloid (oltoy) guruhi bo'lgan.

Eramizgacha bo'lgan I ming yillikda Koreya yarim oroli va unga tutash hududlarda koreyslarning ilk ajdodlari va qadimgi koreys qabilalari shakllangan bo'lib, ular *janubiy* va *shimoliy* guruhlariga bo'lingan. Shimoliy qabilalar yozma manbalarda *tun-i* ("sharqiy varvarlar" yoki "sharqiy kamonchilar") nomini olgan bo'lib, ularga tungus–manjur qabilalariga yaqin bo'lgan qabilalar va paleoosiyoliklar kirgan. Aynan mazkur guruhga Koreya yarim orolining shimoli va Xitoyning shimoli–sharqida joylashgan *choson*, *yemek*, *puyo*, *okcho*, *koguryo* va boshqa qabilalar kirgan. Janubiy qabilalarga esa "uch xon" (*maxan*, *chinxan*, *pyonxan*) va *kaya*, *saro* hamda boshqa qator qabilalar mansub bo'lgan. Ular avstroneziya xalqlariga yaqin xalqlar bo'lib, yarim orolning markaziy hamda janubiy qismida yashaganlar. Koreyslar etnos tarzida *shimoliy* va *janubiy* qabilalarning qo'shilishidan paydo bo'lganlar.

II Bob.

QADIMGI CHOSON

Ilk temir davrida Koreya yarim oroli va unga tutash hududlarda yirik qabilalararo uyushmalar shakllana boshlagan. Ularning tipologik mavqei hozirga qadar ilmiy munozara mavzusi hisoblanadi. Ba'zi mutaxassislar fikricha, bu harbiy yoki siyosiy uyushma bo'lgan bo'lsa, boshqa bir guruh olimlar dastlabki koreys davlati, uchinchi guruh olimlar esa yuqoridagi ikki fikrni umumlashtirib, qabilalar o'rtasidagi ittifoqqa asoslagan ilk davlatchilik shakli deb ta'kidlaydilar. Xullas, dastlabki markazlashgan boshqaruvga ega bo'lgan davlat – bu Choson yoki Ko–Choson (Qadimgi Choson)dir.

Qadimgi Chosonning tashkil topishi

Har ikki Koreyada keng tarqalgan afsonaga ko'ra, Qadimgi Choson davlatining asoschisi osmon kishi-

si ajdodi Tangun hisoblangan. Rivoyatga ko'ra, osmon hukmdori Xvaninning katta o'g'li Xvanunosmon odamlarni boshqarish maqsadida ko'p marotaba yuqoridan yerga qaragan. Bu xabarni eshitgan Xvanun o'g'lini uch ming yordamchi (ruhlar) mulozimlar ko'magida uch muhri bilan yerga yuborgan. Xvanun uch boshli Txeboksan tog'ining eng yuqori cho'qqisida ruhlar uchun qurbonlik qilinadigan daraxt oldiga tushgan. U keyinchalik bu yerda "ruhlar ibodatxonasi" yoki "muqaddas shahar"ga asos solgan. Yomg'ir, shamol va bulut ruhlar yordamida Xvanun 360 ish (360 kundagi har bir yumush)ni va odamlarni boshqargan. U insonlarga turli bilim va ko'nikmalar: turli giyohlarning yerdan unib chiqish mudдати; bemorlarni davolash; yaxshilikni yomonlikdan ajratish; jazo turlarini o'rgatgan.

Kunlardan birida Xvanun oldiga ayiq va yo'lbars kelib, o'zlarini insonga aylantirishni so'ragan. Xvanun ularga g'orda yuz kun sehrli shuvoq va sarimsoq piyozni yeyishni va quyoshdan yashirgan holda yashashni shart qilib qo'ygan. Bu shartni bajarish-

da yo'lbarsga sabr va matonat yetishmagan. U ma'lum muddat o'tgach g'ordan chiqqan. Ayiq esa shartni bajarib, 21 kundan keyin go'zal bir qizga aylangan. U o'zini yolg'iz his qilgan. Shu bois har kuni qurbonlik qilinadigan daraxt oldiga kelib, unga farzand ato qilishini so'rab iltijo qilgan. Uning iltijolarini eshitgan Xvanun inson qiyofasiga kirib, unga uylangan. Natijada ularning nikohidan Tangun dunyoga kelgan. Tangun eramizgacha bo'lgan 2333 yilda Koreya yarim orolida Choson ("Tong ufori") degan davlatni tuzib, uni 1500 yil boshqargan hamda 1908 yoshga kirganda hukmdorlik ramzini topshirib, tog' ruhiga aylangan ekan.

Koreys davlatining asoschisi Tangun haqidagi rivoyat koreys milliy shuurining muhim qismi hisoblanadi. Garchi, Chosonning paydo bo'lish davri juda qadimiylashtirilganiga qaramay, yuqoridagi rivoyat ushbu mazmunda dastlab XIII asr ikkinchi yarmida buddaviy rohib Iryon tomonidan yozilgan "Samguk yusa" ("Unutilgan uch davlatning ishlari", 1285 y.) nomli manbada uchraydi. Keyingi ikki asr davomida Tangun haqidagi afsona ba'zi o'zgarishlar bilan boshqa tarixiy manbalarda ham zikr qilingan.

Ma'lumki, turli afsona va rivoyatlar, ayniqsa, tarixiy rivoyatlar afsonaviy voqealarga asoslangan bo'lib, tarixiylikdan biroz yiroq bo'ladi. Xususan, Tangun haqidagi afsona ham qandaydir xayoliy jamiyatning o'ziga xos variantidir. Unda Koreya yarim oroli aholisining ilk temir davridagi dunyoqarashi xalqona epos tarzida tasvirlangan. Lekin shunga qaramay mazkur rivoyatlarda koreyslar tarixiga oid ayrim qiziqarli ma'lumotlar uchrashi bilan ham ahamiyatlidir. Umuman olganda, yuqorida keltirilgan afsonaning ahamiyati quyidagilarda birmuncha yorqin namoyon bo'ladi.

Birinchidan, aynan mazkur afsona orqali koreys etnosining shakllanishi qadimgi qabilalarning qaysi totem ajdod (bo'ri va yo'lbars)ga e'tiqod qilganligi haqidagi ma'lumotga ega bo'lamiz.

Ikkinchidan, ayiq haqidagi syujet barqaror bo'lib, unda yo'lbars haqidagi ma'lumot uchramasligi, mazkur hayvonlar totem ajdod bo'lgan ikki qadimgi qabila yoki qabila uyushmasi orasidagi o'zaro kurashda ayiq qabilasi g'olib bo'lganligidan dalolat beradi. Ma'lumki, *koguryo* va *yemek* kabi qadimgi koreys qabilalarining totem ajdodi ayiq bo'lgan bo'lsa, *sharqiy qavmlar* – yo'lbarsni totem hisoblaganlar.

Uchinchidan, Xvanunning uch ming yordamchisi bilan Txe-boksan tog'idan tushishi haqidagi ma'lumotlarda qadimgi koreys qavmlarining Koreya yarim oroliga kirib kelishi aks etgan.

To'rtinchidan, Txeboksan tog'ining eng yuqori cho'qqisida joylashgan muqaddas daraxt oldidagi ruhlar maskani – bu qavmlar e'tiqodida totemizm bilan birga tog' va o'simlik kulti ham bo'lganidan dalolat beradi.

Beshinchidan, ikki biologik oppozitsiya – erkak va ayol o'rtasidagi nikoh esa ularning hayot tarzida dunyoni yaratuvchi binar oppozitsiya (serpushtlik kulti) muhim rol o'ynaganligini ko'rish mumkin. Ma'lumki, Xitoy mifologiyasida osmon va yerning qo'shilishi *yan* va *in* o'rtasidagi munosabatlar yuqori nuqta bo'lgan bo'lib, bu holat koreyslar dunyoqarashiga ham sezilarli ta'sir qilgan. Aynan ikki xalq orasidagi o'zaro aloqalar Koreya hududida sodir bo'lganligi borasidagi ma'lumotdan koreyslarning dunyoqarashida etnik jihatdan birlashuv boshlanganligini kuza-tish mumkin.

Oltinchidan, yomg'ir, shamol va bulutlarni boshqarish hamda Tangun tomonidan odamlarning boshqoli o'simliklar o'stirishi mintaqada dehqonchilik madaniyati taraqqiy etganligidan dalolat beradi. Bundan tashqari, bunda quyosh kulti (Tangunning bobosi Xvanin osmon va quyosh ilohi bo'lgan) bilan bog'liqligini ko'rish mumkin. Quyosh (erkak) urug'ining yer (ayol) bilan qo'shilishi insoniyatning davomiyligi – serpushtlikning paydo bo'lishiga sabab bo'lgan.

Yettinchidan, Tangunning 360 ishi (yildagi 360 kundagi ish) Koreya yarim orolida astronomik yil hisobi mavjudligidan dalolat beradi.

Sakkizinchidan, ezgulik, yaxshilik bilan birga yomonlik va aynan yomonlikka nisbatan jazo choralari ko'rilishidan axloqiy me'yor, huquqiy qoidalar va ibtidoiy jamoa tuzumining inqirozi, davlatchilik hamda sinfiy jamiyatning paydo bo'lishini kuzatish mumkin.

Modomiki, Tangun haqidagi afsona yozma manbalar dastlab XIII asrda uchrashini inobatga olsak, unda qadimgi naqlar emas, balki keyingi tarixiy davrlarga oid qatlamlar ustuvor ekanligining guvohi bo'lamiz. Qolaversa, "Samguk yusa" yilnoma buddaviy rohiblar (Koreyada tarixiy yo'nalishda buddaviylik va konfutsiy-

lik yilnomalari farqlanadi) tomonidan yozilganligini inobatga olib, ba'zi olimlar rivoyatda buddaviylik motivlari (hayot daraxti, Indra xudosi, muqaddas daraxtning misoli sandal daraxti tarzida talqin qilinishi) ustuvor ekanligi borasida fikr bildiradilar.

Olimlar orasida "Tangun tarixiy shaxsmi?" degan savolga umumiy javob yo'q. Chunonchi, bu borada ba'zi mutaxassislar Tangun bir kishining ismi emas, balki *Choson* qabila/qabila ittifoqi sardor (yuqori kohin)ining umumiy nomi bo'lib, keyinchalik ushbu qabilaviy kult koreys etnosiga nisbatan qo'llanilgan, degan fikrni ilgari suradilar. Biroq, shunga qaramay, koreyslar 3 oktyabr (o'ninchi oying uchinchisi kuni)ni (rivoyatga ko'ra, Tangun Qadimgi Chosonga asos solgan kun) millat paydo bo'lgan kun sifatida nishonlaydilar. Janubiy Koreyada "Tangun erasi"dan boshlab rasmiy miliy davlat yilnomasi yuritiladi. Shimoliy Koreyada esa mamlakat poytaxti Pxenyang shahridan uncha uzoq bo'lmagan yerda joylashgan qadimgi maqbarada olib borilgan arxeologik qazishmalar jarayonida ikkita odam tana suyaklari topilgan bo'lib, shimoliy koreyalik olimlar mazkur jasadlarni Tangun va uning xotinining suyaklari deb ta'kidlashadi. Aynan ushbu to'liq bo'lmagan jasadlarning bosh chano'g'i orqa qismini elektron rezonans metodi orqali tekshirish natijasida unga 5011+267 yosh bergan. Shu bois shimoliy koreyaliklar 1990 yili 45 gektarli maydonda xotira majmuasi va qabr o'rnida katta maqbara qurishgan. Biroq topilgan suyaklar xalqaro ekspertizadan o'tmagan hamda KXDR tashqarisida tan olinmagan.

Qadimgi Chosonning paydo bo'lishi borasida Tangun haqidagi rivoyat bilan birga, yana bir qadimgi Xitoy yilnomasi mavjud. Chunonchi, "Choson" nomi eramizgacha bo'lgan VII asrdayoq Xitoyda ma'lum bo'lgan. Buni Xitoy yilnomalaridagi savdo aloqalari to'g'risidagi ma'lumotlar tasdiqlaydi. "Samguk yusa"dan 1300 yil avval eramizgacha bo'lgan I asrda Xitoy tarixchisi Sima Syan tomonidan bitilgan "Shi szi" ("Tarixiy xotiralar") nomli yilnomada yozilishicha, Chosonga asli xitoylik bo'lgan Si-szi (koreyscha – Kija) asos solgan. Si-Szining asl ismi Syuy-yuy (Si bu qaram viloyat nomi, szi esa zodagonlik darajasi) bo'lgan. Si-szi haqida yana boshqa Xitoy manbalarida ham ma'lumotlar uchraydi.

Yilnomalarga ko'ra, Kidja katta amaldor va In (Shan) sulolasining oxirgi hukmdorining amakisi bo'lgan. Biroq, u hukmdor

g'azabiga uchrab, qamoqqa tashlangan. Bu, In davlati va Chjou xonadoni o'rtasidagi munosabatlarning murakkablashuvi davri bo'lib, bu ziddiyat In sulolasi barham topishi bilan yakunlangan. Mazkur voqedan so'ng Kidja ozod qilingan. Lekin u yangi sulolaga xizmat qilishdan bosh tortib, o'z yaqinlari bilan sharqqa qarab yo'l olgan. Eramizgacha bo'lgan 1121 yili u Choson davlatiga asos solgan va bu davlatni Chjou hukmdoriga qaram viloyat hisoblagan. Aynan Kidja koreyslarga turli mashg'ulotlar va qonunlarni o'rgatgan. Hozirda Si-szi va uning Qadimgi Choson boshqaruviga bo'lgan munosabati umum qabul qilingan bo'lsa-da, olimlar orasida, "Si-szi haqiqatan ham Qadimgi Koreys davlatining asoschisi bo'lganmi?" yoki "U mavjud davlatni Tangundan so'ng boshqarganmi?" degan savollarga javob topilmagan. Shunga qaramay, bir qator olimlarning fikricha, Chosonga Si-szi tomonidan asos solingan, degan g'oya asosida ma'lum bir siyosiy guruh vakillarining Xitoy va Qadimgi Choson o'rtasida shajaraviy aloqadorlikni o'rnatish borasidagi qarashlar ilgari surilgan.

Zamonaviy qarashlarga ko'ra, Qadimgi Chosonning paydo bo'lish davri eramizgacha bo'lgan VIII-VII asrlar yoki V-IV asrlarga to'g'ri keladi.

Qadimgi Chosonning asosiy xususiyatlari

Qadimgi Choson Koreya yarim oroli shimoli-g'arbida va Xitoyning Lyaodun va Lyaosi mintaqasida joylashgan.

Ichki va tashqi nizolar ta'sirida qadimgi Chosonning chegarasi o'zgarib turgan. Afsonaga ko'ra, davlat poytaxti Vangomson (Pxyenyan) bo'lgan. Dastlab, bu shahar Lyaodun hududida bo'lgan va poytaxt eramizgacha bo'lgan IV asrda xitoyliklar hujumlari natijasida ko'chirilgan.

Biz "qadimgi chosonliklar" haqida to'xtalganimizda shuni nazarda tutishimiz kerakki, "qadimgi chosonliklar" turli qabilalar birlashmasi hisoblangan. Choson iqtisodiyotining asosiy tarmog'i dehqonchilik bo'lgan. Chorvachilik esa qo'shimcha xo'jalik mashg'uloti bo'lgan. Koreyslarda xitoyliklarga qaraganda metall quyish texnologiyasi va temir buyumlarni ishlab chiqarish, ayniqsa, bronzadan turli kundalik ehtiyoj buyumlarini tayyorlash ham rivojlangan. Shuningdek, mahalliy aholi orasida amaliy san'at na-

munalari, xususan, qo'l mehnatiga asoslangan taqinchoqlar, xanjar va kulolchilik buyumlarini tayyorlash rivojlangan.

Bu davrda ijtimoiy tabaqalashuv ham kuchaygan. Aholining aksariyat qismi qullardan iborat bo'lgan bo'lsa-da, lekin qulchilik qanday darajada bo'lganligi masalasi birmuncha bahsli hisoblanadi.

Hukmdorlar sulolasi (van) meros tarzida o'tgan. Davlat boshqaruvi tizimi shakllangan. Xitoy manbalarida *tebu*, *paksa*, *changun* atamalarining uchrashi koreys davlatidagi vazirlar, maslahatchilar hamda qo'shin sarkardalari yoki shunga o'xshash boshqaruv tizimi haqida ma'lumotlar beradi. Biroq, ba'zi olimlar mamlakatda davlat amaldorlari bilan bog'liq lavozimlar bo'lganiga shubha bilan qaraydilar.

Kijada qadimgi Chosonda "Sakkizta taqiqlovchi bandlar" nomli kodeksdan iborat huquqiy tizim bo'lganligi haqida ma'lumotlarni uchratamiz. O'z navbatida shuni ham aytib o'tish joizki, mazkur huquqiy hujjatning uchta bandigina bizgacha yetib kelgan. Hujjatning birinchi bandida odam o'ldirgan kishiga o'lim jazosi berilishi, ikkinchisida jismoniy zarar yetkazgan odam don mahsulotlari bilan xun to'lashi to'g'risida yozilgan. Uchinchi bandda esa, o'g'rilik qilgan kishining ushbu xonadon qutiga aylantirilishi borasida fikr bildirilgan. Garchi, gunohkor kishi 500 000 von jarima to'lash orqali qullikdan ozod bo'lgan bo'lishiga qaramay, u jamiyatdan ajratilgan. Choson kodeksida bayon qilingan "Xan shu" (Xan sulolasi tarixi)da ta'kidlanishicha: "Agar kimki pul to'lab qullikdan ozod bo'lgan bo'lsa ham, unga nisbatan o'g'ri deb qarash saqlanib qolgan. Shu bois, u bilan hech kim oila qurmagan". Aynan mazkur band koreys jamiyatida sinfiy tabaqalashuv va xususiy mulk instituti bo'lganidan dalolat beradi. Manbada ta'kidlanishicha, mazkur bandning joriy etilishi odamlar orasida o'g'rilikning butkul yo'qolishiga olib kelgan. Qonunlar majmuidada oilada er yoki xotinni xiyonati uchun jazolash to'g'risida maxsus band bo'lgan. Qolaversa, bu borada "Xan shu"da yozilishicha, "...ayol o'z eriga vafodor bo'lgan va u fohishalik qilmagan".

Qadimgi Chosonda *konxu* (koreys arfasi) jo'rlligida kuylangan qo'shiq bandlari (Xitoy yilnomalarida tasvirlangan) bugungi kungacha yetib kelgan bo'lib, rivoyatlarga ko'ra, bu qo'shiqni vafot etgan qayiqchining bevasi Re Ok yozgan: "Daryoga borma, sevgilim.

Sen sarkash bo'lib ketding va daryoga g'arq bo'lding. Men endi qanday qilib yolg'iz yashayman?"

Qadimgi Choson va Xitoy

Sharqiy Chjoy zamonida qadimgi Choson bilan 7 ta Xitoy davlati (Si, Sin, Chjao, Chu, Vey, Xan va Yan) orasida Yan podsholigi (eramizgacha bo'lgan IV asr – 222 yil) chegaradosh bo'lgan. Xitoy podsholari orasidagi o'zaro kurashlar qadimgi koreys davlatiga ham ta'sir qilgan.

Turli davrlarda Yan podsholigi bilan sodir bo'lgan urushlar, ayniqsa, ularning harbiy muvaffaqiyati Chosonning hududiy yaxlitligiga doimiy xavf solib turgan. Bu o'rinda eramizgacha bo'lgan IV asrning oxirgi choragida Choson hukmdorining Yan podshosiga hujum qilmaslik shartini ilgari surib, elchilarini yuborishi ham o'z-o'zidan bo'lmagan. Biroq, 283 yilga kelib Sin hukumati 6 podsholik o'rtasida ittifoqning tuzilishi va Si podsholigining mag'lubiyatga uchrashi Yan podshosining Chosonga bostirib kirishi bilan yakunlangan. Natijada, Choson g'arb tomondan o'zining katta yerlaridan mahrum bo'lgan. O'z navbatida, eramizgacha bo'lgan 222 yilda Yan podsholigini Sin bosib oldi. Xitoy hududini o'z tasarrufiga olgan Sin hukumati Chosonning boshqa yerlariga ham egalik qildi. Lekin, Xitoy hududini birlashtirgan birinchi Sin imperatori Sin Shi Xuan vafotidan so'ng eramizgacha bo'lgan 209 yilda taxt uchun kechgan kurashlardan foydalangan Choson sobiq Yan podsholigining sharqiy yerlarini bosib olgan.

Eramizgacha bo'lgan III – II asrlarda Chosonning g'arbiy tumanlariga Xitoy aholisi (Yan, Sin va Chjaodan) ko'chib o'tgan. Ko'chib o'tganlar asosan qochoqlar va oddiy fuqarolar bo'lgan. Chosonning hukmdori bo'lgan Van Chun g'arbiy chegaralarni kengaytirish orqali uni mustahkamlash tarafdori bo'lgan. Eramizgacha bo'lgan 195 yili Yandan ko'plab aholi ko'chib o'tgan. Ularni Vey Man (koreyscha Vi Man) boshqarib, Choson hukumatiga o'zining xizmatini taklif qilgan. Van Chun uni sarkarda etib tayinlagan va unga Xitoydan ko'chib kelgan qochoqlar yashagan g'arbiy yerlarni boshqarishni taklif etgan. Eramizgacha bo'lgan 194 yili Vi Manning kuch-qudrati oshib, Van Chunga qarshi qo'zg'olon ko'targan va uni hokimiyatdan ag'darib tashlagan. Aynan shu davrdan boshlab

Vi Man yangi sulolaga asos solgan. Keyinchalik uning davomchisi o'g'illari va nabiralari bo'lgan. Vi Man *okcho*, *chinbon*, *imdon* kabi koreys qabilalarini o'ziga bo'ysundirgan.

Ba'zi vaqtlarda Choson va Xan sulolasi orasida vassallik asosida tinchlik o'rnatilgan. Biroq, Xitoyni bunday vaziyat qoniqtirmagan. Xitoyning asosiy maqsadi Choson hududini bosib olish bo'lgan. Bu maqsadga qaratilgan sepparratistik harakatlarni qo'llab-quvvatlagan. Chunonchi, eramizgacha bo'lgan 128 yilda Xan imperatori homiyligida mahalliy hukmdorlardan biri Chosondan ajralib chiqib, alohida xanlar tasarrufidagi viloyatni tashkil qilgan. Vaqt o'tgan sari Choson va Xitoy o'rtasidagi o'zaro munosabatlar yomonlashib borgan. Eramizgacha bo'lgan 109 yili Xitoy imperatori Udi Chosonga qarshi 50 minglik o'z qo'shinini yuborgan. Biroq u jangda yengilgan. Eramizgacha bo'lgan 108 yili Xitoy o'z harbiy yurishlarini boshlab, Vongomsonni qamal qilgan. Qamalda qolganlar orasida betartiblik boshlangan va ayrim Choson zodagonlari xanlar tomoniga o'tgan; mamlakat hukmdori Van Ugo (Vi Man nabirasi) o'ldirilgan va Qadimgi Choson poytaxtida yong'in boshlangan.

Xanlar bosib olgan hududda 4 ta harbiy viloyat: Lolan (koreyscha *Annan*), Syuantu (koreyscha *Xyontxo*), Lintun (koreyscha *Imdon*) va Chenfan (koreyscha *Chinbon*) tashkil qilingan.

Chosondan keyingi davr

Qadimgi Chosonning qulashi koreys etnosi uchun o'z davlatchiligidan mahrum bo'lishni anglatgan. Mahalliy aholi orasida siyosiy uyushma qabila birlashmasi ko'rinishini olgan. *Xitoy manbalarida*, xususan, III asrning ikkinchi yarmida yozilgan "San-go chji" ("Uch davlat tavsifi")da koreys qabilalari "sharqiy varvarlar" ("dun-i") deb nomlangan. Unga 80 ming aholisi bo'lgan Puye, Koguryo (30 ming uy), Sharqiy Ye (20 ming uy), Sharqiy Okcho (5 ming uy) bilan birga Shimoliy Okcho va Chindan iborat "uch xan" – Maxan, Chinxan hamda Pyonxandan qabilalar birlashmasi kirgan. Umuman olganda, janubdan tashqari barcha koreys qabilalari Qadimgi Choson o'rnida tashkil etilgan 4 ta viloyatga kirgan.

Koreys qabilalarining asosiy mashg'uloti dehqonchilikdan ibo-

rat bo'lgan. Ular Xitoy bilan ipak mato, marvarid, rangli tosh, teri, temir savdo qilgan.

Puyeda "qasrlar, omborlar, qamoqxonalar va shahar devorlari bo'lgan"ligidan shahar infratuzilmasi to'g'risida ma'lumotga ega bo'lamiz.

Puye va Koguryo aholisining ijtimoiy tabaqalar zodagonlardan tashkil topgan van ("katta uy"), oddiy odamlar ("qambag'al uy-lar") va qullardan iborat bo'lgan. Hukmdor vanlar bir vaqtning o'zida kohin ham bo'lishgan. Odatda, kohin faoliyati van bilan bog'liq bo'lgan. Jumladan, Puyeda suv toshqini, qurg'oqchilik yoki hosilsizlikning aybdori van bo'lib, bunday holatda u hokimiyatdan voz kechgan yoki o'z-o'zini o'ldirgan. Shu asnoda vanga tanlash imkoniyati berilgan.

Okcho va Ye birlashmasida yagona hukmdor bo'lmagan. Aholi Koguryo o'lpon yig'uvchisi tomonidan boshqarilgan. "San-go chji" da yozilishicha, Okcho aholisi o'lpon tarzida baliq, kanopdan to'qilgan mato, tuz va dengiz mahsulotlari hamda chiroyli qizlar bilan ta'minlab turgan.

Odatda, van lavozimiga "ga" deb nomlangan zodagonlar sulolasidan tayinlangan. Puyeda "zodagon xonadonlar" ot, sigir, cho'chqa, it kabi uy hayvonlari bilan nomlanganligi ularda totemistik qarashlar bo'lganligidan dalolat beradi. Shuningdek, afsonaga ko'ra, Puye hukmdorlaridan biri o'zining kelib chiqishini oltin qurbaqa bilan bog'laydi. Xitoy manbalarida yozilishicha, Puye zodagonlari teri bilan qoplangan ipak va jun matoli kiyimlar kiygan va bosh kiyimlarini oltin hamda kumush bilan bezagan. Koguryolik boylar ham oltin va kumush bilan bezatilgan ipak va kimxob kiyimlarni kiyganlar.

Oddiy xalq ("kambag'al oilalar")ni "xaxo" deyilgan. Koguryodagi sinfiy tabaqalanish haqida "San-go chji" da, "katta uy-lar" dehqonchilik bilan shug'ullanmaydi va to'kin-sochinlikda yashaydi, "kambag'al uy-lar"lar esa ularga non, tuz va baliq yetkazib beradi, deb yozilgan.

Koreya hududida amal qilingan Xitoy qonunlariga ko'ra, Puyeda o'g'rilik uchun 20 baravar miqdorda jarima to'langan. Odam o'ldirgan shaxsga nisbatan o'lim jazosi berilib, uning oilasi qulga aylantirilgan (aynan bunday qoida Koguryoda ham bo'lgan). Rashk-

chi ayollar ham o'lim jazosiga mahkum qilinganlar. O'ldirilgan ayollarning jasadini olish uchun ularning yaqinlari avval qalin tarzida berilgan buqa va otlarni qaytargan. Ye da esa bosib olingan hududlar daxlsiz bo'lgan. Shu bois qishloqlarda boshqalarning yer maydoni bosib olinishi borasida nizo chiqsa, aybdor hatto hayvon hisobida jarima to'lgan.

Koreys jamoalarida o'ziga xos urf–odat va marosimlar bo'lgan. Manbalarda yozilishicha, Puyeda *levirat* odati bo'lgan bo'lib, kichik uka akasining bevasiga uylangan.. Koguryoda yangi kelin–kuyov birinchi farzandi tug'ilguniga qadar kelinning qizlik uyida yashagan. Yeda esa qizlar 10 yoshdan boshlab bo'lajak erining uyida istiqomat qilgan va bir nasab (bir urug')dagilar orasida oila qurilmagan. Dafn va motam marosimlari ham o'ziga xos bo'lib, Puyeda hukmdorlar yashil toshdan yasalgan tobutlarda dafn qilingan va hatto odamlar ham qurbonlik qilingan. Okchoda esa vafot etgan-marhumlar ma'lum muddat vaqtinchalik tayyorlangan qabrlarga dafn qilingan. Ma'lum muddat o'tgach marhumni yog'ochdan tayyorlangan oilaviy sarkofaglarga qo'yilgan. Marhum bilan birga uning yog'och tasviri va guruchli idishi ham dafn qilingan.

Koreyslarda, ayniqsa, yuqori tabaqa vakillari orasida Xitoy madaniyatining ta'siri bo'lgan. Chunonchi, Okcho va Yedagi urug' sardorlarida "xou" nomli Xitoy unvoni bo'lgan. "Uch xan" sulolasidan bo'lganlar xitoycha liboslar kiyishgan. Ayniqsa, Lolan (Annan)da Xitoyning ta'siri kuchli bo'lgan. O'z navbatida, bu davrda koreys qabilalari Xitoy viloyatlariga qarshi kurashgan va eramizgacha bo'lgan 82 yili ulardan ikkitasi – Chenfan va Lintunga barham berilgan. Bu davrda "Uch xan"larda ham xitoylar bilan kurash davom etgan. 313 yili barcha Xitoy viloyatlarining hukmronligiga barham berilgan. Bu yangi koreys davlatchiligi shakllanishiga asos bo'lgan.

III Bob.

UCH PODSHOLIK DAVRI

Eramizgacha bo'lgan I asrda Koreya yarim oroli va Manjuriya hududida uchta kuchli davlat: Silla (mel. avv. 668 – melodiy 57 yy.), Koguryo (mel. avv. 668 – melodiy 37 yy.) va Pekche (mel. avv. 660 – melodiy 18 yy.) bo'lgan. Shuningdek, bu davrda yarim orolning janubida Kaya davlati, shimolda, yarim orol tashqarisida Boxay davlati hukmronlik qilgan. Shunga qaramay koreys tarixchilari bu davrni “uch podsholik davri” deb nomlashadi. Qolaversa, Silla, Koguryo va Pekche davlatlari bir tarixiy davrda bo'lgan va bu qariyb 7 asrni tashkil qilgan. Yuqoridagi uch podsholikning ma'naviy hayotida buddaviylik va konfutsiylik dinlari muhim rol o'ynagan bo'lib, bu dinlar koreys madaniyati va dunyoqarashi asosini tashkil etgan. Shubhasiz, mazkur davlatlarning uzoq muddat hukmronlik qilishiga yarim oroldagi siyosiy muhit va tarixiy o'ziga xoslik bilan birga madaniyatning umumlashuvi ham ta'sir qilgan.

Mazkur koreys davlatlarining tarix sahifalarida paydo bo'lish sanasi borasidagi ma'lumotlar ilk marotaba 1145 yilda yozilgan “Samguk sagi” (“Uch podsholikning tarixiy yozuvlari”)da yoki birinchi koreys yilnomasi Kim Busikda uchraydi. Biroq, zamonaviy koreys tarixchilarining ta'kidlashlaricha, mazkur sana tarixiy haqiqatdan biroz yiroq bo'lib, afsonaviy hisoblanadi. Umuman olganda, yuqoridagi davlatlarning tashkil topishi uzoq davom etgan tarixiy jarayon bo'lib, ushbu davlatlarning tashkil topish sanasi aynan aniq bir sanani emas, balki uzoq tarixiy davrni qamrab oladi.

Koguryo Garchi, “Samguk sagi”da uch podsholik orasida eng birinchi davlat tarzida Silla paydo bo'lganligi haqida yozilgan bo'lsa–da, bir qator olimlar mazkur davlatlar orasida birinchi bo'lib Koguryo paydo bo'lgan, deb hisoblaydilar. Chunki bu davlat rasman davlat tarzida shakllanishiga qadar ham ilk davlatchilik asoslariga ega bo'lgan. “Samguk sagi”dagi afsonaga

ko'ra, Koguryoning asoschisi Jumong (Tonmyon) – osmon odami Xe Mosu (osmon podshosining o'g'li) o'g'li va daryo hukmron Xabekin qizining farzandi bo'lgan. U bolalik davridan qobiliyatli bo'lgan. Ayniqsa, u kamon otishda mohir mergan bo'lgan. Jumong Shimoliy Puye vanining o'g'illari bilan birga voyaga yetgan. Ular Jumongga hasad qilib, uni o'ldirmoqchi bo'lgan. Biroq, bu yomon xabarni onasidan eshitgan Jumong uch o'rtog'i bilan janubga qochib ketgan. U bu yerda yangi davlatga asos solgan va bu davlatni Koguryo deb nomlagan. Jumong o'zining urug' nomi Xeni Koga almashtirgan. Mazkur rivoyat ayrim syujetlari bilan Puye davlatining asoschisi – afsonaviy qahramon Tonmyon haqidagi qadimgi rivoyatga o'xshab ketadi. Shu bois, yuqoridagi fikrlarga asoslanib aytish mumkinki, bu rivoyatlarda koguryoliklarning puyelardan ajralishi manzarasi aks etgan.

Dastlab, Koguryoning poytaxti Kunneson qal'asida bo'lgan bo'lib, V asrda Pxyenyanga ko'chirilgan.

Koguryoliklar koreys davlatchiligining dastlabki guruhiga kiruvchi *yemek* urug'iga mansub bo'lib, ulardan (*bu*) – *yonno* (yoki *sono*), *chollo*, *sunno*, *kvanno* va *keru* nomli 5 ta urug' birlashmasidan tashkil topgan guryo (keyinchalik ko–guryo) qabilasi ajralib chiqqan. Bu davrda dastlab *yonno* qabilasi yetakchilik qilgan, lekin biroz vaqt o'tib hokimiyatga *keru* guruhi kelgan. Keyinchalik 5 uyushma Koguryo davlatining 5 ta ma'muriy–hududiy viloyatlariga asos bo'lgan. Olimlar koguryoliklarning urug'chilikdan hududiy (davlatchilik)ga o'tish davrini eramizgacha bo'lgan I asrdan to eramizning IV asrigacha bo'lgan davr bilan bog'lashadi.

Koreys yilnomalarida yozilishicha, koguryoliklar jangovar xalq bo'lib, I asrda *piryu*, *xenin*, *kalsa*, *sharqiy va g'arbiy okcho*, *yanmek*, *kema*, *kuda*, *chona*, *chuna* kabi qabilar (qabila/urug' uyushmalari)ni birlashtirgan. Ayniqsa, Koguryo hududi buyuk Van Txedjo (53–146 yy.) va tarixda *Yerlarni kengaytiruvchi* nomi bilan mashhur bo'lgan Van Kvanetxo (391–413 yy.) davrida Koguryo davlati sezilarli tarzda kengaygan. Jumladan, Van Kvanetxo davrida mamlakat hududiga Manjuriyaning deyarli barcha yerlari va yarim orolning katta qismi kirgan.

Yillar o'tishi bilan Koguryo Sharqiy Osiyodagi eng kuchli davlatga aylangan. Bu davlat nafaqat koreys davlatlari (Puye, Pekche, Kaya, Silla), balki Syuantu, Lyaodun va Lolan kabi Xitoyning Xan

viloyatlari, Vey, dastlabki va keyingi Yan, Suy va Tan imperiyalari bilan jang qilgan.

598 yilda Koguryo askarlari Xitoyning Lyaodun viloyatiga hujum qilgan. Suy imperatori Vendi esa Koguryoga 300 ming kishilik qo'shinini yuborgan. Biroq, to'fon tufayli dengiz qo'shinlarining muvaffaqiyatsizlikka uchrashi, askarlar orasida epidemiya tarqalishi, doimiy yog'ingarchilik bois Suy armiyasi 80-90 foiz qo'shinidan ajralgan.

612 yilda Suy imperatori Yandi 1 mln. 130 ming kishilik qo'shin to'plagan. Yilnomalardagi ma'lumotlarga ko'ra, yordamchi qo'shinlar bilan Suy armiyasining soni 3 mln. atrofida bo'lgan. Ular Manjuriyadagi Koguryo qal'asini qamal qilishda jonbozlik ko'rsatishmagan. Yandi buyrug'iga ko'ra, Xitoy lashkarboshilari mustaqil qaror chiqara olmaganlar. Ularo'z qo'shinining har bir harakati borasida doimiy ma'lumot berib turganlar. Shu bois ham Koguryo qal'alari zabt etilmagan. Yandi Manjuriya qal'alarini bosib olish uchun ortiqcha kuch sarflamay, 200 ming kishilik dengiz armiyasi va 305 ming kishilik quruqlik askarlarini Pxenyanga qarshi yo'naltirgan. Xitoy floti qamalga tushib chekinishga majbur bo'lgan. Quruqlik qo'shinlari janglar natijasida qattiq charchagan va son jihatdan kamaygan holda Pxenyanga hujum qilgan. Natijada suy lashkarboshilari chekinishgan. Lekin Salsu daryosidan o'tishdagi kechuvda Xitoy jangchilariga koguryolilar hujumi tufayli ular katta talafot ko'rib, 305 ming kishilik armiyadan 2700 kishigina tirik qaytgan.

613 va 614 yillarda Yandi ikki marta Koguryo ustiga yurish qilgan, lekin bu gal ham xitoyliklar koreyslar yerlarini bosib ololmagan. Koguryoga qilingan natijasiz va sharmandali urushlar hamda Xitoyning o'zidagi hukmdor sulolaga qarshi bo'lgan qo'zg'olonlar natijasida Suy sulolasi inqirozga uchrab, Tan sulolasi hokimiyatga kelgan.

Ma'lum muddat ikki davlat o'rtasida o'zaro do'stona munosabat bo'lgan. Biroq, Koguryodagi davlat to'ntarishi natijasida hokimiyatga kelgan Yon Gesomun (amalda hukmdor bo'lgan bo'lsa-da, hokimiyatga van o'tqazilgan) Tan sulolasiga qarshi siyosat olib borgan. Sillaga qarshi Pekche bilan harbiy ittifoqning tuzilishi, Silaning Tan sulolasidan yordam so'rab murojaati Koguryo va Tan sulolasi orasida urushga sabab bo'lgan.

644 yilning kuzida Tan sulolasi imperatori Tay–szun Koguryoga qarshi hujum boshladi. 645 yilning bahorida Tanlarning 500 kema-dan iborat floti va quruqlikdagi piyodalardan tashkil topgan katta armiyasi Koguryoga urush ochgan. Natijada yana qator qal’alar bosib olindi va janglarning eng yuqori nuqtasi Ansi qal’asi himoyasida bo’lib, Xitoy askarlari qanchalik harakat qilishmasin, uni egallay olishmagan. 647 va 648 yillarda Tay–szunning yana Koguryoni bosib olish yo’lidagi hujumi muvaffaqiyatsizlikka uchragan. Tay–szun Koguryo bilan urushishni to’xtatishni vasiyat qilgan holda 649 yil-da vafot etgan.

Biroq, ma’lum muddat o’tgandan so’ng Koguryo–Tan urushi qay-ta boshlangan. 666 yili Yon Gesomun vafot etgan va uning o’g’illari orasida hokimiyat uchun kurash boshlangan. Uning o’g’illaridan biri Xitoyga qochib ketadi va u yerda Tan sulolasidan yordam so’raydi. 667 yili Tanlar Koguryoga qarshi katta urush boshlaydi va ularni janubdan Silla qo’llab–quvvatlaydi. 668 yili qator janglardan so’ng Koguryo davlat tarzida barham topdi. Koguryo vani, uning amal-dorlari va 200 ming kishidan iborat asirlar Xitoyga haydab ketildi. Uning hududining katta qismi Xitoy harbiy noibligi va unchalik kat-ta bo’lmagan janubi esa Silla tasarrufiga o’tgan. Koreya yarim oro-lidan tashqarida bo’lgan yerlarda esa Boxay (Parxe) davlati tashkil qilindi va uni Koguryo zodagonlari vakili boshqargan.

Pekche

Dastlab *Pekche* Koreya yarim oroli janubidagi *maxan* yoki boshqacha aytganda *chinxan–maxan* jamoasi (ilk davlatchilik shakli) tarkibiga kirgan. Xitoy va koreys yilno-malarida Pekchening kelib chiqishi borasida to’rt xil qarash mavjud. Jumladan, “Samguk sagi”da Pekchening tashkil topishiga oid ikki xil fikr bildirilgan. Birinchisiga ko’ra, Pekche Koguryoning asoschisi Jumongning o’g’li Onjo tomonidan tashkil qilingan. Rivoyatga ko’ra, Jumongning birinchi nikohidan tug’ilgan katta o’g’li va vorisi Yuri Shimoliy Puyeda, ikkinchi xotinidan tug’ilgan Piryu va Onjo ismli o’g’illari Koguryoda yashagan. Yuri Koguryoga kelgan vaqtda Piryu va Onjo janubga jo’nab ketgan. Aynan bu yerda Ondjo yangi davlat-ga asos solgan. Ikkinchi taxminga ko’ra, Piryu va Onjo Jumongning o’gay o’g’illari bo’lishgan. Ba’zi olimlar fikricha, Piryu va Onjo tari-xiy shaxslar emas, balki Pekche aholisi shakllanishiga asos bo’lgan

koreys jamoasini gavdalantiruvchi obrazlardir. Piryu Koguryo bosib olgan piryu urug'i, Onjo esa *okcho* qabilasining nomidan kelib chiqqan. Aynan bu qarashga asoslanib, koreys tarixchilari Pekchening paydo bo'lish davrini eramizgacha bo'lgan I asr deb hisoblaydilar.

Yapon tarixiy hujjatlariga ko'ra, Pekchening asoschisi Tonmyondir.

"Chjou shu" ("Chjou tarixi") nomli Xitoy yilnomasiga ko'ra, Pekche davlatiga Kutxe degan kishi asos solgan. Bu o'rinda, gap Puye vani – Vi Kutxe to'g'risida ketayotgan bo'lsa kerak. Pekcheda Kutxe nomli ibodatxona bo'lib, u yerda Pekche davlatining asoschisiga bag'ishlab qurbonlik qilinar ekan. Yilnomada yozilishicha, Pekchening paydo bo'lish tarixi eramizgacha bo'lgan III asrga to'g'ri keladi. Hukmdor sulola vakillari Puye nasabiga ega bo'lishi bilan birga, Xe, Sa, Yon, Xyon, Chin, Kol, Pek va Mok nomli 8 ta zodagonlar urug'idan ham bo'lgan.

Tashkil topgandan to eramizning 60–yillarigacha Pekche dastlab *moxe* urug'i, 60–yillardan to III asrning oxirigacha Silla davlati bilan to'qnashuvda bo'lgan. III–IV asrlarda Pekchening asosiy raqibi Koguryo bo'lgan. Ular orasidagi dastlabki jang 369 yilda bo'lib, unda Pekche Koguryoning 20 minglik qo'shinini tor–mor etib, ko'plarini asirga olgan. 371 va 377 yillarda Pekche Koguryo poytaxti Pxenyanni qamal qilgan bo'lsa–da, uni butkul bosib ola bilmagan. Natijada, 392 va 395 yillarda Pekche Koguryodan bir necha janglarda mag'lub bo'lgan. Biroq, Koguryo bilan jang qilish barobarida Pekche tashqi janglarni ham amalga oshirgan. IV asrning ikkinchi yarmida Pekche nafaqat Koreya yarim oroli hududini, balki Lyaosi, Shandun kabi Xitoy viloyatlarini va Kyusyu nomli yapon orolini bosib olib, yarim oroldagi eng katta, kuchli davlatga aylangan.

475 yildagi navbatdagi hujumdan so'ng koguryoliklar Pekchening poytaxti Xansonni bosib oldi va hukmdor van Kero o'ldirildi. Pekchening asosiy yeri bo'lgan Xangan daryosi bo'ylaridagi yerlar Koguryoga o'tib ketishi bois, poytaxt Kimgan daryosi qirg'og'idagi Unjin shahriga ko'chirilgan. O'zaro urushlardagi mag'lubiyat davlatning ichki ahvoli yomonlashuviga sabab bo'ldi. Qiyin ahvolga tushib qolgan dehqonlar Koguryo va Sillaga qochib o'tishdi. Qolaversa, hokimiyat va toj uchun bo'lgan kurashlar natijasida bir necha vanlar o'ldiriladi (477 va 501 yillar). Koguryoga qarshi ku-

rash yo'lida Pekche Xitoyning janubiy sulolalari va Silla bilan itti-foq tuzgan. 493-yili ikki davlat podsholari o'rtasida bitim tuziladi hamda kelgusi yil Pekche Sillaning Koguryoga qarshi kurashishi uchun harbiy qo'shin yuboradi.

Pekche hukmdori van Son (523–554 yy.) bilan bog'liq avvalgi qudratini tiklash va islohotlar o'tkazish maqsadida yangi hukmdor mamlakat poytaxtini Sabi shahriga ko'chiradi. Markazlashgan boshqaruvni amalga oshirish maqsadida 22 okrug rahbarlarini van urug'idan tayinlaydi. Shuningdek, 5 viloyatga qo'shin kiritib, ma'muriy islohotlar o'tkazadi.

Bu davrda Koguryo bilan to'qnashuv davom etadi. 551 yilda Pekche Silla bilan birga Koguryoni Xangan daryosi bo'ylaridagi avval bosib olgan hududlaridan siqib chiqargan. Biroq, 553 yili Silla yangi yerlarni bosib oladi. 554 yili van Son Sillaga qarshi yuborgan qo'shini jangda mag'lub bo'ladi hamda van o'zini o'ldiradi.

Pekche Sillaga qarshi Koguryoning Tan imperiyasiga qarshi bo'lgan hukmdori Yon Gesomun davrida Koguryo bilan birlashadi.

Koguryo va Silla bilan urush holatida bo'lgan Pekche boshqa mamlakatlar bilan ko'p tomonlama diplomatik munosabatlar o'rnatib, ularning zarur vaqtda yordam berishi haqida va'dasini olishga harakat qiladi. Pekche davlati Xitoyning janubiy sulolalari, Szin va Sun imperiyalari, Janubiy Si bilan do'stona aloqa o'rnatadi va VI–VII asrlarda Suy hamda Tan imperiyalariga bir necha marta elchilarini yuboradi. VII asrda Pekche Yaponiya bilan do'stona aloqa o'rnatadi.

VII asrda Koguryo yordamida Pekche Sillaga hujum qiladi. 642 yil u Sillaning 40 ta qal'alarini, 655 yilda esa Koguryo Pekchening harbiy ko'magida 33 ta Silla qal'alarini bosib oladi. O'z navbatida, Silla Xitoyning Tan imperiyasiga yordam so'rab murojaat qiladi.

Koguryo hukmdori Yon Gesomun o'limi tufayli Koguryo davlati qulashidan avval Tan imperiyasi va Silla birmuncha kuchsiz bo'lgan Pekche bilan hisob-kitob qiladi. 660 yilda Pekchening xar tomonidan Tan imperiyasining 135 minglik qo'shini va 50 minglik sillalıklar bostirib kiradi. Tez orada mamlakat poytaxti qamal qilinadi va Pekche vani qochib ketadi. Lekin, ma'lum muddat o'tgandan keyin u asirga tushadi. Shundan so'ng, Pekche davlat tarzida barham topadi va uning avvalgi yerlarida beshta Xitoy harbiy okruglari tashkil qilinadi.

Silla Silla davlati Koguryo va Pekchega nisbatan keyinroq, *chinxan* qabilalari – *yansan, koxo, chinji, kari* va *koyalarning* birlashuvi natijasida vujudga kelgan. Dastlab qabilalar ittifoqi Saro (“San-go chji” nomli manbaga ko’ra) deb atalgan. Undan tashqari, Xitoy manbalarida Sillo, Sara, koreys manbalarida esa Sonabol, Soyabol va Sorabol kabi nomlar bilan atalgan.

“Samguk sagi” ma’lumotlariga ko’ra, bu olti qabila Qadimgi Choson bilan bevosita bog’liq: “Dastlab Chosondan ko’chib kelganlar tog’ va daralarning o’rta qismiga joylashganlar va bu yerda oltita qishloqcha barpo etganlar. Ular Chinxan qabilasining oltita jamoasi (bu) edi”. Afsonaga ko’ra, Koxo qishlog’i oqsoqoli bolani quvontirgan qovoqqa o’xshagan tuxumni tashlab nola qilayotgan va keyin ko’zdan g’oyib bo’lgan otni ko’rgan. Bu bola juda aqlli bo’lganligi bois, uni hukmdor qilib tayinlashgan va unga Pak (“pak” chinxan tilida “qovoq” degani) deb ism berishgan. U Sillaning birinchi hukmdori Pak Xyokkose va Paklar sulolaning dastlabki vakili bo’lgan.

Olti qabila (32 yil, “Samguk sagi” manbasiga ko’ra) qayta nomlanib, yangi – Li, Chxoe, Son, Chon, Pe va Sol kabi nasablarga ega bo’lishgan. Koguryo va Pekchedan farqli ravishda, bu yerda bita van sulolasiga mansub bo’lganlar hukmronlik qilmasdan, balki Pak sulolasidan tashqari Sok va Kim urug’idan bo’lganlar hukmdor sifatida mamlakatni boshqargan.

Pak sulolasi hukmronligi davrida Silla (mil. avv. 57 – mil. 184 yy.). Dastlab Silla katta mavqega ega bo’lmagan. II asrning ikkinchi yarmidan boshlab maorif rivoj topishi bilan, bu yerga vaqt–vaqti bilan Lolan viloyatidan xitoyliklarning, shuningdek, yaponlar va *moxe* qabilalarining hujumlari bo’lib turgan. Ammo qarama–qarshilik ularning qo’shnilari Kaya bilan bo’lgan. O’zaro urushlarda goh Sillaning, goh Kayaning qo’li baland kelgan. II asr boshlarida sillaliklar 3 marta Kaya yerlariga bostirib kirganlar.

I asrning ikkinchi yarmida Silla Pekche tomonidan amalga oshirilgan hujumlarning asosiy obyekti bo’lgan. Keyinroq mamlakatlar vaqtinchalik yarash sulhini imzolashgan. Hatto, Silla va Pekchening birlashgan qo’shinlari *moxe* qabilasiga qarshi kurash olib borgan. Ammo 165 yildan boshlab mamlakatlar o’rtasidagi munosabatlar yana buzilib, 167 va 170 yilda o’zaro urush olib borganlar.

Silla Sok sulolasi hukmronligi davrida (184 – 356 yy.). Silla qoʻshni – somun, pxosanpxal, kamun, kolbol qabilalariga (qabilalar ittifoqlari) qarshi urushni davom ettirgan. Baʼzi qabilalarning oʻzlari, jumladan, isogo qabilalari Silla poytaxti Kimson (297 y.) hududiga bostirib kirganlar. Shuningdek, III asrda yaponlar bilan ham urushlar davom etgan (Ve davlati) va keyinchalik esa ikki mamlakat oʻrtasidagi qoʻshnichilik munosabatlari nikoh asosiga qurilgan davrlar ham boʻlgan. Ammo, IV asrning 40–yillarida oʻzaro munosabatlarga yana putur yetgan va hattoki urush harakatlarigacha yetib borgan.

Sok sulolasi hukmronligi davrida ham Pekche bilan qarama-qarshiliklar davom etgan (188, 189, 190 yillar.). Ammo, 286 yili Pekche taklifiga koʻra, tinchlik shartnomasi imzolangan. 245 yilda esa Silla birinchi marta Koguryoga bostirib kiradi.

Silla Kim sulolasi boshqaruvi davrida. Mazkur sulolaning hokimiyatga kelishi bilan turli sulolalar boshqaruvi tizimi oʻrniga merosiy monarxiya qaror topadi. Sillaning kuch–qudrati borgan sari oshib boradi. Kayaliklar Sillaning ustunligini tan olib ularga qarshi harakatlarni toʻxtatishadi. Pekche bilan muntazam elchilik aloqalari olib borilgan. 381 yilda Xitoyga elchi yuborilgan. Yaponiya bilan aloqalar esa keskin xarakter kasb etgan. 364 yildan to 500 yilga qadar yaponlar Silla yerlariga bir necha marta bostirib kirganlar. Mazkur harbiy harakatlarning koʻpchiligida yaponlar magʻlubiyatga uchraganlari bois keyinchalik harakatlarni toʻxtatishgan.

Koreya yarim orolida Sillaning asosiy raqibi Koguryo boʻlib, oʻzaro munosabatlar III asrning oxiri va V asrning soʻngida bir bosqichdan (qutb) ikkinchi bosqichga (qutb) koʻtarildi. Ular, dastlab Kaya va yaponlarga qarshi ittifoq tuzishgan, keyin esa Koguryo Sillaga bostirib kirgan. Silla, oʻz navbatida, Koguryoga qarshi kurashda Pekchening yordamiga suyangan. Koguryo esa *moxe* qabilalari bilan birga Sillaga qarshi kurashgan.

500–654 yillarda Sillani *maripkak* (hukmdor unvoni) Chidjin (500–514) va uning avlodlari boshqarib, qator islohotlar oʻtkazishgan. Uning oʻgʻli van Popxin (514–540) davrida Kaya rasmiy tarzda Sillaning vassaliga aylantirilgan. 521 yilda Janubiy Xitoydagi Lyan sulolasi bilan diplomatik aloqalar oʻrnatilgan.

Chinxin (540–576) hukmronligi davrida Sillaning kuch–qudrati yanada yuksalgan. Xitoyda Lyan sulolasi oʻrniga Chen sulolasining

kelishi oqibatida ular bilan ham diplomatik aloqalar o'rnatilgan. Shimoliy Si mamlakatiga ham elchi yuborilgan.

Bu davrda Silla Pekche va Koguryo hududlariga bostirib kirgan. VI asrning ikkinchi yarmigacha Silla Koguryoga qarshi urushlarda Pekcheni qo'llab-quvvatlagan. 548 yilda koguryoliklar Pekche qal'asi – Toksanga bostirib kirganida Silla Pekchega harbiy yordam jo'natgan. 551 yilda esa Silla koguryoliklarni Xangan daryosidan haydab chiqarishda Pekcheliklarga yordam berishgan. Shunday bo'lsa-da, 553 yilda Silla Pekchening mazkur hududlarini egallab olgan. Javob sifatida 554 yilda Pekche hukmdori van Son harbiy harakatlarini Sillaga qaratgan, lekin bu harakat muvaffaqiyatsizlikka uchragan va hukmdor halok bo'lgan. 562 yilda Pekche yana Sillaga qarshi harbiy harakatlar boshlaydi, ammo bu safar ham mag'lubiyatga uchraydi. Shu yilning o'zida Kayada g'alayonlar ko'tarilib, bir nechta jamoalar birlashib ketadi.

576 yilda Sillani qisqa vaqt davomida Chinji (576–579), undan so'ng Chinxyon (579–632) boshqargan. Chinxyon hukmronligi davrida Koguryo bilan urushlar (603, 608, 629 yillar) davom etgan. Shu bilan bir qatorda Pekchega qarshi harbiy harakatlar (602, 605, 611, 616, 624, 626, 627 yillar) ham olib borilgan. Chinxyon taxt vorisi sifatida o'zining katta qizini qoldirgan. U van Sondok (632–647) nomi bilan mamlakatni boshqargan va Koreya tarixidagi namunali hukmdorlardan hisoblanadi. Uning hukmronligidan so'ng mamlakatni yana ayol kishi Sinmanning qarindoshi van Chindok (647–654) boshqargan. Bu davrda ham Koguryo (638, 642 yillar) va Pekche (642, 644, 645, 649 yillar) bilan qarama-qarshiliklar davom etgan. 654 yilda Sillani yangi zodagonlar Kim Chxunchxu (van Txejon–Muryol, 654–661), so'ngra uning o'g'li van Munmu (661–668) boshqargan.

Koguryo va Pekchega qarshi kurash olib borayotgan Silla dastlab Xitoyning Suy, so'ngra esa Tan sulolasi bilan ittifoq tuzgan. Sillaning harbiy harakatlarida Kim Chxunchxuning yoshligidan do'sti bo'lgan sarkarda Kim Yu Sin katta rol o'ynagan. 660 yilda Silla hamda Tanning birlashgan qo'shini Pekcheni, 668 yilda esa Koguryoni tor-mor etadi. Uchta mamlakatning ko'p asrlik qarama-qarshiligi Koreya yarim orolining ustunligi bilan yakunlangan.

Olimlar 3 mamlakat davrini 3 bosqichga bo'ladilar. 1-bosqichda Koguryo, Pekche va Silla qabilalar ittifoqiga bo'ysungan. Ikkinchi

bosqichda esa ular turli ittifoqlarga birikkan holda bir-birlari bilan kurashga kirishganlar. So'nggi bosqichda esa Silla va Xitoy ittifoqi Koguryo va Pekcheni mag'lubiyatga uchratgan.

Kaya Eramizning birinchi asrida Koreya yarim orolining janubida yashovchi *pyonxan* qabilalari asosida 6 ta siyosiy qabilalar ittifoqi – *Kimkvan Kaya, Tekaya, Sonsan Kaya, Ara Kaya, Koyon Kaya* va *Sokaya* bo'lgan. Afsonaga ko'ra, ularning asoschilari osmondan tushgan 6 ta oltin tuxum bo'lgan ("Samguk yusa" da yozilgan "Karak davlati haqida yozuvlar"). Mazkur qabilalarning birlashuvi natijasida Kaya nomi paydo bo'lgan. Koguryo, Pekche va Silladan farqli ravishda bu yerda konfederativ respublikalar mavjud bo'lib, ularning har biri mustaqil siyosat olib borishgan. Hududiy nuqtai nazardan Kaya Pekche va Silla oralig'idagi hudud sanaladi. Afsonaga ko'ra, Kaya 42 – 562 yillarda mavjud bo'lgan.

Kaya qabilalarining birlashuvi mazkur davlatning asoschisi va birinchi hukmdori Kim Suro (afsonaga ko'ra, eramizning 42 yilidan boshlab hukmronlik qilgan va 158 yil yashagan) tomonidan Kimkvan Kaya atrofida kechgan. Uning rafiqasi hind malikasi Xo Xvan-ok bo'lgan. Ma'lum vaqt o'tib Kaya qabilalari markazi Tekayaga o'tgan. Kaya Koguryo, Pekche va Sillaning tajovuzlari ostida qolgan. Kaya hokimiyati tarqoq bo'lib, oxir-oqibatda barham topgan. Bu jarayon dastlab Kimkvan Kayada (532 y.), so'ngra Teka (562 y.)da sodir bo'ldi.

Uch podsholikning iqtisodiy va ijtimoiy – siyosiy tavsifi Koreys davlatida yerga xususiy mulkchilik bo'lmagan. Davlatni mustahkamlash uchun amaldorlarga hadya etish tizimiga asoslangan yerga davlat egaligi (van) qaror topa boshlagan. Hukmdorlar amaldorlarga yerdan vaqtinchalik foydalanish uchun hadya etishgan yoki dehqonlar orqali yer-mulklaridan foydalanishgan.

Mustabid hokimiyatga ega bo'lgan ilk koreys davlatida monarxiyaga asoslangan van hokimiyati bo'lgan. Koguryo vani Mobonaning (48–53) zulmkorligi haqida "Samguk sagi" shunday yozadi: "Kundan-kunga van yanada qattiqqo'l va zulmkor bo'lib bormoqda, qachon u o'tirsa, odamlar u o'tirishi uchun joy hozirlashgan, qachon

u yotsa, unga yostiq qo'yishgan, agarda kimda–kim gap qaytarsa, yovuzlik bilan shavqatsizlarcha o'ldirilgan. Agar xizmatchilaridan birortasi tushuntirishga urinsa, u kamondan otib o'ldirilgan. Pekhelik van Kinchxo haqida Kim Busik shunday ma'lumot beradi: "U qahrli va qattiqqo'l, rahmsiz, pastkash va injiq, kuch–qudratga tayangan. Shu sababli odamlar undan nafratlanganlar". Barcha davlatlarga kuchli tabaqalanish mavjud bo'lgan. Silladagi tabaqaviy tizim *kolpxum* deb nomlanib, u qarindoshchilikka asoslangan. Ushbu tizim uch komponentdan iborat bo'lgan. Birinchi va ikkinchisi hukmdorlar xonadoniga tegishli bo'lgan qon–qarindoshlar guruhi: 1) *songol* ("oqsuyaklar") – podsholar sulolasi vakillari (Pak, Sok va Kim sulolalari avlodlari); 2) *chingol* ("haqiqiy suyak") – singollar avlodining asosiy chizig'i va Sillaga asos solgan chinxan jamoasi-ning avlodlari. Uchinchi komponent ko'pchilikni tashkil etib, 6 ta *tupxum* tabaqaviy guruhini tashkil etgan. Ular podsho xonadoni bilan bog'liq bo'lmagan. Shuning uchun ular oliy darajadagi davlat lavozimlariga ega bo'la olmaganlar. Har bir kishining hayoti qaysidir ijtimoiy tabaqa bilan belgilangan. Dehqonlar hech qanday tabaqaga kirmagan va ular *pxyonmin* (oddiy xalq) deb atalgan.

Barcha uchta podsholikning ijtimoiy asosini erkin dehqonlar tashkil etgan. Davlatning asosini tashkil etuvchi jamoalarga tegishli bo'lgan dehqonlar o'zlarining mavqelari bo'yicha bosib olingan yerlardagi dehqonlardan yuqori turganlar. Dehqonlar doimo oshib boruvchi qarzlarni to'lay olmasliklari sababli bir qism yerlaridan ayrilib borganlar, ularning bolalariga (*nobi*) qul sifatida qaraganlar. Koguryoda "Samguk sagi" dagi ma'lumotlarga ko'ra, xonavayron bo'lgan dehqonlar batraklarga, qurg'oqchilik bo'lgan yillari daydilarga aylanganlar. Pekcheda ocharchilik yillari jamoa dehqonlari qarzlari evaziga o'z bolalarini ham qullikka sotganlar. Bu yillarda kannibalizm ham bo'lganligi qo'lyozmalarda yozilgan: "Shu darajada odamlar yo'qchilikdan ochlikka mahkum bo'ldilarki, hattoki [odamlar] bir–birlarini yeganlar, buning ustiga qarqochilik ham avj olgan, van esa ularni tinchitishi kerak edi" ("Samguk sagi"). Silla haqida ham shunday ma'lumotlar mavjud.

Barcha podsholiklarda davlat boshqaruvi tizimida ham bunday qiyinchiliklar bo'lgan. Koguryoda 372 yili Xitoy ta'siri ostida amaldorlarni tayyorlaydigan maxsus muassasa – Txexak tashkil etilgan.

Lavozimlar tizimida bunday ranglar birinchi vazir, chap va o'ng vazirlar, viloyat boshliqlari va barchasi 12 rangdan iborat bo'lgan.

Pekcheda ham "chap" va "o'ng" vazirlar lavozimlari bo'lgan. Qo'lyozmalarda Pekche vani Koi (234–286 yy.) davrida birinchi toifaga kiruvchi ranglarni tashkil etuvchi 6 ta lavozim haqida ma'lumotlar uchraydi. Jumladan,: 1) "Van buyrug'iga aloqador vazifalar"; 2) "omborlar va xazinalar"; 3) "urf-odatlar va marosimlar"; 4) "sudlar va hukm chiqaruvchilar"; 5) "vanni qo'riqlovchi qo'shinlar"; 6) "tashqi harbiy ishlar" bilan shug'ullanishgan. Bundan tashqari, 15 ta oliy amaldorlar darajasi bo'lgan. Darajalarga bog'liq holda ular turli xil kiyimlar kiygan (6 ta oliy amaldorlar darajasi kumush rangdagi shlyapalar kiyganlar, quyiroq darajadagi amaldorlari esa belbog'larining ranglariga qarab ajratilgan). Pekcheda "ichki" va "tashqi" boshqaruv tarmoqlari mahkamalari soni belgilangan. Birinchisiga Davlat Kengashi organlari, poytaxt va viloyat amaldorlari, don, qurol, marosimlar, buddaviylik, dorixonalar, o'rmonchilik, yilqichilik va bog'dorchilik mahkamalari kirgan. Tashqi boshqaruv mahkamalariga esa harbiy mahkama, adliya mahkamasi, ta'lim, jamoat ishlari, ipakchilik, astronomiya, bozorlar, van qarindoshlarining ishlari va saroy ishlari kirgan.

Pekchedagi kabi Sillada ham VI asrdan boshlab kiyimlaridagi turli darajaga qarab ajratilgan: van, bosh vazir va mahkama boshlig'i, umumiy ishlar mahkamasi, harbiy mahkama, amaldorlar bo'yicha mahkama, adliya, soliq va moliya, davlat xazinalari, transport va xabarlar, marosimlar, tashqi aloqalar, bozorlar boshqaruvi va boshqalar.

Barcha davlatlarda jinoyat huquq tizimi shakllangan. Koguryoda davlatga xoinlik, jang maydonini tashlab qochish va qotillik uchun o'lim jazosi qo'llanilgan. O'g'rilik sodir etilganda o'g'ri keltirilgan zararni qoplashi shart bo'lgan, chorvani o'ldirgani uchun esa aybdor qullikka mahkum etilgan. Pekcheda van Koi boshqaruvi davrida amaldorlar pora olganligi, davlat xazinasini o'marganligi uchun yetkazilgan kamomadni uch hissa qilib to'lashi bilan birga ularga umrbod qamoq jazosi belgilanishi haqidagi qonun ishlab chiqilgan.

Yovvoyi bosqinchilik odatlaridan voz kechilgan. 248 yili Koguryo vani Chunchxon vanlarning dafn marosimida qurbonlik keltirishini taqiqlagan. 502 yilda xuddi shunday qaror Sillada ham maripkan Chidjin tomonidan chiqarilgan.

Uch podsholik madaniyati

Ushbu uchta davlatda ham temir eritish, unga ishlov berish, qimmatbaho toshlar va boshqa materiallarga ishlov berish madaniyati yuqori darajada rivojlangan. Qurilish va arxitektura yuqori darajada taraqqiy etgan (saroylar, ibodatxonalar va qabrtoshlar). Masalan, Koguryo yerosti qabrtoshi (eng mashhuri – № 3 Anak qabrtoshi) – bu bir butunlikdagi ajoyib arxitektura majmuasi hisoblanadi. Bu davrda o‘z davri uchun ilg‘or qurilish materiali – pishgan g‘isht va cherepitsalardan foydalanilgan. Pekcheda ishlab chiqarilgan g‘ishtlarga feniks, olov, lotos yoki fantastik ajoyibotlar tushirilgan. Sillada esa yirik irrigatsiya inshootlari – Sije suv ombori qurilgan.

Buddaviylikning paydo bo‘lishi bilan Buddha tasviri tushirilgan miniatyura shaklidan boshlab, yirik o‘lchamdagi haykallar yasalgan. Masalan, o‘tirgan holdagi Buddha haykalining balandligi 5 metr bo‘lib, 27 tonna mis, 5 kg oltin sarflangan (574 y.). Koreya haykaltaroslari, masalan, pekchelik ustalar tomonidan yapon ibodatxonalarini uchun Buddha va buddaviy avliyolarning haykallarini tayyorlab berganlar.

Rassomchilikning badiiy darajasi borasida, jahon san‘ati durdonalari qatoriga kiruvchi Koguryo ibodatxonalaridagi freskalar (devorga ishlangan rasm) orqali mushohada qilish mumkin. Ushbu freskalar koguryoliklarning hayoti va turmushi haqida yaqqol tasavvurga ega bo‘lish imkonini beradi. Anak qabrtoshidagi freskalarda yuzlab kishilar, jang tasviri, ov manzarasi, ziyofat, saroy amaldorlari va orkestrlarning tantanali chiqishlari, xo‘jalik buyumlari va h.k. tasvirlangan. Boshqa freskalarda esa marhumlarni saqlovchi dunyoning to‘rt tomoni ruhi – ko‘k ajdarho (Sharq ruhi), oq yo‘lbars (G‘arb ruhi), qirmizi qush (Janub ruhi) va ilon o‘ralgan toshbaqa (Shimol ruhi) aks etgan. Koguryo ustalari yapon ibodatxonalarini uchun ham turli tasvirlar tayyorlaganlar.

Arxeologik qazilma ishlari jarayonida Koreyaning turli qismlaridan yashma (rangli tosh), nefrit, oyna, qimmatbaho toshlar, kumush va oltindan tayyorlangan – zirak, munchoq, popuk, qo‘ng‘iroqlar, bilaguzuklar, uzuk, belbog‘ kabi zeb-ziynat buyumlari topilgan. Amaliy san‘atning haqiqiy namunasi – bu og‘irligi 12 kilogramm bo‘lgan, 26 ta jonivorning tasviri tushirilgan Pekcheda-

gi oltin isiriqdon bo'lgan hamda Sillada tayyorlangan naqshinkor oltin toj hisoblanadi.

Ilmiy va falsafiy tasavvurlar

Uch podsholik davrida ilmiy bilimlar ham ancha rivojlangan. Astronomik bilimlarning mavjudligi to'g'risida Koguryo daxmalaridagi va Silladagi Chxomsonde observatoriyasi (yulduzlar kuzatiladigan minora)dagi osmon yoritkichlari va yulduzlar turkumining (jumladan, Katta Ayiq) tasviri guvohlik beradi.

Tarixiy fanlar asosi 100 ta kitobdan iborat Koguryo yilnomalari ("O'tmish haqida qaydlar"), Pekche "Sogi" tarixi ("Tarixiy qaydlar", 384 y.) kabilarga tayanadi. Pekcheda "Xaritalar to'plami" ("Tojok") jamlangan.

Falsafiy dunyoqarash kurtaklari Xitoy ta'siridagi Qadimgi Chosonga borib taqaladi. Qadimgi koreys faylasuflari olamni o'zaro ta'sirga ega bo'lgan ikki asosning bir joyga jamlangani sifatida tasavvur etishgan: ya'ni erkak jinsiga mansub ijobiy, yorqin, faol ibtido *yan* va ayol jinsidagi salbiy, passiv qora ibtido *im*. Dastlabki substansiya kining o'zgarishi natijasida, har ikkala ibtidoning in'omi sifatida (*yanki* – yorqin *ki* va *imki* – qora *ki*) yer va osmon hamda 5 unsur: metall, daraxt, suv, olov, yer paydo bo'lgan: 5 unsurning har biri makon va rangdagi ma'lum holatga mos kelgan. Yer – markaz va sariq rang, daraxt – sharq va yashil rang, metall g'arb va oq rang, olov – janub va qizil rang, suv – shimol va qora rang. 5 unsurning qorishuvi esa turli xodisalaryaratilishiga olib kelgan.

Dastlabki 5 unsur qirollik sulolalarini ifodalaydi. Har bir sulola Osmon bilan tabiat unsurlari: yer, suv, olov, metall yoki daraxtning sifatlarini va "yaxshi fazilatlarini" olishi uchun hukmron bo'lgan. Unsurlar birin–ketin bir–biri bilan almashadi: yer –daraxtga, daraxt – metallga, metall – olovga, olov – suvga aylanadi. Ushbu davriy almashinuv hukmron sulolalar tomonidan ham ma'qullangan.

Imki va *yankining* holatiga insoniy qalb yoki jon asos bo'lgan. Koreyslar ularni bir nechta inson o'limidan keyin esa ular "jin" yoki "ruh"ga aylanadi, deb bilishgan. Koreyslarda uyg'onadigan qalb to'g'risidagi tushuncha bo'lgan. Bu reinkarnatsiya g'oyasi bilan asoslangan bo'lib, marhumning ruhi yana qaytadan hayvon yoki insonda gavdalanishiga ishonishdir. Bu g'oya "ruhning qayta

tug'ilishi" to'g'risidagi buddaviylik tasavvurlariga yaqindir. Biroq, Koreyada u birmuncha qadimiy, totemistik an'anaga ega.

Din: konfutsiylik, buddizm va daosizm

Konfutsiylik Koreyada qadimgi Choson davrida paydo bo'lgan. 372 yilga kelib esa Koguryoda oliy konfutsiylik o'quv

muassasasi – *txekakga* asos solinadi. U yerda aslzodalar oilasidan chiqqanlar ta'lim olishgan. Ular bilan bir qatorda viloyatlarda oddiy qatlam vakillari uchun kendan deb nomlangan konfutsiylik o'quv muassasalari ham mavjud bo'lgan. IV asrda konfutsiylik Pekchega, VI asrga kelib esa Sillaga kirib kelgan.

Bu davrda konfutsiylik falsafasi asosida ilohiy kuch va buyumlar tartibi sifatida Osmonga sig'inishgan. Konfutsiylik davlat qurilishi va ijtimoiy munosabatlar asosiga qurilgan bo'lib, unda ota-onalarni e'zozlash, fuqarolarning davlat boshlig'iga sodiqligi, kichiklarning kattalarga, xotinlarning erlariga bo'ysunishi targ'ib qilinadi.

Koreys konfutsiyligi tez moslashuvchanlik asosida mahalliy e'tiqodiy qarashlarni qabul qilgan. Masalan, unda ajdodlar, buyuk shaxslar (Konfutsiy, Xitoy afsonaviy tarixiy qahramonlari va koreys tarixidagi buyuk shaxslar), kultlar (joylar, tog'lar, daryolar hamda ruhlar asrovchisi, tabiat kuchlari timsollari – osmon, yer, shamol, yomg'ir va b.) qaror topgan, ularning sharafiga maqbaralar qurilgan va qurbonlik keltirilgan. Konfutsiylikda ajdodlar kultining xususiyati shundan iboratki, ular marhumlar ruhiga avlodlarning munosabatiga bog'liq Chunki yaqinlar marhumlar ruhini yo'qlab turishsa, marhumlar u dunyoda xotirjam yashashi mumkin. O'z navbatida, ruhlar ham avlodlari hayotiga ta'sir eta oladilar.

Konfutsiylik dastlabki 5 unsur haqidagi ta'limotni ham o'ziziga olgan. Buni jamiyatdagi 5 munosabat (monarx va fuqaro, ota-onalar va farzandlar, erlar va xotinlar, aka-ukalar, do'stlar o'rtasidagi munosabatlar) to'g'risidagi va 5 ta axloqiy sifatlar (ezgulik, to'g'ri fikr, to'g'ri hatti harakat, bilishga intilish va halollik) to'g'risidagi konfutsiylik ta'limotida yaqqol kuzatish mumkin.

Buddaviylik – aniqrog'i, uning Maxayana tarzida mashhur bo'lgan yo'nalishi Koreyaga Hindiston va Xitoy missionerlari tomonidan milodiy IV asrda kirib kelgan. Koreya yarim orolida buddaviylik mahalliy e'tiqodlarga moslashgan holda o'zining alohida

xususiyatiga ega bo'lgan. Buddaga sig'inishning an'anaviy obyektlari hisoblangan ajdodlar ruhi tabiat ruhiga qarshi qo'yilmaydi, balki ular bilan birga e'zozlangan. Sillada, buddaviylik bayramlari sakkiz ruhga: osmon, ulug'vor tog'lar, yirik daryolar, ajdarholar va b.ga bag'ishlangan Pxalgvaxxe bayrami bilan birga o'tkazilgan. Koguryoda osmon yoritkichlari ruhiga va G'orlar ruhiga sig'inilgan, Pekcheda esa – Osmon va Yer ruhlariga sig'inilgan.

Qisqa vaqt ichida buddaviylik har uch podsholikdagi koreys aslzodalari orasida keng tarqalib, davlat diniga aylangan. Ilk bosqichlarda uning dunyoviy xohishni mahv etish va poklanishga qaratilgan hayot yo'lini olib borish bilan bog'liq zohidlik tarafi ajralib turgan. Zohidlik targ'iboti "8 ko'rsatma-taqiqlar" dasturini (bu dastur davlat ta'limotiga aylangan) taklif etgan Silla qirol maslahatchisi ruhoniy Xeryan nomi bilan bog'liq. Sakkiz ko'rsatma-taqiqlar quyidagilarni bildirgan: tirik jonni halok etma, o'g'rilik bilan bulg'anma, shahvoniy maylga va dangasalikka botib qolma, so'zlashda shoshqaloq va kaltabin bo'lma, ichimliklarni isrof qilma, o'zingni katta olma, xushbo'y islardan foydalanma, gullardan nari yur, lazzatlanish, xayolotga cho'mish va eshitishdan saqlan.

Koreyada ortodoksal buddaviylikdan farq qiluvchi oqimlar paydo bo'lgan. Bular Von Xyo (617—687)ning "Xedonchon" yo'nalishi", Iy San (624–702) asos solgan "Xedon xvaomchon" oqimi va –ruhoniy Von Kvan qarashlari.

Von Xyo mast qiluvchi ichimliklarni iste'mol qilishni, qo'shiqlar va raqslardan zavq olishni ayb sanamagan, hattoki, an'anaviy darveshona zohidlikka qarshi chiqqan holda u uylangan. Uning uchun Maxayana haqiqatining ma'nosi halovatga erishish o'zini tiyishda emas, balki "ruhlar dunyosida". Agar insonning qalbi axloqsiz bo'lsa, ahd va o'zini tiyish befoydadir: "ag'darilgan idishga hech narsa tushmaydi, garchi yomg'ir yog'ayotgan bo'lsa ham; teshik idishda hech narsa tegmaydi". Do'zax ham, jannat ham aynan bitta qalbdan bo'lishi mumkin: "butun olam – faqat mening ongimda, dunyoning barcha qonunlari esa – mening yuragimda". Unga, hattoki, barcha narsalarning ibtidosi va asosi bo'lmish dao ham kiradi.

Iy San bo'yicha, haqiqat ham qalbdan bo'ladi. Haqiqat yo'lga amal qilishni insonlarning hatti-harakatidan aniqlash kerak: "Buddaviylik qonunlari tenglikdan kelib chiqadi. Shu bois, ular uchun

aslzoda, manfur, yuqori, past degan qarash majud emas“. Haqiqat yo‘liga asoslangan boshqaruv, agar qirol kulbada yashayotgan bo‘lsa ham boy poytaxtda yashab yolg‘on yo‘lga asoslangan boshqaruvdan afzalroqdir.

Von Kvan ham buddaviylik aqidalaridan ma‘lum jihatdan farq qiluvchi ta‘limot bilan chiqqan. Masalan, u tirik jonni o‘ldirish mumkin deb hisoblaydi (to‘g‘ri, ma‘nisiz holatlarda emas), bu bilan ortodoksal buddaviylik ta‘limotida bo‘linish ro‘y bergan. Qolaversa, uning axloqiy aqidalari asosida urush paytida chekinmaslik yotadi.

Daotsizm – Lao–szi va Chjuan–szi ta‘limoti Koreyaga VII asr boshlarida kirib kelgan. Daotsizmga ko‘ra, dunyo asosida olamning harakatlanish va o‘zgarish qonuni *do* (“dao” – yo‘l) yotadi. Barcha narsalar doimiy o‘zgarishdadir. Davlatning halokati hukmdorning daoga halaqit berganidadir. Qachonki, Pekche hukmdori Koguryoga hujumini to‘xtatsa, sarkarda Mak Go Xe ham hujumga o‘tmay ittifoqni o‘rtaga tashlaydi. Bu quyidagicha asoslanadi: “Bizga azaldan daoslarning hikmatli so‘zlari ma‘lum: “uyat emas, agar me‘yorni bilsang, xavfli emas, agar o‘z vaqtida to‘xtashni bilsang“.

Daotsizmga buddaviylik va konfutsiylikning asosiy tarkibiy qismi sifatida qarala boshladi. “Uch podsholikning tarixiy qaydlari“da bir amaldor tilidan daotsizmga munosabat shunday ifoda etiladi: “Uch ta‘limot (konfutsiylik, buddaviylik va daotsizm) qozonning uch oyog‘i kabidir. Ulardan birortasiining yetishmasligi – yomondir“.

IV Bob.

BIRLASHGAN SILLA DAVLATI

Tan sulolasi bilan urush Koguryo va Pekche davlatlari mag'lub bo'lishiga qaramay, ularning avvalgi yerlarida Xitoyning Tan imperiyasi va sillaliklarga qarshi harakatlar bo'lgan. Shu bilan birga, bu davrda Xitoy va Silla o'rtasida Koguryo va Pekche yerlari borasida kelishmovchilik paydo bo'lgan. Silla vani Munmu Tan sulolasi bilan Koguryo va Pekchening yerlari hisoblangan Koreya yarim oroli uchun jang qilgan.

Pekche ustidan qozonilgan g'alabadan so'ng, tanlar bu yerda o'zlarining viloyatlarini tashkil qilishgan. Ular Sillaning Pekche hududidagi vassali Puyo Yun (oxirgi Pekche vanining o'g'li)ni sulh tuzishga majbur qilishgan. Biroq, 670–672 yillarda mintaqada sillaliklar yana urush boshlaganlar. 670 yili ular 80 ta Pekche shaharlarini bosib olishgan. Keyinchalik Silla qator janglarda pekche–tan qo'shinlarining qarshiligini yengib, Pekchening avvalgi yerlarini qo'shib olgan.

Silla bilan parallel ravishda Koguryoning avvalgi hududlarida ham tanlarga qarshi kurashlar bo'lgan. Bu janglarda koguryolik qo'zg'olonchilar ham qatnashganlar. Qo'zg'olonchilar rahbarlari Koguryo vani lavozimiga Sillaga kelgan van oilasidan bo'lgan Ansini tayinlashgan. Shu bois uni Koguryoning rasmiy vani tarzida kutib olishgan. Qolaversa, aynan bu harakatlari orqali Silla hukumati rasman Koguryodagi qo'zg'olonchilarni qo'llab-quvvatlashini ma'lum qilgan. 670–673 yillarda Silla bilan Tan askarlari, xitoyliklar va kidanlar o'rtasida janglar bo'lgan. 675 yili Silla bilan Tan orasidagi 18 ta jangda tanlar 6000 jangchidan ajragan. 676 yil esa 24 ta jangda 4000 ta askar o'ldirilgan. 677 yil Silla 70 ta kemadan iborat Xitoy dengiz flotini mag'lubiyatga uchratgan.

Tan sulolasi Koreya yarim orolida Silla mustaqilligini tan olishga majbur bo'lgan. Aynan shu tarzda Birlashgan Silla davlatiga asos solingan.

Siyosiy- ma'muriy boshqaruv tizimi Mamlakat yetakchisi sifatida monarx (van) turgan. Davlat boshqaruvining Oliy organi Boshqaruv kengashi (chipsason) bo'lgan. Shuningdek, sohalar bo'yicha 14 ta vazirlik (*bu*) lar: moliya, kadrlar, harbiy, tashqi aloqalar, davlat zaxirasi, marosimlar, qurilish, quruqlik, transport, nazorat, huquq, amaldorlar va jamoat ishlarida kamchiliklarga yo'l qo'yganlarni jazolash vazirliklariga bo'lingan. Vazirliklar maxsus boshqarma (*so*)ga tegishli bo'lgan. Alohida saroy ishlari bo'yicha kengash (*Neson*) bo'lgan bo'lib, uning tarkibiga 100 dan ortiq mayda tashkilotlar (*chon*) kirgan. Ular van va uning xonadoniga xizmat qilgan. Shuningdek, buddaviy ibodatxonalarni *sonjonlar* nazorat qilganlar.

Butun mamlakat 9 ta provinsiya (*chu*)ga bo'lingan bo'lib, ularning 3 tasi – Koguryo yerlarida, 3 tasi – Pekche hududida; 3 tasi esa – Sillaning avvalgi yerlarida bo'lgan. Viloyat markazlari 5 ta kichik poytaxt, shaharlar bo'lgan. Viloyatlar okruglar (*kun*)ga, okruglar esa uyezd (*xyon*)larga bo'lingan. Eng quyi ma'muriy boshqaruv tizimi – qishloq (*chxon*) bo'lgan. Harbiy qismlar barcha viloyatlarda joylashtirilgan.

Mamlakatning tabaqalashuvi Silla birlashguniga qadar bo'lgan aslzoda zodagonlar ("oqsuyaklar") – "kolpxum" va meros tarzda gi 6 tabaqali – tuxum hamda oddiy xalqdan iborat bo'lgan. Dehqonlar *yan'in* (*yaxshi insonlar*) deb nomlangan erkin ziroatkorlar (garchi ular iqtisodiy jihatdan qaram bo'lsalarda) va *chxonin* deb nomlangan *pugok*, *xyan* hamda *so* jamoalari vakillaridan tashkil topgan. Bu kategoriya zabt qilingan qabilalardan tuzilgan. Eng quyi tabaqaga qul (*nobi*)lar kirgan bo'lib, ular davlat va shaxsiy qullarga bo'lingan.

Birlashgan Sillada 1 millionga yaqin aholi yashagan.

Iqtisodiyot Birlashgan Silla davlati davrida mamlakat iqtisodiyoti asosini yerga egalik qilgan davlat mulkchiligi tashkil qilgan. Mazkur yerlarning asosiy qismini dehqon jamoalarning yerlari tashkil qilgan. 722 yili bu yerlar davlat yerlariga aylantirilgan va dehqonlarga vaqtinchalikka chek yer (*chonjon*) tarzida berilgan. Aynan bu chek yerlardan foydalanish uchun dehqonlar uch majburiyatni – yer solig'i, o'lpon to'lash

va yerda ishlab berishlari kerak bo'lgan. 60 yoshli dehqonlardan olinadigan o'lpon solig'i bekor qilingan va dehqonlar yeri davlat g'aznasiga qaytarilgan. Bir tomondan, o'lpon tizimi ularning yerlarini katta yer egalari va zodagonlar tomonidan tortib olinishidan himoya qilgan. Boshqa tomondan esa dehqonlar o'zlariga o'lpon to'lash vazifasini olgan. Aksariyat holatlarda bu ular qaram dehqonlarga aylanishiga sabab bo'lgan.

Aslzoda oqsoqollardan ba'zilari "yemish" okrug (sigip)lardan shikoyat qilganlar. 687 yilda chiqarilgan buyruqqa ko'ra, zodagonlarga tortiq tarzda maxsus yer (*nogip*) berilgan bo'lsa, 689 yili in'om tarzida g'alla berilgan. 757 yilga kelib esa oylik hadya tarzida yana *nogip* berish qayta tiklangan. Yer hadyalari buddizm ibodatxonalariga ham berilgan. Davlat nadellari xususiy va merosga aylantirilishi markazlashgan davlatning susayishiga va mahalliy zodagonlarning kuchayishiga sabab bo'lgan.

Mamlakat bo'yicha ekin yerlari ko'payishi bilan irrigatsiya inshootlari kanal va suv omborlarini qurish ishlari rivojlangan. Shuningdek, konchilik, metallurgiya, hunarmandchilik, savdo-sotiq sohalarida ham ijobiy o'zgarishlar yuz bergan. Tashqi savdo aloqalari, asosan, Tan imperiyasi bilan olib borilgan. Ular asosan, qurol-yarog', mato, zeb-ziyat buyumlari, otlar, itlar, dengiz hayvonlari terisi, jenshen, Budda haykalchalarini eksport qilishgan. Shandun yarim orolidagi portlarda Silla savdogarlari manzilgoh ("sillaban") lari paydo bo'la boshlagan. Yaponiya bilan ham savdo aloqalari rivojlangan.

Dunyoqarash va madaniyat

Birlashgan Sillada ibodatxona me'morchiligi, fan, kitob nashr qilish (ksilografiya usulida), san'at, adabiyot rivojlangan.

Buddaviylik davlat diniga aylangan. Buddaviylik ibodatxonalarini in'om qilingan yerlardan va boshqa hadyalardan olingan foyda evaziga birmuncha kuchayib, qudratli tashkilotga aylangan. Ular soliqlardan ozod qilingan. Qolaversa, buddaviy ruhoniylar katta davlat amallarini egallaganlar.

Buddaviylik "kyochon" va "sonchon" oqimlariga bo'lingan edi. Agar buddizm haqiqatni dastlabki anglash aqliy anglashga asoslangan bo'lsa, keyingisi sezgiga asoslangan.. "Sonchon" – koreys

buddizmi Xitoydagi chan buddizmi va Yaponiyadagi dzen buddizmi bilan umumiy bo'lgan. Shuningdek, mamlakatda an'anaviy buddizmdan farq qiluvchi sektalar ham bo'lgan. Chunonchi, Buddha Mirk bilan birga yangi olamga qaytishi haqidagi Kune ta'limoti "dunyoni qutqarish" va odamlar uchun yerda jannatni yaratish g'oyasini ilgari surdi.

Davlat boshqaruvi va siyosatda konfutsiylik asosiy ta'limot bo'lgan. 682 yili Sillada amaldorlarni tayyorlaydigan oliy konfutsiylik maktabi ochildi. 788 yildan boshlab amaldorlarni tanlash professional bilimlarga qarab emas, balki tajriba, malaka, ko'nikma yoki harbiy xizmatlarga ko'ra amalga oshirilgan va har bir amaldor lavozimiga ko'ra konfutsiylik ta'limotidan maxsus imtihon topshirgan.

Birlashgan Sillada uch podsholik davrida paydo bo'lgan "Xvaran" (gullayotgan yoshlar) tashkilotining yetakchi g'oyasi "pxunnu-yu" bo'lgan. Mazkur tashkilot, asosan, yoshlarni davlat lavozimlariga tayyorlash ishlari bilan shug'ullangan. Uning a'zolari harbiy san'at, adabiyot, axloq me'yorlari va xusnixatga o'rgatilgan. "Xvaran" dagi asosiy tarbiya maqsadlari Von Kvan tomonidan ilgari surilgan besh prinsipga: davlatga sodiqlik, ota-onalarni hurmat qilish, do'stlarga do'stona munosabatda bo'lish, urushdan qochmaslik va tirik jonzotlarni ma'nisiz o'ldirishga yo'l qo'ymaslikka asoslangan edi. "Xvaran" ta'limoti buddaviylik, konfutsiylik va daotsizm ta'limotlarini qamrab olgan. Xvaranlardan Birlashgan Sillaning ko'plab siyosiy arboblari va lashkarboshilari yetishib chiqqan.

Tabiiy fanlardan matematika va astronomiya rivojlangan. 718 yilda poytaxtda "Suv soatlari palatasi" ("Nugakchon") tashkil etilgan. Ular, asosan, taqvim tuzish bilan shug'ullanganlar.

Jamiyat hayotida ilmiy bilimlar bilan bir qatorda geomantiya – yaxshi va yomon joylar to'g'risidagi qarashlar ham keng tarqalgan. Birlashgan Sillaning so'nggi davrida va keyinchalik Koryoda buddaviylik qarashlari bilan birga fol ochish geomantiyasi birlashtirilib, To Sonaning "chiri pxunsusol" nomli ta'limoti yoyilgan. Bu ta'limot o'zida *im* va *yan* munosabatlariga asoslangan geksoramma asosidagi tasavvurlarni mujassamlashtirgan. Ta'limotga ko'ra, makon va zamonni tanlash va turar joy, ajdodlar qabri, davlat poytaxtini tanlash birinchi darajali ahamiyatga ega bo'lgan. Muammo shundaki, geomantiyada asosiy e'tibor yerga qaratilgan. Biroq, yer-

da hayot energiyasi teng tarzda taqsimlanmagan. Shuning uchun uy va ajdodlar qabrlari konsentratsiya eng yuqori bo'lgan nuqtada bunyod etilar ekan. Odamlar sun'iy ravishda (yer ishlari va bud-daviy mineralarni qurish orqali) obyekt joylashuvi orqali salbiy ta'sirni kamaytirish mumkin deyishgan. Aynan eng maqbul joyni tanlash bilan bog'liq ko'plab omillar geomantiyaning murakkab tizimiga aylanishiga sabab bo'lgan.

Bu davrda mamlakatda buddaviylik va konfutsiylik ta'limotlari yo'nalishidagi she'riyat, musiqa va raqs san'ati rivojlangan.

Ibodatxona me'morchiligining durdonasi Silla poytaxti – Gyon-ju shahri yaqinidagi Pulguksu ibodatxonasida 70 ga yaqin qurilish inshootlari va g'or ibodatxonasi Sokkuram joylashgan. U poytaxt-dan aydarliuzoq bo'lmagan yerda joylashgan. Ibodatxona devor-laridan buddaviy ilohlarining haykallari o'rin olgan. Ibodatxona markazida esa 3 metrlik Buddha haykali turgan. Sokkuram ibodat-xonasi UNESCOning jahon madaniy merosi ro'yxatiga kiritilgan.

Badiiy ijod va yuqori texnologiyaning bir ko'rinishi – bu mu-rakkab naqshli bezaklar bilan bezatilgan ibodatxona qo'ng'iroqlari hisoblanadi. Eng katta qo'ng'iroq 725 yili quyilgan bo'lib, uning og'irligi 295 tonna.

Ichki siyosiy hayot va Birlashgan Sillaning qulashi

Birlashgan Silla davrida amalda deyarli birorta urushlar bo'lmagan (731 yil Yaponiya bilan dengiz mo-jarasidan tashqari). Biroq, mamlakat ichidagi vaziyat murakkab bo'lgan. Koryo va Pekche sulolalarini butkul yo'q qilishga qaratilgan qo'zg'olonlar hamda hukmron zo-dagonlar orasidagi hokimiyat uchun kurash yirik yer egalari va dehqonlar qo'zg'oloniga sabab bo'lgan.

681 yilda van hokimiyati taxtiga o'tirgan Munmu van Sinmun (681–692 yy.)ning o'g'liga qarshi fitna uyushtirgan. Lekin bu fitna tezda bartaraf etilib, uning tashkilotchilari qatl qilingan. 684 yilda koguryolik zodagonlar tomonidan uyushtirilgan qo'zg'olonning, 700 yili esa sillalik muxolifatchilar fitnasining oldi olingan.

VIII asr o'rtalarigacha Birlashgan Silla hukumati markazlashgan davlatni mustahkamlashga harakat qilgan. Van Kyondok (742–765 yy.) davrida Xitoy uslubida ma'muriy islohotlar o'tkazilgan. Dav-

lat lavozimlarida ishlovchilar ustidan nazorat o'rnatilgan va davlat boshqaruvida tozalash ishlari o'tkazilgan. Biroq, van Kyondokning o'g'li van Xegon (765–780 yy.) mazkur islohotlarni bekor qilgan. Aynan uning davrida markazlashgan davlat birmuncha kuchsizlangan. Muxolifat uni turli bazmlarni tashkillashtirish, davlat ishlariga befarqlik, qatlarni qarovsiz qoldirishda va eng muhimi, xalq noroziligida ayblagan. 768 va 775 yillar unga qarshi ko'tarilgan qo'zg'olon bostirilgan. Lekin 780 yildagi qo'zg'olon vaqtida van Xegon va uning xotini o'ldirilgan. Uni qo'llab-quvvatlovchi amaldorlar qo'zg'oloni bostirishgan.

Van Xegonning farzandi bo'lmaganligi bois, uning birinchi vaziri Kim Yansan 37–van Sondok (780–785 yy.) bo'lgan. U hukmronlik qilgan dastlabki yillarda qator viloyatlarda qo'zg'olonlar bo'lgan bo'lsa-da, keyingi ikkita van davrida tinchlik hukm surgan. Biroq, 809 yili hokimiyat tepasidagi van Ejan o'ldirilgan. Uning o'rniga kelgan van Xondok (809–826 yy.) davrida mamlakatda qo'zg'olonlar, tabiiy ofatlar tufayli ocharchilik va tartibsizliklar sodir bo'lgan. Uning vafotidan keyin hokimiyat uchun kurash boshlangan. 845, 847 va 849 yillarda van Munson (839–857 yy.)ga qarshi qo'zg'olonlarga tartibsizliklar yetishtirilgan hosil nobud bo'lishi (840, 853, 854, 855 va 859 yillar) natijasida yuzaga kelgan ocharchilik tufayli yanada murakkablashgan.

Van Kyonmun va uning avlodlari boshqargan davr (861–912 yy.) mamlakat tarixida qo'zg'olon va fitnalarning davri sifatida iz qoldirgan. Mahalliy zodagonlarning xar biri o'ziga mustaqil bo'lishi bilan birga dehqonlarning qo'zg'olonlarida ham yetakchilik qilishgan. Ayniqsa, qurg'ochilik yillarida soliqlarni yig'ishga qaratilgan harakatlar navbatdagi qo'zg'olon va g'alayonlarga sabab bo'lgan. (889, 896 y.). Bu ayol van Chinson (887–897 yy.) boshqaruvi davriga to'g'ri kelgan bo'lib, bu davrda mamlakatni norasmiy tarzda vaning mash'uqalari boshqargan. Yilnomalarda yozilishicha, "vanning xushomadgo'y va laganbardor seviklilarining beboshliklari chegarasidan chiqqan, pora olish odatiyholga aylangan, mukofotlash va jazolash adolatsiz tarzda belgilangan, davlat qonunchiligiga deyarli amal qilinmagan". Van Chinson vafotidan so'ng taxtga uning qarindoshi van Xyogon (897–912 yy.) o'tirgan. U ham ko'p vaqtini davlat ishlaridan ko'ra shaxsiy hayoti bilan bog'liq masa-

lalarga qaratgan. Markazlashgan hokimiyat faqatgina poytaxt va uning tevarak- atrofidagina bo'lgan. Shu bois muxolifat davlatchilik boshqaruvini e'lon qila boshlagan.

892 yili isyonchilar guruhi rahbari Kyonxvon mamlakat janubi-g'arbida Xupekche ("Keyingi Pekche") davlatini tuzganini e'lon qilgan. 901 yili Silla van urug'idan bo'lgan Kune Koreyaning markazida so'nggi Kuryo (keyinchalik u Majin va Txebon deb yuritilgan) davlatini tashkil qilgan. Aynan bu davr eng so'nggi uch podsholik ("Xusamguk") davri tarzida tarixga kirgan. Silla va yangi tashkil topgan davlatlar o'rtasida kelishmovchiliklar bo'lib turgan.

Birlashgan Sillaning so'nggi davri Pak urug'i (912-935 yy.) hukmronligida bo'lgan.

918 yili Kune o'z vassali bo'lgan yirik harbiy sarkarda Van Gon tomonidan taxtdan ag'darilgan. U Txebon davlatiga yangi Koryo nomini bergan. Van Gon o'zining mavqeini mustahkamlash maqsadida amaldorlarning o'zboshimchaliklariga chek qo'yish va qamoqdagilarni ozod qilishni va'da qilgan. Uch yil muddatga dehqonlarni soliqlardan ozod qilgan, soliqlar miqdorini keskin qisqartirgan. Qolaversa, u o'z mablag'iga mingdan ortiq qullarni sotib olib, ularga ozodlik bergan. O'z navbatida, bu davrda u ko'plab amaldorlar va feodal yer egalariga saxiylik qilib oltin, kumush bilan mukofotlagan hamda ularga yuqori martaba va unvonlar bergan. Natijada, Xupekche va Sillaning yuqori martabali amaldorlari Van Gon tarafiga o'tgan hamda Koryo Koreya yarim orolidagi eng kuchli davlatga aylangan. 920 yilda Silla Koryoni o'ziga ittifoqchi deb e'lon qilgan va Koryoga yordam so'rab elchilarini yuborgan. 935 yili Silla vani Kyonsun taxtdan voz kechgan va Van Gon vassaliga aylangan. 936 yili Van Gon o'zining 100 minglab qo'shini bilan Xupekche armiyasini mag'lub etgan. Natijada Birlashgan Silla o'zining hukmronligini yo'qotgan va Koreya yangi Koryo sulolasi ostida birlashgan.

V Bob.

KORYO DAVLATI

Birlashgan Silla davlati o'rniga Koryo sulolasi (918–1392 yy.) kelgan. Koryoning poytaxti Sonak shahri bo'lib, bu shaharda Van Gon tug'ilgan. Mazkur shahar keyinchalik Kegyon (zamonaviy Keson shahri) deb nomlangan.

X asrda Koryodagi ijtimoiy-iqtisodiy tuzum Yangi sulolaning asoschisi Van Gon (918–934 yy.) markazlashgan davlat qurish maqsadida mahalliy zodagonlar bilan do'stona munosabat olib bordi. U, avvalo, yangi yerlarni egallash maqsadida hokimiyat tepasida mahalliy hukmdorlarni vassal sifatida qoldirdi. Qolaversa, hukmdorlarga o'z harbiy qo'shinlarini tuzish imkonini berdi. Ikkinchidan, u o'z tomoniga o'tgan sillalik yirik amaldorlarga yuqori lavozimlarni taqdim qildi. Uchinchidan, Van Gon hokimiyatni yuqori tabaqavakillari bilan qarindoshlik rishtalarini mustahkamlashga harakat qildi. Chunonchi, uning turli yuqori martabali xonadonlardan 6 nafar, boshqa xonadonlardan esa 23 nafar boshqa xotinlari bo'lgan. Xotinlar ikki turdagi unvonga ega bo'lgan. Shuningdek, Van Gon qizlaridan birini Sillaning oxirgi vani Kyonsunning o'g'liga turmushga bergan. Keyinchalik podsholik naslidan bo'lgan qizlarni Koryo vanlariga turmushga berish an'anaga aylanganligi bois, qarindoshlik aloqalariga asoslangan oqsuyaklar sulolasi shakllangan.

Yuqori martabali zodagonlar uchun "yemish okruglar" tizimi bo'lgan. Keyingi qatlamda turli davlat xizmatchilari va mutaxassislar turgan. Ulardan keyin erkin fuqarolar yoki *yanilar* ("saxiy odamlar") – dehqonlar, hunarmandlar, savdogarlar va baliqchilar turgan. Lekin, ular erkin harakatlanish huquqiga ega bo'lmaganlar. Bu holat darbadarlik tarzida baholangan. Ular qayerda nadellar berilgan bo'lsa, aynan shu yerda yashashlari lozim bo'lgan va bu davlat reyestriga kiritilgan. Qolaversa, ular ishlash, soliq to'lash majburiyatini olganlar. Hunarmandlar ham davlat reyestriga kiritilgan. Birmuncha

ta'minlagan o'rta qatlamga yaninlar, ya'ni savdogarlar kirgan. Lekin kimki mablag' jamg'argan bo'lsa ham, qaltis holatda bo'lib, uning kelajagi "yuqori" xonadon va amaldorlariga bog'liq bo'lgan.

Ijtimoiy pog'onaning eng pastida *chxoninlar* ("past tabaqadagi odamlar") turgan. Bu tabaqa asosan, qullar (*nobi*)dan iborat bo'lib, ular davlat va shaxsiy qullarga bo'lingan. Davlat nobilari birmuncha yaxshi holatda yashaganlar. Chunki, ular 60 yoshdan keyin o'z majburiyatlaridan ozod bo'lgan. Nobilik merosiy bo'lgan, lekin ular qarzlar hisobiga ham to'ldirilgan. Koryoda dastlab qul bo'lgan kishilar asta-sekin krepostnoy dehqonlarga aylanganlar. Van Gonning o'zi bir nechta saroy nobilarini yer bilan ta'minlab, dehqonlar safiga qo'shgan. Qolaversa, bu yo'ldan boshqa ko'plab zodagonlar ham borgan. Chxoninlar toifasiga yana boshqalar, ya'ni ko'cha aktorlari va qassoblar kabi qator "kasb egalari" kirgan.

Koryoning ma'muriy tuzilishi XI asrgacha bosqichma-bosqich tarzda shakllangan. Mamlakat provinsiya, viloyat, okrug va uyezd-larga bo'lingan. Ikkita alohida chegara hududi: shimoliy (shimoli-g'arbiy) va shimoli-sharqiy hudud alohida ajralgan. Davlat yig'ini (maslahat organi) tashkil qilingan bo'lib, unga mamlakatning barcha yuqori martabali amaldorlari kirgan. Undan keyingi bosqichdagi 3 ta vazirlikda davlat boshqaruvining tayanch tizimi mujassamlashgan. Amalda qabul qilinadigan qarorlar 6 ta idoralar (*bu*): ichki ishlar, moliya, harbiy, ta'lim, adliya va qurilish tomonidan amalga oshirilgan. Shuningdek, elchilarni qabul qiluvchi, marosimlarni o'tkazuvchi, qurbonliklar, motam marosimlari va boshqa masalalar bilan shug'ullanuvchi yana 9 ta idora (*si*) mavjud bo'lgan.

958 yili van Kvanjon (949–975 yillar) davrida davlat lavozim ("kvago")lariga imtihon topshirish tartibi qayta tiklangan. Sulolaviy zodagonlar va yuqori mansabdagi kishilar avlodlari uchun imtihon topshirish majburiy bo'lmagan. Amaldorlik fuqarolik va harbiyga bo'lingan bo'lib, aynan shundan uning nomi *yanban* ("ikki qism") paydo bo'lgan va uning mavqei Yevropadagi dvoryanlarga teng bo'lgan. Agar Koryoning So'nggi Pekche va Silla bilan harbiy harakatlari davrida harbiylar ustun turgan bo'lsa, mamlakat birlashgandan so'ng fuqaroviy amaldorlar ko'proq imtiyozlarga ega bo'lgan (siyosiy masalani yechishda).

Kvago tartibi "kuchli xonadonlardan" bo'lmagan "davlatga

xizmat qilganlar“ tabaqasining bilim va qobiliyatlariga qarab birmuncha ko‘payishlariga imkon bergan. Bu, o‘z navbatida, merosiy aristokratiyaning ta‘sirini birmuncha kuchsizlantirgan.

Qo‘shin harbiy majburiyat hisobiga erkin dehqonlar (harbiy harakatlar davrida *nobilar* ham harbiy majburiyatni o‘taganlar) dan iborat bo‘lgan armiyadan (mamlakat himoyasi uchun) va oltita qo‘riqchi korpus (saroy qo‘riqchilari, shahar darvozasi, davlat muassasalari va boshqalarni qo‘riqlovchilar)dan tashkil topgan. Armiyaga yangi qabul qilinganlarning xarajatlari qishloqdoshlari hisobidan qoplangan.

Koryo iqtisodiyotining asosini yerdan foydalanishda davlat monopoliyasi shakli (*konjon*) tashkil qilgan. Shu bilan bir qatorda yerga bo‘lgan xususiy mulk shakli (*sajon*) ham amalda bo‘lgan. Mamlakatdagi asosiy katta yerlar buddaviylik ibodatxonalari tasarrufida bo‘lgan. Yerga bo‘lgan xususiy mulkchilik shaklining kengayishi markazlashgan davlatchilikning susayishiga sabab bo‘lgan.

Koryoning birlashishi va markazlashgan davlatning mustahkamlanishi mamlakatning nafaqat siyosiy, balki iqtisodiy jihatdan ham rivojlanishida muhim omil bo‘ldi. Koryo iqtisodiyotida, asosan, dehqonchilikka e‘tibor qaratilib, quyidagilar amalga oshirilgan:

Birinchidan, bu soha muhim ekanligi haqida tushuntirish ishlari olib borilgan. Yil davomida van va saroy a‘yonlari ekin maydonlariga kelib, dalada tantanali ravishda bir necha jo‘yak olishgan.

Ikkinchidan, ma‘muriy va iqtisodiy chora–tadbirlar orqali qishloqqa aholi jalb etilgan. Yerga askarlarning bir qismi (armiya qisqargandan so‘ng), davlat nobilari, qamalganlar, qo‘lga olingan daydilar va boshqalar birlashtirilgan. Shimoliy yerlarni o‘zlashtirgan chxoninlarni ozod qilish va‘da qilingan. Qishloq xo‘jaligiga ishtiyoqni kuchaytirish maqsadida vaqtincha soliqlar kamaytirilgan, qo‘riq yerlar bir necha yil davomida soliqlardan ozod qilingan.

Uchinchidan, mahalliy hokimlar tomonidan qishloq xo‘jalik ekinlarini ekishdan to yig‘ib olingungacha barcha bo‘sh yerlar hisobga olingan. Ularni o‘zlashtirish uchun esa dehqon urug‘ va ho‘kiz bilan qarzga ta‘minlanishi lozim bo‘lgan.

To‘rtinchidan, urush davrida yig‘ilib qolgan qurollar (metall) tinchlik vaqtida qayta eritilib, dehqonlarga qishloq xo‘jaligi asbobi tarqatilgan.

Beshinchidan, qo‘shimcha irrigatsiya va melioratsiya ishlari olib borilgan.

Oltinchidan, tabiiy ofatlar vaqtida ko‘rilgan zararga qarab soliqlar kamaytirilgan. Alohida holatlarda, jumladan, ko‘rilgan zarar 70 foiz va undan yuqori bo‘lsa, soliqlardan butkul ozod qilingan.

Ichki savdo va narx–navoni davlat nazorat qilgan. Poytaxtda va qator yirik shaharlarda bozorlar bo‘lib, ular 5 kunda 1 marta ishlagan. Bundan tashqari, katta va kichik savdo shoxobchalari ham bo‘lgan. Mamlakatning turli xududlari orasida kommunikatsiya tizimi rivojlanmaganligi uchun, asosan, mahalliy mahsulotlar bilan savdo qilingan.

Tashqi savdoda Xitoyning Sun imperiyasi asosiy hamkor hisoblangan. Shimolda, chegara savdosida koryolar kidanlar va chjurchjenlar bilan savdo–sotiq ishlarini olib borishgan. Yapon savdogarlari bilan ham hamkorlik qilingan. Tashqi savdoga qimmatbaho metall, g‘alla, ipak, movut, jang qurollari, zeb–ziynat buyumlari, farfor, qog‘oz, siyoh, yelpig‘ich, teri, jenshen va kitob olib chiqilgan. Qo‘shni mamlakatlarda yashil rangdagi koreys kulolchilik mahsulotlari mashhur bo‘lgan. 1024–1025 va 1040 yillarda Koryoga ko‘plab arab savdogarlari tashrif buyurishgan. Ular mamlakatga simob, bo‘yoq va dori–darmon olib kirishgan.

Pul birligi sifatida g‘alla va matodan foydalanilgan. 996 yili metallardan tanga ishlab chiqarilgan, lekin u uzoq muddat muomalada bo‘lmagan. 1097 yilda pul muomalasi to‘g‘risida buyruq e‘lon qilingan bo‘lib, unga ko‘ra amaldorlar va askarlarga oylik maosh sifatida pul berila boshlagan. Poytaxtda to‘lov tarzida faqat pul qabul qiladigan savdo markazlari paydo bo‘lgan. Biroq, Koreyaning ba‘zi boshqa hududlarida yashovchi aholi savdo–sotiqda don va matodan foydalanishni davom ettirgan.

Tashqi urushlar 907 yili Xitoyda Tan sulolasi qulashi turli guruhlar orasida o‘zaro nizolar va ig‘vo–nayranglar boshlanishiga sabab bo‘lgan. Aynan shu vaqtda Koryodan shimoli–g‘arbdagi kidan qabilalari birlashib, davlatini tuzgan. Ular 926 yili Boxay (Parxe)ni, 946 yili esa Shimoliy Xitoyning boshqa katta hududlarini bosib olgan hamda Lyao imperiyasini e‘lon qilgan. Ular X asrning ikkinchi yarmida Amnokkan daryosi havzasidagi keng hududlarni bosib olib, Koryo chegarasigacha ye-

tib borganlar. 960 yili Xitoyning janubiy va markaziy xududlarida Sun sulolasi hokimiyati o'rnatilgan. Xitoy Sun va Lyao imperiyasi o'rtasida bo'lgan urushda Koryodan yordam so'rab, murojaat qilgan. Lekin Koryo bu mojaroda biror-bir tomonga yon bosmagan.

993 yilda Sun imperiyasi tarafdorlari tomonidan Lyao imperiyasi tomoniga o'tishga bo'lgan murojaatga rad javobi berilgandan so'ng, kidanlar Koryo davlatiga urush boshlab, mamlakat hududiga bostirib kirgan. Dastlab, ular koreys armiyasining old qism jangchilarini mag'lub qilgan, lekin tez orada asosiy qo'shin bilan to'qnashib, deyarli mag'lub bo'lgan. Keyinchalik esa mamlakatlar orasidagi aloqalar jarayonida sarkarda So Xi Koryodan kidanlarni chiqib ketishga majbur qilgan.

1009 yili Koryoda davlat to'ntarishi bo'lgan. Sarkarda Kan Jo hukmdor Van Mokchon (997–1009 yy.)ni taxtdan ag'darib, avvalroq o'zining himoyachisi bo'lgan van Xyonjon (1009–1031 yy.)ni taxtga o'tqizadi. 1010 yili imperator Shen-szun boshchiligidagi 40 000 kidanlar Kan Joni jinoyatlari uchun jazolash maqsadida Koryoga yana bostirib kirgan. Ular Kan Jo armiyasini mag'lub qilib, uni asirga oladi va keyinchalik qatl qiladi. Kidanlar poytaxtda talonchilik ishlarini olib borishgan. Keyinchalik sarkardalar Yan Gyu va Kim Suk Xin boshchiligidagi Koryo armiyasi hujum qilib, kidanlarga jidiy zarba berishgan. Ular 30 mingdan ortiq asirni ozod qilganlar. Chekinayotgan kidanlarga Amnokkan daryosidan kechib o'tishda ham jidiy zarba berishgan.

Biroq, kidanlar Koryoni bosib olish rejasidan butkul voz kechishmagan va uning chegara hududlariga doimiy ravishda hujum qilib kelgan. 1014 yil mamlakatda navbatdagi davlat to'ntarishi bo'lib, vaqtincha harbiylar poytaxtda hokimiyatni qo'lga olgan. Bu vaziyatdan foydalangan kidanlar Amnokkan daryosi qirg'og'ida o'zlarining qal'asini qurishgani bois ko'plab Koryo aholisi boshqa qirg'oqqa qochib o'tgan. 1018 yili kidanlarning ko'p sonli armiyasi yana Koryoga bostirib kirgan. Ularga sarkarda Kan Gamchxan boshchiligidagi armiya qarshi chiqib, ular kidanlarga jidiy zarba bergan. Janglarda omon qolgan kidanlar poytaxtga qarab yurgan. Biroq, ularni ta'qib qilgan koryolar doimiy hujum qilib turgan. 1019 yilda Kuju yaqinidagi katta jangda kidanlar butkul mag'lub bo'ldi va Koryoni bosib olish rejasidan butkul voz kechishga majbur bo'ladi.

Kidanlar imkoniyat darajasida kuchsizlantirish maqsadida

chjurchjen qabilasi bilan birlashishga harakat qiladi. 1104 yili ular chegaradagi koryoliklarning qal'asiga hujum qiladi. 1107 yili chjurchjenlar Koryoga yana hujum qiladi, lekin ular bu jangda yengiladilar. Koryo jangchilari chjurchjenlarning 135 ta aholi manzillarini bosib olib, bu yerlarda 9 ta qal'a quradi. Ammo Koreya armiyasini boqish imkoniyati bo'lmaganligi bois tarqatib yuborildi. Ayniqsa, chjurchjenlar hujumi vaqtida davlat kuchsizlandi. Natijada 1109 yil Koryo bosib olgan yerlarini qaytarishga majbur bo'ladi.

1115 yili chjurchjenlar Szin imperiyasi tuzilganini e'lon qiladi. 1125 yili ular kidanlarning Lyao imperiyasini bosib oladi, 1126 yili Xitoyning Sun imperiyasi hududlari egallangan. 1127 yili Szin Shimoliy Xitoy yerlarining barchasini bosib oladi, Sun sulolasida faqat janubiy hududlargina qoldi. Koryo davlati esa Szinning vassalligini tan oladi.

Koryoning kuchsizlanishi XII asr Koryodagi ijtimoiy-siyosiy hayot o'zaro ichki urushlar va dehqonlar g'alayonlari davri bo'lib, bu davlatning kuchsizlanishi natijasi bo'lgan.

Mansabdor lavozimlar uchun imtihon joriy etilishi amaldorlar sonining oshishiga olib keldi. Natijada XI asrda hukumat ularga xizmat nadellarini berishni to'xtatdi. Biroq, yerlar yetishmasligi vanlarga o'zlarining qarindoshlari va "xizmat ko'rsatgan mansabdorlar"ga katta yerlarni berishga monelik qilmadi. Shunday qilib, mamlakatda katta miqdordagi boylik va siyosiy ta'sirga ega bo'lgan "nufuzli oilalar" shakllandi. Bu davrda soliq yukining og'irligi va ko'p miqdordagi qarzlardan dehqonlar vayron bo'lib, bor-yo'g'idan ayrilishi tufayli "nufuzli oilalar" va amaldorlar dehqonlarning nadellarini bosib oladi. Natijada, dehqonlarning xonavayron bo'lishi davlat g'aznasiga tushadigan tushumlarning keskin kamayishiga olib keldi. Katta yer egalari esa yerlarini mustahkamlash bilan birga, o'zlarining otryadlarini tuzgan, lekin mamlakat armiyasi harbiy salohiyatini yo'qotib kuchsizlandi.

Harbiy va harbiy bo'lmagan amaldorlarning mamlakatda tutgan siyosiy mavqeiga ko'ra o'zaro qarama-qarshiliklar kuchayib borgan. Ba'zi holatlarda davlat to'ntarishlari bo'lib turgan. Bu davrda hokimiyat tepasidagi vanlar qo'g'irchoq hukumat vazifasini bajar-gan bo'lib, amalda hokimiyatni "ta'sirli oilalar" boshqargan.

XI asrning ikkinchi yarmida mamlakatdagi "nufuzli oila"lardan biri bu kyovonlik Lilar sulolasi bo'lgan. Li Jayon o'zining uchta qizini van Mujonga turmushga uzatgan. Uning o'zi esa hukmdorning bosh maslahatchisi bo'lib, amalda davlatni boshqargan. XII asr boshida uning nevarasi Li Jagyom ham qizini van Yejonga bergan, keyinchalik u 2 qizini van Injonga uzatgan. U Bosh maslahatchi lavozimi bilan birga harbiy vazirlik va mansablar vazirligini boshqarib, qo'lida katta hokimiyatni to'plagan. 1126 yili u davlat to'ntarishini amalga oshirib, Injonni uy qamog'i bilan jazolagan. Lekin, 1127 yili g'arbiy poytaxt Sogyon (zamonaviy Pxenyang)dan bo'lgan amaldorlar yordami tufayli Li Jagyom qo'lga olinib, surgun qilinadi.

1135 yili poytaxtdagi markaziy hokimiyatdan norozi bo'lgan Sogyon vani qarindoshlari bo'lgan mahalliy aslzoda va zodagonlar o'lkaning shimoli-g'arbida bo'lgan dehqonlar g'alayonini qo'llab-quvvatladi. Katta miqdordagi soliqlar va mehnat majburiyatlari-dan tashqari ushbu o'lka dehqonlar chegaralaridagi qo'shi armiyanni boqishi va chegaradan o'tadigan mamlakat hamda xoriy elchilarga xizmat ko'rsatishi lozim bo'lgan.

G'alayonning g'oyaviy rahnamosi buddaviy rohib Myochxon bo'lib, u Koryo davlatining barcha balo-ofatlariga sabab uning poytaxtning geografik joylashuvi bilan bog'liq, deb aytiladi. Shu bois, poytaxtni Sogyon shahriga ko'chirish taklifi bilan chiqqan. Bundan tashqari, Myochxon Szin imperiyasi va uning Sogyondagi hamfikrlari oqsuyak amaldorlarga bo'ynsunmaslikni da'vat qiladi hamda ularga qarshi qo'zg'olon ko'tarib, yangi davlat tuzganligini e'lon qiladi. Qo'zg'olonni bostirish uchun davlat arbobi va taniqli olim Kim Busik boshchiligidagi armiyani yuboradi. Bu vaqtda qo'zg'olonchilar orasida ixtilof paydo bo'ladi. Bu qarshilik yakunida Myochxon va uning yaqin hamfikrlari o'ldirildi va Sogyon bir yil davomida himoyalandi. Biroq, 1136 yilning bahorida hukumat qo'shinlari shaharga kirib, qo'zg'olon shafqatsizlarcha bostirdi.

Hukumatga qarshi harakatlar ma'lum muddat davom etgan. 1162 yili mamlakatning turli hududlarida dehqonlar g'alayonlari bo'lib turgan, 1166 yili Txamna (zamonaviy Chejudo) orolida katta g'alayon bo'ladi.

Yuqorida aytib o'tilganidek, harbiy va harbiy bo'lmagan amaldorlar o'rtasidagi o'zaro ziddiyatli vaziyatdan doimiy ravishda oddiy avom xalq zarar ko'rgan. 1170 yilda harbiy qo'mondon Chon

Junbu davlat to'ntarishini amalga oshiradi. O'zining axloqsizliklari va bema'ni qiliqlari bilan mashhur bo'lgan Van Iyjon (1146–1170) xalqning noroziligi sabablisurgunga yuboriladi hamda taxtga uning akasi Myonjon (1170–1197) chiqadi. Lekin amalda mamlakatni Chon Junbu boshqargan. Harbiy majlisning davlat boshqaruvida o'rni katta bo'lgan, joylarda ham hokimiyat harbiylar qo'liga o'tgan.

Harbiy bo'lmagan amaldorlar va ba'zi buddaviy ibodatxonalar tomonidan harbiylar hokimiyatini bir necha marta ag'darishga harakat qilingan (1173, 1174 yillar), ammo bu harakatlar natijasiz yakun topgan. O'z navbatida, harbiy amaldorlar orasida hokimiyat uchun kurashlar boshlanadi. Natijada Chon Junbuning o'zi ham o'ldiriladi.

Mamlakatda taxt uchun bo'lgan o'zaro ichki nizolar dehqonlar qo'zg'olonlari (1175–1178) bilan davom etgan. Shimoli–g'arbiy o'lkadagi dehqonlar g'alayonlari bostirilgandan keyin norozilik harakatlari markaziy va janubiy tumanlarga ko'chgan. Isyonchilar amaldorlar va zodagonlarning qo'rg'onlarini yoqib, ularning izdoshlarini o'ldirishgan, bosib olingan yerlardagi omborlardan oziq–ovqatlarni aholiga tarqatishgan. Jang qilishga iqtidorli va yirik otryad hisoblangan dehqon Mani boshchiligidagi otryad hukumat uchun eng xavfli bo'lgan. 1176 yili u Konju viloyati Myonxakso qishlog'idagi dehqonlar g'alayoniga boshchilik qilgan. Dehqonlar otryadlari Kyosan provinsiyasi sharqidagi Kayasan va Mirixsan tog'larida va boshqa joylarda harakatlangan. Ularni bostirish uchun janubga maxsus hukumat qo'shini yuborilgan. 1177 yilda Mani muzokaralar uchun poytaxtga chaqirilgan. Bu davrda hukumat qo'shinlari Kyonsandagi dehqonlar otryadlarini tor–mor qilgan va Manining oilasi garov tarzda asir olingan. So'ngra Mani yangi qo'zg'olonga rahbarlik qilgan. Uning otryadi qisqa muddatda qator shaharlarni egallab, qo'zg'olon 4 provinsiyaga yoyilgan va bu hududlardagi 50 ta manzil egallab olingan. Mani yana bir bor muzokara uchun chaqirilgan vaqtda qo'lga olinib, qatl qilingan. Keyinroq uning safdoshlari tor–mor etilib, janubdagi dehqonlar qo'zg'olonlarining asosiy markazlari yanchib tashlangan.

Biroq, 1177 yilning yozida shimoli–g'arbiy xududlarda, xususan, Sogyonda ham qo'zg'olonlar boshlangan. Bir yildan oshiq vaqt mobaynida hukumat qo'zg'olon markazlarini bostira olmagani. Qo'zg'olon yana uzoq vaqt davom etishi mumkin edi, le-

kin qo'zg'olonchilar orasida birdamlik bo'lmaganligi bois, u tez orada bostiriladi. Qo'zg'olonni bostirishda hukumat vakillari qo'zg'olonchilarning sardorlarini sotib olish va dehqonlarga oziq-ovqat tarqatish kabi hiylalarni qo'lladi.

Mamlakatning shimoli-g'arbiy hududlarida dehqonlar harakati kamaygan bir vaqtda 1193–1194 yillarda janubdagi Kyonsan provinsiyasida yangidan g'alayonlar boshlandi. Eng yirik guruhlarning sardori Kim Sam va Xyosimlar bo'lgan. 1193 yil davomida bu guruhlar jazo qo'shinlariga qarshi muvaffaqiyatli kurash olib bordilar. 1194 yil bahorida hukumat qo'shinlari va qo'zg'olonchilar orasida katta jang bo'lib, bu jangda 7 ming dehqonlar o'ldirildi va asir olindi. Aynan mazkur qo'zg'olondan so'ng janubiy viloyatlarida dehqonlar harakati to'xtagan.

1196 yilda Koryo hukumati sarkarda Chxve Chxunxon qo'liga o'tdi. U va uning avlodlari 60 yildan ko'proq vaqt davomida mamlakatni boshqardi. Vanlar ushbu sulolaning qo'g'irchog'i bo'lgan. Chxve Chxunxon davrida dehqonlar qo'zg'olonlarining oldini olish maqsadida dehqonlar nadellarini bosib olishni taqiqlash bo'yicha buyruq e'lon qilingan. Shu bois ba'zi yirik yer egalari ular tomonidan o'zlashtirib olingan davlat yerlarini qaytarib beradi. Davlat xizmatiga pastki tabaqadan yetishib chiqqan *pugok* va so ijtimoiy qatlamidan bo'lgan hamda *yanin* ("erkin odamlar") toifasiga teng bo'lgan kishilar qabul qilina boshladi. Aynan shu kabi islohotlar tufayli dehqonlar harakati kamaydi. 1199 yil mamlakatning shimoli-sharqida qo'zg'olon boshlanadi. Lekin Chxve Chxunxonning mintaqadagi vaziyatni o'zgartirish borasidagi va'dasi tufayli tez orada qo'zg'olon bostiriladi.

Darhaqiqat, bu vaqtda mamlakatda dehqonlar harakati birmuncha kuchsizlandi va asosan pastki qatlam – *nobilarga* qarshi harakatlar bo'ldi. 1198 yili mamlakatda Chxve Chxunxon xonadonidan bo'lgan Manjok boshchiligidagi nobilar suiqasdining oldi olindi.

Manjok nobilarning ahvolini yaxshilash bilan cheklanmadi. U hokimiyatni qo'lga olish, odamlarning nobiga aylanishiga oid hujjatlarni yo'q qilish; aslzoda bo'lmagan "past tabaqa" va "marhamatli" odamlarni tenglashtirish kabi bir qator siyosiy maqsadlarni amalga oshirishga harakat qildi. Suiqasd fosh bo'lganidan so'ng, uning rahbari va 100 dan oshiq tarafdorlari yo'q qilindi. 1200 yili Chinchju (Kyonsan provinsiyasi)da nobilar g'alayoni bo'ldi.

Qo'zg'olonchilar 6 mingdan ortiq mahalliy amaldor va zodagonlarni asir olib, ko'plarini o'ldiradilar. Aynan shu yili Milsonda ham nobilar qo'zg'oloni bo'ladi. Keyinchalik Xapchxonda *pugok* ijtimoiy qatlami g'alayon ko'taradi.

1202 yili Kyonsan provinsiyasida yana g'alayonlar boshlandi va uning ishtirokchilari, asosan, armiyaga yaqinda jalb qilingan dehqonlar, buddaviy ruhoniylar bo'lgan. Qo'zg'olonlardan keyin o'ziga xos armiya tashkil etilgan bo'lib, bu armiya qariyb ikki yil hukumat qo'shinlari bilan janglar olib bordi. Ularning asosiy shiorlaridan biri Sillani qayta tiklash bo'lgan.

Koryoning davlatchilik tizimi kuchsizlanishiga dehqonlar g'alayonlari va "nufuzli oilalar" orasidagi o'zaro kelishmovchiliklar sabab bo'lgan. Boshqa tomondan, bu holat Koreya davlatchiligi sahnasiga yangi shaxslar va turli tabaqalar kelishiga imkoniyat bergan.

Mo'g'illar bosqini 1211 yili Shimoliy Xitoyga Chingizxon boshchiligidagi mo'g'illar bostirib kiradi. Mo'g'illar mazkur hududlarni bosib olgandan so'ng, ularning sharqiy yerlarida ularga bo'y sunuvchi Dunchjen nomli qo'g'irchoq davlat tashkil qilindi. O'z navbatida, bu yerda bo'lgan Lyao va Szin davlatlari tugatildi. Kidanlar o'zlarining yerlaridan haydab chiqarildi. 1216 yilda yuz minglab kidanlar Amnokkan daryosidan o'tib, Koryo hududiga kirib keldi, lekin ular tezda Koryo armiyasi tomonidan quvildi. Biroq ular 1217 yili yana hujum qilib, poytaxtgacha yetib boradi, lekin yana bir bor mamlakatdan quvib chiqariladi. 1218 yili bahorida kidanlar yana mustahkamlanishga harakat qildi, lekin tezda bo'lib tashlanadi. Aynan mazkur armiyaning qoldiqlari Kandon qal'asiga joylashgan. Biroq, ushbu yil oxirida qal'aga 10 ming mo'g'illar va 20 ming jung'orlar bostirib keladi. 1209 yil boshida qal'ada yong'in sodir bo'lgan va yirik zodagonlar 50 ming kidan asirlar bilan birga mo'g'illar qo'liga o'tadi. Mo'g'illar van saroyiga ikki mamlakat o'rtasidagi "do'stlik munosabatlari" haqidagi tinchlik sulhini tavsiya qilgan. Lekin bu sulhga ko'ra, Koryoga vassallik maqomi berilgan. Koreya davlati mo'yna, ipak hamda gazlamalar, qog'oz, siyoh va boshqa mahsulotlar orqali katta miqdorda o'lpon to'lashga majbur bo'lgan.

Mo'g'illarga o'lpon to'lash uchun dehqonlarga qo'shimcha soliqlar joriy etildi. Bu esa dehqonlar g'alayonlari (1217, 1219 yy.)ga

sabab bo'ldi. Qolaversa, bu vaqtda chegara hududlarda separatistik harakatlar sodir bo'ldi.

1225 yili mo'g'il elchisi va uning mulozimlari o'lpon yig'ib qaytayotgan vaqtda Amnokkan daryosi bo'yida o'ldiriladi. Garchi, ko-reys hukumati bu ishlarda kidanlar va mo'g'illarning o'zlarini aybdor deb hisoblashlariga qarmasdan, Koryo bilan mo'g'illar orasida rasmiy aloqalar to'xtatiladi. Lekin mo'g'illar bu holatga birdaniga javob qaytarib, g'arb yo'nalishida yurish qilmadi. 1231 yili Ugedey xon Xitoyga hujum qilgan vaqtida Saritoy boshchiligidagi mo'g'il qo'shinlarining bir qismi Koryo hududiga bostirib kirdi. Ikkala tomon o'rtasida janglar bo'lgan, lekin asosiy jang Anbuk qal'asida bo'lgan. Bu jangda Koryo armiyasi yengilgan. 1232 yili Koryo katta miqdorda o'lpon to'lash va Mo'g'ilistonga 2 mingta aslzoda oilalaridan o'g'il-qizlarni yuborish sharti bilan tinchlik sulhini tuzdi. Shundan keyingina mo'g'illar mamlakatda o'zlarining 70 ta noibini qoldirib, chiqib ketadi. Mo'g'illar mamlakatni tark etgandan so'ng Chxve Chxunxonning o'g'li Chxve U (1219–1249 yy.) mo'g'illarga qarshi majlis chaqirdi. Mamlakatdagi barcha mo'g'il noiblari o'ldirildi. Modomiki, mo'g'illar bilan quruqlikda jang qilish qiyin edi. Shu bois mamlakat poytaxti (van saroyi, davlat tashkilotlari, Kegyon aholisining bir qismi va zodagonlar) mo'g'il otliqlari bora olmaydigan Kanxvando oroligi ko'chirilgan.

1232 yili Saritoy boshchiligidagi mo'g'illar qaytib kelishgan. Ular Kegyonni qamal qilgan, lekin uni butunlay bosib ola bilmagan. Shuningdek, ular yana Chxoinson qal'asi (bu qal'a himoyasiga rohib Kim Yunxu rahbarlik qilgan)ni ham egailay olmadi. Aynan bu qal'aga qilingan hujum vaqtida Saritoy o'ldirilgan. Mo'g'illar yurtiga quruq qo'l bilan qaytib ketishgan. Lekin 1236 yili Tangu boshchiligidagi mo'g'il qo'shinlari Koryoga yana bostirib kirgan. Ular ikki yil mamlakatni talagan. 1239 yilda yangi sulh shartnomasi tuzilgan bo'lib, bu shartnomaga ko'ra, mo'g'illar mamlakat poytaxtini Kegyonga qayta ko'chirish va Koryo vani o'g'lini asir tarzida Mo'g'ilistonga yuborishni talab qilgan. Shartnomaga rozilikni olgandan so'nggina mo'g'il armiyasining katta qismi Koryoni tark etdi. Ammo poytaxt va barcha saroy mulozimlari Kanxvando orolida qoldi, van o'g'li o'rniga uning uzoq qarindoshi mo'g'illar huzuriga yuborildi.

1247 yili Amug'on boshchiligida mo'g'illar yana Koryoga bos-

tirib kirdi, lekin barcha yerlarda mahalliy aholining qarshiligiga uchradi. 1251 yilda Munke xon Chxvening o'g'li Koryo hukmdori Chxve Xanga yana Koryo vassalligini qabul qilish sharti bilan yangi sulhni taklif qilgan. Bu sulh bitimi nomigagina qabul qilingan bo'lib, amalda uning birorta sharti bajarilmadi. Lekin bu gal mo'g'illar mamlakatni tark etmadi. Biroq ular mahalliy aholining jiddiy qarshiligiga uchradi. Mavjud kuchlar bilan Koryoni bosib ololmagan Munke 1253 yil 2 ta armiya (Yegu boshchiligidagi yangi sarkarda)ni tashladi. Ular yana umumiy qarshiliklarga duch keldilar. Ular qariyb ikki oydan oshiq muddat Chxunju orolini qamal qildi, aynan qal'a himoyasiga ruhoniylar Kim Yunxu rahbarlik qildi. Qal'a himoyachilarining barchasi tabaqasidan qat'i nazar, teng bo'lishi uchun nobiga tegishli hujatlarni yoqib yuborishdi. Qal'a himoyasida mo'g'illar ko'plab askarlarini yo'qotib, chekinishdi. 1254 yili mo'g'il qo'shinlarini sarkarda Chaladoy boshqargan vaqtda harbiy harakatlar Koryoning janubiy viloyatlariga ko'chgan.

Mo'g'illarga qarshi kurash yillarida Koryo davlatida, asosan, ikki partiya: qarshilik ko'rsatish va taslimchilik partiyasi bo'lgan. 1258 yildagi davlat to'ntarishi natijasida Chxve Iy, merosxo'ri va akasi Chxve Xan o'ldirildi. Hokimiyatga Kim Injun (vanga yana qo'g'irchoq bo'lgan) boshchiligidagi saroy a'yonlari guruhi keldi, ammo ular mo'g'illarga qarshilik ko'rsatishni xohlamadi. 1259 yilning bahorida taxt vorisi yangi mo'g'il xoni Xubilay huzuriga boradi va u yerda Koryoning vassalligiga oid sulhni imzolaydi. Aynan bu davrda van Kojon vafot etgan va shahzoda qaytib keladi, yangi van Vojon (1259–1274 yy.) bo'ladi. U mo'g'illarga bo'ysungan.

Van Vojonning jur'atsizligiga qaramasdan, mo'g'il bosqinchilariga qarshi harakatlar to'xtamadi. Bu o'rinda van Chxve davrida Kanxvado orolida boshlangan "Uch alohida korpus" ("Sambelchxo") qo'zg'olonini ta'kidlab o'tish joiz. 1270 yili mo'g'illar ushbu qismlarni tarqatib yuborishni talab qilgan, lekin hukumat buni amalga oshirishga harakat qilgan vaqtda Sambelchxolar otryadi harbiy sarkarda Pe Jun Son va No Yen Xilar boshchiligida askarlar buyruqqa amal qilishdan bosh tortgan va Chindo (Cholla provinsiyasi) oroligi suzib borishgan. Aynan bu oroldan quruqlikda hujumlarni uyushtirishgan. Hukumat qo'shinlarining mo'g'illar bilan birga bir necha marta qo'zg'olonchilarni taslim qilishga qaratilgan harakatlari muvaffaqiyatsiz yakunlangan.

Keyingi yillar davomida qo'zg'olonchilar quruqlikka ko'plab muvaffaqiyatli hujumlar qilishni davom ettirgan, Sambelchxolarining yurishlari qator hududlarning mo'g'illarga qarshi chiqishiga sabab bo'lgan. Biroq mo'g'illar va hukumatning birlashgan qo'shini oxir-oqibat Chindo orolidagi qo'zg'olonchilarni mag'lub qildi. Omon qolgan Sambelchxolarning ba'zi qismlari Chechjudo oroliga suzib bordi va qator orollarni bosib olib quruqlikda hujumlarni davom ettirdi. Biroq, 1273 yilning bahorida hukumat va mo'g'illarning birlashgan qo'shinlari 160 ta kemada orolga kelib tushdi. Ikki tomon orasida bo'lib o'tgan janglarda ko'plab qo'zg'olonchilar o'ldirildi va shu tariqa Sambelchxo qo'zg'oloni yakunlandi.

Koryo va Yuan imperiyasi

Koryo mo'g'illar Xitoyning bosib olgan hududlarida tuzilgan Yuan imperiyasiga vassal bo'lgan. Shu bois o'zaro aloqadorlik

munosabatlarini mustahkamlash maqsadida sulolaviy nikohlar tuzilgan bo'lib, barcha Koryo vanlari Chxunxunyo (1275–1306)dan boshlab to Konmin (1352–1374)gacha mo'g'il malikalariga uylan-gan va, o'z navbatida, Yuan hukmdorlari Koryo qizlarini olgan.

Koryoning rasmiy jihatdan mustaqilligi va mo'g'illar bilan o'zaro qarindoshlik aloqalariga qaramay mo'g'il doimiy ravishda Koryo-ning ichki ishlariga aralashgan hamda Koryo yerlarini zo'rlik bilan tortib olganlar. Aynan bu holat shimoliy yerlarda sodir bo'lgan bo'lib, bu yerlarda mo'g'illar separatistlari qo'llab-quvvatlangan (1258, 1269 yillar) hamda o'zlarining boshqaruv usuli va qo'shinini tuzgan. Ular yana Chechjudo orolini ham bosib olgan. Koryo hukumatining harakati mo'g'illar nazorati ostida bo'lgan. Mo'g'il noibi soliq yig'ish jarayonini kuzatib borgan va yuqori amaldorlarni tayinlashda u bilan doimo hisoblashganlar. Keyinchalik no-iblik instituti va van boshqaruvi ikki mo'g'ildan iborat bo'lgan triumviratga almashtirilgan. Aynan mazkur boshqaruv instituti mamlakatni boshqarishning eng oliy bo'g'ini bo'lgan bo'lib, bunda mo'g'illarning fikri asosiy rol o'ynagan.

Koryo vassal davlat bo'lganligi bois, ko'p miqdorda o'lpon to'lab turgan va bu yukning asosiy qismi oddiy xalq zimmasiga tushgan. Bundan tashqari, mahalliy aholi mamlakatdagi mo'g'il qo'shinini ham boqishi lozim bo'lgan.

Mo'g'illar ta'sirida Koryo Yaponiyaga qarshi urushgan. 1274

yildagi birinchi urushda koryoning 8 ming quruqlik va 6–7 ming dengiz askarlari ishtirok etgan. 1281 yildagi ikkinchi jangda 10 ming quruqlik va 15 ming dengizchilar qatnashgan. Har ikki urush ham natijasiz tugagan va bu janglarda ko‘plab koryoliklar halok bo‘lgan.

Koryoning mo‘g‘illar bilan olib borgan doimiy urushlari, qo‘zg‘olonlar, hududning qisqarishi, ko‘p miqdorda o‘lponlar to‘lash, mo‘g‘illar tomonidan Koryoning ichki ishlariga aralashuvi va qaroqchiliklar ularning kuchsizlanishiga olib kelgan. Mamlakatda dehqonchilik qilinadigan yer maydonlari kamaygan, irrigatsiya inshootlari tizimi ishdan chiqqan va aholi soni kamaygan. Hunarmandchilik tanazzulga uchragan. Davlat xazinasiga tushadigan soliqlar miqdori ham keskin kamaygan. Shunga qaramay yangi soliqlar joriy etiladi. Soliq yig‘ishda dehqonlardan ko‘rsatilgan miqdordan bir necha marta ko‘p soliqlar olingan. Mamlakat aholisi soliqlardan so‘ng qashshoqlashib qolgan va yig‘ilgan hosil amalda bir necha oygagina yetgan. Dehqonlar sudxo‘rlardan katta miqdordagi foizlar evaziga qarz olishga majbur bo‘lgan. Ular qarzlari evaziga o‘zlarining farzandlarini qullikka topshirishgan. Aynan shu bois ham mamlakatda nobilarning soni ortgan. Dehqon nadellar xonavayron bo‘layotgan tarixiy bir davrda shaxsiy katta yer egalari soni ortgan; katta yerlar buddaviy ibodatxonalar ixtiyorida bo‘lgan.

Koryoning ijtimoiy tuzumi o‘zgarib boshladi. Davlat boshqaruviga imtihon topshirib, ishga kirish tizimi joriy etilgandan so‘ng, kichik va o‘rta amaldorlar hisobiga apparat to‘ldirildi.

XIV asr boshlarida Yuan imperiyasi tanazzulga uchradi. Xi-toyning barcha hududlari bo‘ylab mo‘g‘illarga qarshi harakatlari, xususan, “qizil bog‘ichlilar” qo‘zg‘oloni bo‘ldi. 1368 yili qo‘zg‘olonchilar mo‘g‘illarni mag‘lubiyatga uchratib, yangi Min sulolasiga asos soldilar.

Yuan imperiyasining tanazzulga yuz tutishi natijasida Koryoda ham ma‘lum o‘zgarishlar sodir bo‘ldi. 1351 yili Koryodagi navbatdagi davlat to‘ntarishidan so‘ng mamlakat hukmdori van Konmin (1351–1374 yy.) bo‘ldi. 1356 yili u saroydan mo‘g‘illar tarafdori bo‘lgan guruhlarini quvib chiqargan. Shuningdek, u mo‘g‘illar tomonidan joriy qilingan qator qonun va qoidalarni bekor qilgan hamda mo‘g‘illargacha bo‘lgan davlat tashkilotlari nomlarini qaytargan. Mamlakatning shimoli–g‘arbida In Dan boshchiligidagi Koryo qo‘shinlari yuanlar qal‘asini yo‘q qilishgan bo‘lsa, shimoli–

sharqda avvalroq Chechjudo orolida Koryodan tortib olingan hududlar yana qo'shib olindi. Biroq, Koryo rasmiy jihatdan yuanlarga vassalligini saqlab qoldi.

1359 yildan to 1361 yilgacha Koryoga Xitoyning mo'g'illarga qarshi tuzilgan "qizil bog'ichlilar" (Koryoda ular "qizilboshlilar" nomini olgan) uch marta hujum qilgan. 1359 va 1360 yillarda Koryo jangchilari ularning hujumlarini qaytarishgan bo'lishsa-da, 1361 yilda "qizilboshlilar" Koryo poytaxtigacha yetib borib, uni talagan. Biroq, 1362 yil Koryo jangchilari Kegyonni ozod qilib, mamlakatdan bosqinchilarni butkul haydab chiqargan. Shu yil Yuan sarkardalaridan biri Koreyaga bostirib kirgan, biroq koryoliklar unga qarshi chiqib, hujumni qaytarishgan va mamlakat chegarasini shimoli-sharqqacha cho'zgan.

Yuan hukmdorlari tomonidan Koryo saroyidagi mo'g'illarni qo'llab-quvvatlovchi guruhlarni haydab chiqargandan so'ng, van Konmindan o'ch olmoqchi bo'lgan. 1364 yil Yuanlarga sodiq bo'lgan amaldor Chxve boshchiligidagi Xitoyda yashovchi koryoliklardan tuzilgan 10 ming armiya Koryoga bostirib kirgan, biroq ular tor-mor etilgan. Yuanlar kuchsizlanganidan foydalangan Koreya armiyasi 1369 – 1370 yillarda chegara hududlarini xavfsizlantirish maqsadida shimoli-sharqdagi Xitoy yerlariga bostirib kirgan.

XIV asrning ikkinchi yarmida Koryo nafaqat "qizilboshlilar" va yuanlarning, balki yapon qaroqchilarining hujumlarini qaytardi. Yaponlarning yurishlari keng ko'lamli bo'lib, ularning dengizdagi harbiy kemalari 100 dan ortiq edi. Biroq, 1380 yili Koryo floti 500 dan ortiq yapon flotini tor-mor qildi, 1383 yili yaponlarning yana bir hujumi qaytarildi. 1389 yili Koryo eskadrasi Susima oroli yaqinida 300 ta yapon kemasini cho'ktirgan.

XIV asrning ikkinchi yarmida Koryo

Van Konmin birmuncha sustlashib qolgan davlatchilik boshqaruvini kuchaytirish va yirik amaldorlar hamda yer egalari hokimiyatini cheklash maqsadida qator islohotlarni amalga oshiradi. Aynan mazkur islohotlarning tashabbuskori va amalga oshiruvchisi buddaviy rohib Sindon (pastki tabaqadan chiqqan) bo'lib, u birinchi vazir etib tayinlangan.

1366 yili Sindon maxsus boshqarma tuzgan, uning faoliyatiga

noqonuniy egallangan yerlarni qaytarish kirgan. Bu esa, o'z navbatida, yer egalari soni ko'payishiga va qishloq xo'jaligi rivojlanishiga hamda mamlakat xazinasiga tushadigan tushumlarning oshishiga sabab bo'ladi. Mazkur boshqarma faoliyati natijasida yirik yer egalarning ma'lum qism yerlari tortib olinadi, ba'zi nobilar ozodlikka chiqadi. Albatta, Sindonning islohotchilik faoliyati "kuchli xonadonlar"ga zarar yetkazardi. Ular hukmdorga Sindonni nohaq ayblab, 1371 yilda uni lavozimidan chetlatib surgun qilishga hamda keyinroq o'ldirishga muayassar bo'lishadi. 1374 yilga kelib esa Konminning o'zi ham o'ldiriladi.

Hokimiyatni yirik yer egalari – Li Gyon Mi, Yom Xinban, Li In Imlardan iborat bo'lgan "Lima – Yoma to'dasi" egalladi. Ular Sindon islohotlarini bekor qildi, yirik yer egalardan tortib olingan yerlar va nobilarni egaloriga qaytardi, pora evaziga davlat lavozimlarini sota boshladi. Soliqlar miqdorining oshishi aholining yanada qashshoqlashishiga olib keldi. Bunday vaziyat esa, o'z navbatida, xalq g'alayonlariga, jumladan, 1376 yili Chechjudo orolida, 1382 yilda Kyonsan provinsiyasida va 1383 yil Myonju uyezdida, keyinroq boshqa uyezdlarda ham qo'zg'olonlarga sabab bo'ldi.

Qonunlar buzilishini ko'rib turgan ba'zi zodagonlar va amaldorlar Lima – Yoma to'dasiga qarshi "islohotlar partiyasi"ga birlashdilar. Bu partiyaga "qizilboshlilar" va yuanlarga qarshi kurashgan taniqli sarkarda Li Son Ge yetakchilik qildi. Ular van Singa qonun buzilishi, dehqon nadellar yerlarini tortib olinishi, iqtisodiyotning tanazzulga yuz tutishi, xalqning qashshoqlashishiga oid qator talabnomalar taqdim qilishdi. Ular hokimiyatni mustahkamlash, yerga bo'lgan davlat mulkchiligini va noqonuniy yerga egalik qilishni cheklash yo'lini tavsiya etishdirdi. Bundan tashqari, ular mo'g'illar va yuanlar tarafdorlariga qarshi bo'lib, Min sulolasi bilan aloqasini uzgan Lima – Yomaning yuan tarafdorlari guruhiga qarshi chiqdilar.

1388 yili Lima – Yoma guruhi ag'darib tashlandi. Taniqli sarkarda Chxve Yon birinchi vazir bo'ldi. Lima – Yoma guruhi va bu guruh qarashlarini isloh qilish Li Son Ge guruhi qarashlari bilan hamohang edi. Biroq, ular tashqi siyosat masalasida turli qarashlarga ega edilar.

Min sulolasi hukmdorlari ag'darilgan Yuan sulolasini merosxo'rlar deb hisoblashar edi. Shu bois ular Koryodan kat-

ta miqdorda o'lpon sifatida Koreya yerlarini talab qiladilar. Min otryadlari Amnokkan daryosi havzasidagi Koryoning chegara hududlarini egallaydi. Li Son Ge guruhi ushbu mojaroni diplomatik yo'l bilan yechishga harakat qilgan. Chxve Yon esa harbiy yo'l bilan javob qaytarish tarafdori edi. 1388 yilning bahorida Chxve Yon Lyaodun oroliga Li Son Ge va Cho Min Su boshchiligidagi ikki korpusni yuboradi. Lekin Li Son Ge birinchi vazirga qarshi armiyani tiklashga harakat qildi va o'zining tomoniga Cho Min Sunni chaqirdi. Qo'zg'olonchilarni armiya poytaxtga qaytargan. Chxve Yon ag'darildi va surgunga yuborildi. Van Sin ham hokimiyatdan chetlatilib, uning o'rniga voyaga yetmagan o'g'li Sinchxon o'tirgan. Lekin uning davrida Li Son Ge o'zini regent deb e'lon qildi. Cho Min Su birinchi vazir lavozimini egalladi.

Li Son Ge van Sin davrida amalga oshirilishi lozim bo'lgan islohotlarni davom ettirdi ettiradi. Ushbu islohotlarning asosiy punkti – yerga davlat hukmronligi o'rnatilishi bo'lgan. Biroq Davlat kengashi, shu jumladan, Chon Min Son ham boshlangan islohotlarga qarshi bo'lgan. Li Son Ge boshchiligidagi guruh a'zolarining tazyiqiga qaramay, uning ba'zi punktlari qabul qilingan. Lekin, islohotlarga qarshi bo'lganlar Li Son Gega qarshi suiqasd uyushtirishgan. Biroq, bu fitna fosh qilingan va 1389 yil noyabrda Li Son Ge van Sinchxon lavozimidan ozod etilib, hokimiyatga Gon – Konyan (1389–1392 yy.) keldi. Davlat hokimiyatidan ketgan vanlar Sin va Sinchxonlar surgunga jo'natilgan, qo'mondon Chxve Yon va boshqa ko'plab muxolifatchilar qatl etiladi .

Islohotlarni amalga oshirish yo'lida barcha unumdor yerlar qayta ro'yxatga olinadi, imtiyozli yerlarga oid hujjatlar yoqib yuboriladi, yerlar davlat mulkiga aylantiriladi . Amaldorlar faqat poytaxt viloyat Kyongi doirasidagina nadellarni olishlari mumkin bo'lgan. Renta–soliq tizimini yozib borish yo'lga qo'yiladi. Katta yerlarga ega bo'lgan buddaviy ibodatxonalar tanqid qilinadi.

Amalga oshirilayotgan islohotlar eski zodagonlar va yirik yer egalari huquqi va boyligiga zarar yetkazdi. Aynan ularning e'tirozlariga ko'ra, van Konyan kimnidir tanqid qilib, arznoma yoza olmagan va islohotchilar orasida ham kelishmovchiliklar paydo bo'lgan. 1392 yil Li Son Ge Van Konyanni hokimiyatdan chetlatib o'zi taxtga o'tirgan . Aynan u shu zaylda yangi Li sulolasiga asos soldi va bu sulola vakillari Koreyani 500 yildan ortiq boshqargan.

Moddiy va ma'naviy madaniyat

Urushlar va g'alayonlarga qaramasdan Koryo davrida ishlab chiqarish, texnologiya, fan va madaniyat sohasida ma'lum bir yutuqlarga erishilgan.

Metallurgiya rivojlangan: an'anaviy urush qurollari bilan birga o'q otar qurollar va zambaraklar ishlab chiqarilgan. XIV asrning ikkinchi yarmidan o'k-dori ishlab chiqarish yo'lga qo'yilgan. Kemazozlik rivojlangan. Qishloq xo'jaligida yangi ekin turlari, masalan, paxta yetishtirish yo'lga qo'yildi.

Texnologiya va madaniyatda erishilgan eng muhim yutuqlardan biri kitob nashr qilish bo'ldi. X–XII asrlarda kitoblar ksilografiya usulida chop etilgan. Aynan bu usulda 6 ming jilddan iborat buddaviylik sutralaridan "Tedjangyon", 4769 jildlik "Sokchangyon" sutralari majmui va boshqa hujjatlar chop etildi. 1996 yilda 80 ming taxtaga yozilgan sutra UNESCOning jahon madaniyati durdonalari ro'yxatiga kiritilgan. Koryoda mashhur nemis noshiri Gutenbergdan ikki asr avval 1234 yili dunyoda birinchi ko'chiriluvchi metall shrift (bir necha asr avval Xitoyda sopol shrift kashf qilingan) kashf qilindi.

Astronomiya, matematika, geografiya, farmakologiya rivojlandi. Tabobatda igna bilan davolash usuli yuqori darajada taraqqiy etdi.

Koryo davrida tarixiy yilnomalar yozildi, bu yilnomalardan bugungi kungacha Kim Busikning "Samguk sagi" ("Uch davlatning tarixiy yozuvlari") va Kim Iryonning "Samguk yusa" ("Uch davlatning unutilgan kunlari") asarlari yetib kelgan.

Amaliy ijod haqida gapirganda van saroylari (Manvolde) va xilxonalar (van Konmin va uning ayolining maqbarasi), buddaviy haykalchalar (Kvandokdagi – 21,5 metrli, Kingansan tog'idagi – 1,5 metrli, Tejo ibodatxonasidagi – 10,9 metrli), qimmatbaho toshlardan turli buyumlar, chinni idishlar yasalganligini aytib o'tish joiz.

Falsafiy qarashlarda besh unsur haqidagi ta'limot davom etdi. "Koryo tarixi"da u nafaqat olam va koinotning tuzilishi, balki ezgulik va yovuzlikning sababi tarzida tavsiflangan: "Osmonga besh harakat, yerga esa besh unsur xos. Inson hayoti ularning o'zaro aloqasi tufayli yakunlanadi. Ular insonning beshta ichki organlaridan paydo bo'ladi va o'zini beshta tashqi ko'rinishda namoyon qiladi. Agar ularga amal qilinsa, barchasi yaxshi bo'ladi, agar amal

qilinmasa, bu yaxshilikka olib kelmaydi. Birinchisi – yaxshi belgi, ikkinchisi – ezgulikka va’da bermaslik”.

Shunday qilib, inson to’g’risidagi ta’limot, dunyoni bilish, odob–axloq to’g’risidagi tasavvurlarni o’zida mujassamlashtirgan besh unsur haqidagi qarashlar yakuniy tizimli xarakterga ega bo’lib, bu ta’limot kosmogonik, geografik–fazoviy, ramziy, sotsiologik, antropologik, gnoseologik va etik ko’rinishlarda namoyon bo’lgan. Bu tizim nafaqat dunyoni tavsiflagan, balki tahliliy va bashorat qilish (geomantik) funksiyani ham bajargan. Mazkur tizimga turli–tuman ashyolar, ya’ni tabiatning dahshatli ko’rinishlaridan tortib, makonga ega bo’lgunga qadar sodir bo’lgan tarixiy voqealar ham kirgan.

Koryo davrida konfutsiylik va buddaviylik orasida o’zaro raqobat kuchaygan. Garchi, bu davrda buddaviylik davlat dini bo’lsa–da, bu din – axloqiy tarbiya manbai, konfutsiylik – davlat boshqaruvi asosi deyilgan. Biroq, buddaviylik ibodatxonalari tomonidan yerlarni tortib olishga qaratilgan noroziliklar natijasida mazkur dinning ma’naviy muxoliflari butkul konfutsiylik, daotsizm va yeretik sektalar tomoniga o’tib ketishi hamda dehqonlar g’alayonlari, turli guruhlar orasidagi hokimiyat uchun kurash natijasida hukmdor sulolarning almashinishi bilan yakun topishi ham g’oyaviy ta’limotlar yunalishining konfutsiylikka qaratilishiga olib kelgan.

Koreyada neokonfutsiylikka oid qarashlarning dastlabki vakili An Xyan (1243–1306) bo’lib, u Xitoydan Chju Sining neokonfutsiylikka oid qarashlarini olib kelgan. Koreyada neokonfutsiylik 2 ta yo’nalishga bo’lingan: birinchi yo’nalish – *sallimxakpxa* (tog’ va o’rmonlar maktabi) bo’lib, bu maktabning yirik vakillari Li Sek (1328–1396) va Chon Mon Chju (1337–1392)lar bo’lishgan.

Li Sek buddaviy ibodatxonalar boyligini tanqid qilgan. Shuningdek, uni buddaviylik siyosiy institut sifatida qanoatlantirmagan. Buddaviylikning nazariy asoslariga to’xtalganda, u Buddha va konfutsiylikning ilk sarchashmasi va ta’limotlar maqsadi umumiy deb baho bergan. Uning fikricha, bu holatni buddaviylikning “o’zini anglash” va konfutsiylikning “o’zlikni takomillashtirishi”da kuza-tish mumkin.

Chon Mon Chju esa buddaviylikni siyosiy nuqtai nazardan tan-

qid qilish bilan chegaralanib qolmasdan, balki buddaviylik yo'lini ham shubha ostiga oldi. Uning fikricha, ruhiy kamolotga erishish uchun faqat odamlardan va o'z oilasidan ajralgan holda g'orda yashab, o'simlik mahsulotlarinigina yeyishning zarurati yo'q. Konfutsiylik yo'li bu har bir inson uchun erishishi mumkin bo'lgan mukammal yo'l hisoblanadi.

Li Sek va Chon Mon Chjular mo''tadil islohotchilik yo'lidan bo'rib, yirik yer egalari yerlarini egallashga qarshi chiqadilar.

Ikkinchi yo'nalish tarafdorlari – *kvanxakpxalar* bo'lib, bu yo'nalishning yirik namoyondalari Chon Do Chon (taxallusi *Sambon*, 1337–1398) va Kvon Gin (1352–1409)lar buddaviylikni keng miqyosda keskin tanqid qiladilar.

Chon Do Chon abadiylik va jonning boshqaga o'tishi bilan bog'liq buddaviylik qarashlarini tanqid qildi. U jonni inson bilan bog'lab tahlil qildi va odam borki uning joni bor, agar u vafot etsa, u bilan birga joni ham yo'q bo'ladi, deya ta'riflagan. Faylasuf insonlarni uch guruhga bo'lgan: aqllilar, komillar va olomon. Insonlar tabiatan ezgu ishlar qiladi, lekin baribir yomon amallarni ham bajaradi, masalan, o'g'rilik qiladi. Chon Do Chon buning sababini "ochlik va sovuqlik"da, shuningdek, "axloq" me'yori kabi ijtimoiy ko'rinishlarda ko'radi. Mutafakkirning fikricha, davlat boshqaruvida hukmdor podsholik tashvishlari bilan band bo'lib, dabdabali hayot kechirmasligi, balki oddiy avom xalqning hayotidan xabardor bo'lishi va odamlar hayotining mazmuni bo'lgan dehqonchilik mashaqqatlarini his qilishi lozim. Chon Do Chon xalqning qashshoqligini boylarning ishyoqmasligida deb biladi va bu holat uni hayratga soladi: "Bir kishi yerga ishlov berib, ikkinchisini boqadi. Boy odam kundan– kunga boyib, kambag'al esa qashshoqlashaveradi. Odamlar shu darajaga boradiki, yashash uchun imkoniyatlari bo'lmasdan dali devonaga aylanadi. Qayg'u!... Yovuzlik qanday ekanligini tushuntirish uchun so'z yetmaydi".

VI Bob.

ChOSON SULOLASI

1 §. Ilk Choson

Davlat tuzilishi Li Son Ge hokimiyatga kelgandan so'ng, koreys davlatiga Choson nomini berdi va mamlakat poytaxtini Kegyondan Xanan (Seul)ga ko'chirdi. Li Son Ge hokimiyatga kelgan vaqtda keksayib qolgan edi. Shu bois taxt uchun uning o'g'illari orasida kelishmovchiliklar bo'lib turdi. Uning katta o'g'li Li Ban Von yoki van Txejon (1401–1418) Choson hukmdori bo'ldi.

Yangi sulolaga asos solinishi bilan Koryoning zaiflashib qolgan markazlashgan hokimiyat boshqaruvi mustahkamlash borasida qator chora–tadbirlar amalga oshirildi. Muxolifatni bostirish maqsadida avval van Konyan va uning o'g'illari hamda eski sulola tarafdorlari qatl etildi. Amaldorlarning avvalgi mansablari bekor qilindi. Faqatgina vanning eng yaqin qarindoshlarigina mansabga erishish huquqiga ega bo'ldilar qol Qolganlar, xususan “ta'sirli oilalar” umumdavlat miqyosida 18–darajadagi lavozimlarnigina egallashi mumkin edi.

Davlat boshqaruvi faoliyatini yaxshilash uchun bir qator hukumat tashkilotlari tarqatib yuborildi, ba'zi davlat tuzilmalari qisqartirildi. Van tasarrufida bosh vazir va uning ikki o'rinbosaridan iborat oliy hukumat organi – Davlat yig'ini (Iychjonbu) tashkil qilindi. Barcha davlat tashkilotlari 6 vazirlik bo'yicha taqsimlandi: 1) amaldorlar bo'yicha; 2) moliya; 3) mudofaa; 4) tantanalar; 5) adliya; 6) hunarmandchilik va jamoat ishlari. Vazirliklar bilan birga davlat boshqaruvida 3 ta nazorat devonxona “sam sa” (nazorat) tuzildi. Birinchi devonxona vanning noto'g'ri harakatlari va qarorlarini tanqid qilgan, ikkinchisi amaldorlar faoliyatini nazorat qilgan, uchinchisi esa vanning ilmiy faoliyatiga javob bergan va konfutsiylik ruhida rasmiy tarixni yozish uchun materiallar yig'ish

bilan shug'ullangan. Islohotlar tufayli samarali davlat boshqaruv devonxonasi shakllangan. Bu borada shuni aytish kerakki, mamlakat poytaxtida amaldorlar 500–600 kishini tashkil qilgan. Li sulolasi davrida mamlakat aholisi 3 milliondan 11 millionga ko'paygan.

Markazlashgan hokimiyatni mustahkamlash uchun barcha shaxsiy harbiy guruhlar tarqatib yuborilgan. Umumiy harbiy majburiyat asosiga qurilgan doimiy armiya markaziy va viloyat qo'shinlariga bo'lingan. Qo'shinlarni saqlash zaxiradagilar zimmasiga tushgan bo'lib, ularning asosini dehqonlar tashkil etgan. Davlat hududini himoya qilish maqsadida mamlakat bo'ylab gulxanli signallar va pochta xizmati tizimi joriy etilgan.

Mamlakat 8 ta ma'muriy bo'linmaga bo'lingan bo'lib, ushbu bo'linmalar, o'z navbatida, okruglar, volostlar, uyezdlar va prefekturalarga bo'lingan. Barcha rahbar amaldorlar poytaxtdan tayinlangan. Rahbar va mahalliy amaldorlar orasida poraxo'rlikning hamda ajralib ketishlarning oldini olish maqsadida rotatsiya tizimi joriy etilgan: ya'ni amaldorlar vaqt–vaqti boshqarayotgan hududlardan boshqasiga o'tkazib turilgan. Mansabdor shaxslar doimiy inspeksion nazoratda bo'lib, ularning faoliyati rasmiy va yashirin taftishdan o'tkazilgan. Poytaxtda maxsus do'mbira o'rnatilgan. Uni chalish orqali amaldorlarning faoliyatini suiiste'mol qilishi yoki ularning nojo'ya ishlari haqida ma'lumot berilgan.

Eng quyi darajadagi qishloq uyushmalari *xanyak* – mahalliy boshqaruv shakli bo'lgan. Uning faoliyatiga konfutsiylik ta'limoti asosidagi tartib–intizomni saqlash, mayda o'g'riliklar uchun jazo belgilash, mablag' ajratish, maktablar tashkil qilish, jamoat ishlari va marosimlarning bajarilishini nazorat qilish kirgan.

Tabaqalanish tizimi

Chosonni boshqarganlar sulolaviy oq-suyaklardan iborat bo'lgan yanbanlardan tashkil topgan bo'lib, ular fuqaroviy va harbiy zodagonlarga bo'lingan. Yanbanlar lavozim uchun davlat imtihoni topshirishgan. Uncha ko'p bo'lmagan yuqori martabalilar avlodigina "ajdodlarga xizmati" yoki "ezgu xizmatlari" uchun imtihonsiz lavozimga ega bo'lishi mumkin bo'lgan. Fuqarolik lavozimlari uchun imtihonga faqatgina yanbanlar oilasiga mansub kishilargina (bu konfutsiylik davlatchiligi me'yorlariga zid bo'lgan, lekin XVI asrdan boshlab

an'ana tarzida yozila boshlagan) qo'yilgan bo'lsa, harbiy amallar uchun o'rta tabaqaga mansub va viloyatlardan kelgan kishilar qo'yilgan. Yanbanlar darajasiga ko'ra farqlangan. Ular barcha majburiyatlardan ozod qilingan. Yanbanlar o'zaro ichki nikohni qayd etish orqali yopiq tabaqaga aylangan.

Davlat lavozimlari chegaralangan bir davrda yanbanlar tabaqasining o'sishi hukumatni ularga nisbatan qator cheklovlar joriy qilishga majbur qildi. Birinchidan, ikkinchi nikohdan yoki yanban bo'lmagan onadan tug'ilgan farzand amaldor bo'la olmagan, yoki viloyatlardagi yuqori lavozimlarga tayinlanmagan. Ikkinchidan, yer va oylik maoshsiz, lekin yanban statusini saqlab qoluvchi qator soxta lavozimlar joriy etilgan.

Yanbanlardan keyingi tabaqadada *chuninlar* ("o'rta kishilar") – tabiblar, tarjimonlar, hattotlar, hisobchilar, huquqshunoslar, rassomlar, munajjimlar, geomantlar, boshqa mutaxassislar va kichik amaldorlar turgan. Ular huddi yanbanlar kabi jismoniy va mehnat majburiyatlaridan ozod qilingan. Ko'pincha, ular yanbanlarning asir ayollardan tug'ilgan farzandlari bo'lib, bu daraja ularning xizmat sohasidagi yuqori martabasi bo'lgan. Chuninlarga sulolaviy kichik amaldorlar (*sori, xyanri, txogvan*) – devonxona xodimlari ham kirgan. Ular ham mehnat va jismoniy majburiyatlardan ozod qilingan.

Keyingi o'rinda soliq to'lovchilar turgan. Bu qatlam *saninlar* ("oddiy odamlar") yoki *yaninlar* ("erkin odamlar") deb nomlangan. Ular erkin dehqonlar, hunarmand va savdogarlardan tashkil topgan. Bu qatlamning yuqorisida badavlat dehqonlar yoki *xallyan* ("bekorchi oddiy odamlar") turgan bo'lib, ular o'zlarini yanbanlar deb atashgan. Undan quyida *sinyan yokchxon* – kon va davlatga qarashli ustaxonalar ishchilari, daraxt kesuvchilar, baliqchilar, tuz tayyorlovchilar kirgan. Keyingi o'rinlarda qaram dehqon-nobilar va "jirkanch kasb egalari" qassoblar, mo'ynado'zlar, ko'cha artistlari, qomlar va *xoninlar* ("qabih odamlar") kirgan. Aholi orasida soliq to'lovchilar va harbiy majburiyatga aloqador kishilarning sonini oshirish maqsadida hukumat doimiy ravishda nobilar sonini kamaytirib, ularni davlatga qarashli dehqonlarga aylantirgan.

Soliq to'lashdan bo'yin tovlaganlarni ro'yxatdan chiqarish maqsadida zamonaviy pasportlar ko'rinishidagi maxsus taxtacha joriy etilgan.

Neokonfutsiylik – yangi davlat g'oyasi

Hokimiyatga Li sulolasi kelishi bilan neokonfutsiylik yangi davlat g'oyasiga aylangan. Jamiyat

taraqqiyoti uchun bo'lgan ehtiyoj "nirvana"ga bo'lgan buddaviylik yo'nalishi va hayotga bo'lgan munosabat kabi yechilmagan muammolarni faol va amaliy tarzda yechishni talab qilar edi. Buddaviylik barcha falokatlarining sababchisi deb e'lon qilindi. Buddaviylik ibodatxonalari qaram dehqonlaridan mahrum bo'ldi va ularga tegishli yerlar bir necha barobar qisqartirildi. Aynan mana shunday sababga ko'ra daotsizm ham o'zining tarafdorlaridan mahrum bo'ldi (1518 yil Seulda markaziy daotsiylik ibodatxonasi yopilgan).

Seulda va viloyatlarda konfutsiylik maktablari ochilgan. Davlat Kengashi bilan birga davlat maslahatchilari Palatasi ham joriy etilgan bo'lib, unga konfutsiy olimlari kirgan. XVI asrda konfutsiy olimlar sharafiga bag'ishlangan konfutsiylik ibodatxonalari – *sovonlar* tashkil qilingan bo'lib, vaqt o'tishi bilan ular mahalliy siyosiy markazlarga aylangan.

Konfutsiylikning mavqei kuchayishi natijasida Koreyada ijobiy o'zgarishlar yuz berdi. Avvalo, qirolga barcha itoat qilishi bilan bog'liq konfutsiylik me'yorlari mustahkamlandi, bu markazlashgan davlatning muhim sharti edi. Boshqa tomondan, xatolarni e'tirof etib, ularni tuzatish yo'li bilan kamolotga erishish qirollik oilasiga ham joriy qilinishi, davlat boshlig'i tomonidan yaqinlari va olimlarni ro'yxatga kiritib, boshqaruvda yangiliklar joriy etilishiga sabab bo'ldi. Koreya qirollari xalqqa qilgan murojaatlarida o'z xatolarini bir necha marta tan olgan va ularni tuzatishga va'da bergan. Koreya tarixida qirollik boshqaruvini takomillashtirish borasida olimlar va amaldorlar o'zlarining takliflarini bildirganlar.

Neokonfutsiylik davlat g'oyasi tarzida shakllanishida siyosiy kuchlar bir xil bo'lmagan. Choson davrining dastlabki o'n yilliklarida e'tiqodli konfutsiylik, "xizmat ko'rsatgan amaldorlar" – *xungular* ko'proq ta'sir doirasiga ega bo'lib, hokimiyatga egalik qilganlar. Biroq, vaqt o'tishi bilan jamiyat hayotida islohotlar g'oyasini ilgari surgan neokonfutsiylik yoki *sarimlar* ("olimlar o'rmoni") yetakchilik qilgan. Shu bois Van Sonchjon (1469–1494) davrida ular yuqori lavozimlarni egallaganlar. Biroq, 1498 yilda regent Yonsan Gun (1494–1506) davrida xungular tavsiyasiga ko'ra ko'plab yuqori

martabali sarimlar o'ldirilgan yoki surgun qilingan. Buning sababi van Sejo (1455–1468) davrida voyaga yetmagan van Tanjon (1452–1455)ning amakisi noqonuniy taxtni egallab, uni viloyatga yuborgan. 1457 yili esa unga o'zini o'zi o'ldirishi to'g'risidagi buyruqni yuborgan. Buddaviylikning mavqeini qayta tiklashga qaratilgan harakati uchun u *uzurpat* nomini olgan van Chunjon (1506–1544) davrida sarimlar islohotlar o'tkazishga harakat qilganlar. Aynan mazkur islohotlar "xizmat ko'rsatgan amaldorlar"ning tinchligiga birmuncha xavf solgan, jumladan, davlat imtihonlari orqali amaldorlarni tayinlash iqtidorli odamlarning kashf etilishiga sabab bo'lgan. Biroq, 1519 yilda xungular kurashning yangi ko'rinishini boshlagan va mazkur kurashlarda ko'plab islohotchilar jon bergan. Van Sonchjo (1567–1608) davrida sarimlar g'alaba qozonganlar. Biroq, ikki o'rtada neokonfutsiylarga raqobatchi partiya ("pundan") paydo bo'lib, dastlab sharqiy va g'arbiy, keyinchalik sharqiy partiya janubiy va shimoliy guruhlariga bo'lingan.

Shunday qilib, koreys neokonfutsiyligida qator maktab va yo'nalishlar rivojlangan.

Chon Gvan Cho (1482–1519) qonun asosida markazlashgan davlat qurishga qaratilgan *legistlar* maktabiga asos solgan. Chon Gvan Cho o'qimishli bo'lishga e'tibor qaratgan. Uning fikricha, dunyoni bilish asosida insonda tafakkur rivojlangan. Aynan bu g'oyadan kelib chiqib, u lavozimlar berilishibo'yicha davlat imtihonlari rasmiyatchilik ko'rinishini olishiga qarshi chiqqan va uning o'rniga ijtimoiy mavqeidan qat'i nazar, iqtidorli shaxslarni davlat lavozimlariga jalb etish masalasini ilgari surgan. Har bir kishi uchun kamolotga erishish imkoni mavjud. Aynan axloq va odob, o'zaro yordam me'yorlari bajarilishini nazorat qilish orqali qishloq konfutsiylik jamoasiga yordam berish mumkin. Chon Gvan Cho "kuch va qo'rquv"ga asoslangan g'oyalarga qarshi "xalqqa muhabbat" va "odilona boshqaruv"ga asoslangan "qirollik yo'li" nomli konsepsiyani ilgari surgan. Biroq keyinchalik sarimlar quvg'in qilingan vaqtda olim ham o'ldirildi.

XV–XVI asrlarda Kim Si Sip (1435–1493) va So Kyon Dok (Xvadam, 1489–1546) yetakchiligida falsafiy materializmga asoslangan maktab paydo bo'ldi. Kim Si Sip – ateizm yo'liga kirgan birinchi koreys faylasufi hisoblanadi. U ruhning abadiyligi va jannat yoki

do'zax haqidagi qarashlarni, shomonlar faoliyatini yolg'on deb talqin qiladi. Omad va omadsizlik odamning o'ziga bog'liq. Ruhlar to'g'risidagi tushunchalar odamlar ongidagi fantaziya mahsulidir. Kim Si Sip xalqni "gumanistik boshqarish" tarafdori bo'lgan. Al-loma o'zining asarlarida oddiy xalq hayotining azob-uqubatlari haqida yozib, hukmdorlarning hashamatli hayotini tanqid qiladi. Aynan xalqni shafqatsiz boshqarish usuli qo'zg'olonlarga sabab bo'ladi, deydi.

Aynan bu davrning mashhur allomalaridan biri So Kyon Dok-dir. Uning qarashlariga ko'ra, insonga tug'ilishidan boshlab insoniylik va adolat tushunchalari hamrohdir. Biroq, havoyi istaklari va ta'magirliklar ularni yo'ldan ozdiradi. Shuning uchun inson doimiy ravishda o'zini axloqiy tarbiyalab borishi zarur. Xvadam oilaviy sag'analar uchun dehqonlar yerlarini bosib olgani sababli nafaqat zodagonlarni, balki hukmdorni ham tanqid qiladi. Faylasuf yana maqsadsiz an'anaga aylangan qator marosimlar borasida ham fikr bildirgan.

Chjusianlikning yana bir yirik namoyandasi Li Xvan (Txvege, 1501–1570) bo'lgan. Txvege chjusianlikning qayta tiklanishi tarafdori bo'lib, u muxolifatdagi barcha ta'limotlarni tanqid qilgan. Li Xvan konfutsiylik asketizmining yetakchisi bo'lgan. U nafaqat hashamatli hayot tarzini, balki oddiy uylarni ham tanqid qilgan, hatto yemakni ham "yomonlik" deb hisoblagan.

Li Xvan fikricha, konfutsiylik qonun-qoidalariga mamlakatning barcha hududlarida birday amal qilinishi lozim. Uning qishloq jamoasi loyihasi quloqsiz ota-onalar, aka so'ziga quloq solmagan ukalarga hamda nikoh va motam marosimlari buzilganda jazo berishga qaratilgan edi. Shuningdek, kimki jamoa tartiblari va an'alarini buzsa, qachonki muammo amaldagi hokimiyat bilan bog'liq bo'lib, o'rnatilgan qonunlarga qarshi chiqilsa yoki buzg'unchilik ishlari olib borilib, hokimiyat tanqid qilinsa yoki ular bilan tortishilsa, olimlarga hurmatsizliklarcha munosabat uchun ham jazo belgilanishi lozim bo'lgan.

Ilk Choson davrida neokonfutsiylikning yana bir yirik namoyandasi Li I (Yulgok, 1536–1584) bo'lgan. U Li Xvanning o'quvchisi bo'lishiga qaramasdan, keyinchalik ustoz g'oyalaridan voz kechgan. Uni Txvegening Chju Si matnlariga bog'lanib qolganligi qano-

atlantirmagan. Bu borada Li I yanada ilgarilab ketgan bo'lib, Chju Sining o'ziga qarshi chiqqan. U neokonfutsiylarni haqiqiy hayotdan yiroqlashib, faqatgina kitobga bog'lanib qolganlikda ayblaydi. Uning fikricha, olingan bilimlarning haqiqiyligini insonlar misolida sinash lozim, jannat va do'zax mavjudligi, "ajr, mukofot"i konsepsiyasi to'g'risidagi tasavvurlar umuman ishonchsizdir.

Yulgokning ijtimoiy doktrinasi konfutsiylik axloqi, "insonparvar boshqaruv" va "xalqni sevish"ga asoslangan. Li Ining fikricha, jamiyatning asosiy kamchiligi: 1) qaytariluvchi kafolat tizimi bo'lib, unda to'lanmagan o'lpon, soliq yoki majburiyatlar qarindoshlar va qo'shnilar zimmasiga tushgan; 2) hisobsiz soliq va o'lponlar; 3) hadya, sovg'a berish amaliyoti; 4) jamoaviy ishlab berish; 5) amaldorlarning pora olishi. Aynan mazkur og'irliklarning barchasi xalq zimmasiga tushadi. Aynan xalqning qashshoqlashishi qo'zg'olon va jinoyatlarga sabab bo'ladi. Islohotlar – davr talabi. Davlat boshqaruvini almashtirish yoki yakun toptirish "ajdodlar qonuni" hisoblanadi.

Ilmiy-texnik va madaniy yutuqlar

XV–XVI asrlar – islohotlar davri bo'lib, fan va madaniyat sohasida katta yutuqlarga erishilgan. Ilmiy-texnikaviy yo'nalishdagi yutuqlar avvalo amaliy ahamiyat kasb etgan. Bu davrda ob-havo va bulutlarni kuzatish rivojlangan, yulduzlar xaritasi, yomg'ir miqdorini o'lchovchi asbob, topografik asboblari, aniq taqvim, notali yozuv, quyosh va suv soatlari yaratilgan. Shu bilan birga qurolsozlik, kemasozlik va matbaachiilik sohasida ham katta yutuqlarga erishilgan.

Tibbiyot sohasida 1445 yili 365 kitobdan iborat "Davolash yo'llari majmuasi" (1445 y.) va 85 kitobdan iborat "Mahalliy dorilar haqida ma'lumotlar majmuasi" (1456 y.) nomli fundamental ishlar chop etilgan. Aynan mazkur ishlar orasida oxirgi kitobda kasalliklarni davolash bo'yicha 955 ta maqola, 10706 retseptlar va 1477 ta igma sanchib davolashga oid tavsiyalar berilgan. 1610 yilda "Sharq tabobati xazinasi" nomli kitob nashr qilingan. Unda Xitoy va ko-reys tabobatiga oid 500 dan ortiq risolalar o'rin olgan.

Qirol Sejon (1418–1450) davrida qishloq xo'jaligiga oid asarlar yaratilgan bo'lib, ularda malakali ziroatchilarning tajribalari umumlashtirilgan. Seleksiya ishlari ham rivojlangan bo'lib, tur-

li iqlim va tuproqlarga moslashtirilgan, o'simliklar (sholi, arpa, bug'doy)ning yangi navlari yaratilgan.

Tarixiy tadqiqotlar tizimli ko'rish olgan. 1450 yili "Koreyaning harbiy sharhi" nomli kitob chop etilgan. 1485 yilda – "Koreyaning umumiy sharhi" e'lon qilingan. Maxsus olimlardan tashkil topgan guruh 1451 yili 139 kitobdan iborat "Koryo sa" ("Koryo tarixi")ni yozgan. 1454 yili van Tanjon davrida "Yilnoma yoki Sejon davri-ning asl yozuvlari" chop etilgan bo'lib, bu kitobga van buyruqlari, rasmiy ma'ruzalar, tekshiruvchilar hisobotlari kabi rasmiy hujjatlar kiritilgan. Chosonning keyingi barcha tarixi davomida aynan shunga o'xshash yilnomalar tuzish an'anaga aylangan.

1485 yil "Kyonguk tejon" ("Davlat boshqaruvi uchun buyuk tuzuklar") – mamlakatning birinchi yuridik kodeksi chop etilgan.

Kartografiya ishlari ham keng yoyilgan bo'lib, ko'plab yangi geografiyaga oidishlar chop etilgan. 1432 yili "Sakkiz viloyatning geografik tavsifi", 1455 yili "Geografik tavsiflar va xaritalar", 1463 yili "Koreya xaritasi", 1481 yili "Koreya yerlari va uning diqqatga sazovor yodgorliklari", 1530 yilda 55 kitobdan iborat "Koreya yerlari va uning diqqatga sazovor yodgorliklariga qo'shimcha tavsif" nomli geografik kitoblar chop etilgan bo'lib, uning yangi nashri 1609 yili e'lon qilingan.

1493 yili 9 jilddan iborat "Musiqqa xaqidagi fan asoslari" nomli musiqiy ensiklopediya e'lon qilingan.

Aynan bu davrdagi muhim yutuqlardan biri 1443 yil qirol Sejon tomonidan amalga kiritilgan koreys alifbosi ("xunmin chonim")ga bag'ishlangan "To'g'ri tovushlar haqida xalqqa nasihat" nomli kitobning chop etilishi bo'ldi. Xitoy iyerogliflaridan farqli tarzda yangi alifbo harflardan tuzilgan bo'lib, bu iyerogliflar qo'llanishda oson bo'lgan. Bu esa, shubhasiz oddiy avom xalqning savodxonligini oshirishda muhim ahamiyat kasb etgan. Biroq, yuqori martabali shaxslar va amaldorlar uzoq muddat Xitoy yozuvidan foydalanishgan.

She'riyatda *kasa* (katta she'r) va *sichjo* (Koryo davrida paydo bo'lgan uchbo'g'inlilik) janrlari rivojlangan. Unda tarixiy voqealar tasviri, taqdir haqidagi falsafiy tasavvurlar, fuqarolar lirikasi aks etgan. Folklor, novellalar va satirik proza hamda povestlarning badiiy ishloviga asoslangan nasr paydo bo'ldi. Sahna san'atida niqob teatri va qo'g'irchoq teatri paydo bo'lib, unda o'tkir satira namo-

yish qilingan. Rassomchilik dekorativ rassomchilik, peyzaj, portret va animalistik rassomchilikka bo'lingan.

Agar avvallari me'morchilikda ibodatxona qurilishiga e'tibor qaratilgan bo'lsa, XV asrdan boshlab ularning o'rmini xalq arxitekturasini, o'zining hashamati bilan ajralib turadigan vanlar saroylari egallay boshlagan.

Imjin urushi Li sulolasining tashqi siyosati – Xitoyning Min sulolasi, Yaponiya va manjurlar bilan bo'lgan. Garchi, rasmiy Xitoy bilan munosabatlar vassallik ko'rinishiga ega bo'lgan bo'lsa–da, Xitoy Chosonning ichki ishlariga aralashmagan. Ikki mamlakat doimiy ravishda o'zlarining do'stona va rasman mustaqil munosabatlari tarzida elchilar va sovg'a–salomlar almashib turishgan. XVI asr davomida Choson hududiga doimiy ravishda chjurchjenlar va yapon qaroqchilari hujum qilib turganlar, lekin ular har safar keskin qarshiliklarga uchraganlar.

XVI asrning 80–yillari oxirlarida bo'linib ketgan Yaponiya Toyotomi Xideyosi tomonidan birlashtirilgandan so'ng, u o'z oldiga Xitoyni bosib olishni maqsad qilib qo'ygan. Xideyosi katta armiya yig'ib, Choson hukumatiga Xitoydagi Min sulolasi bilan bo'ladigan jang uchun askarlarini Choson hududidan o'tkazishni va koreyslarni bo'lajak jangda yordam berishini so'rab murojaat qilgan. Seul esa, o'z navbatida, bu taklifni rad etgan va Xitoyga Yaponiyaning rejaları haqida xabar bergan. 1592 yilning mayida yaponlar 200 ming qo'shini bilan Koreyaga bostirib kirgan va Imjin urushi (1592–1598) boshlangan. Garchi, urushgacha ko'plab davlat arboblari armiyani tiklash to'g'risida ta'kidlashlariga qaramay, Koreya urushga tayyor emas edi.

Yapon qo'shinlarining birinchi guruhi 2 mayda Koreyaning janubiga tushirildi. Yaponlarda o'qotar qurollar bo'lgan. Shu bois tez orada Pusan shahri qo'lga kiritildi. Jiddiy qarshilikka uchramagan yaponlar Seulga tomon harakatlanishgan. Bu davrda Seul Min sulolasiga yordam so'rab murojaat qilgan. 9 iyunda esa van Sonjo saroy a'yonlari bilan poytaxtni tashlab ketgan. Keson shahriga kelgan hukmdor va uning a'yonlarini g'azablangan olomon toshlar va balchiqli kesaklar bilan qarshi olgan. 12 iyunda yapon qo'shinlari jangsiz Seulga ham kirib kelgan. Tez orada Keson shahri ham bosib olingan,

22 iyulda esa Pxenyani egallangan. Van o'zining yaqin odamlari bilan chegaradagi kichik shaharcha bo'lgan Lydjuga yashiringan.

Saroy a'yonlarining qochib ketishi va koreys armiyasining mag'lubiyatiga qaramay, yaponlar tomonidan bosib olingan hududlarda hukumat qo'shinlari qarshilik harakatlarini davom ettirgan. Qolaversa, barcha viloyatlarda "Iybyon" ("Adolat armiyasi") nomli xalq harakatlari yuzaga kelgan.

Koreys qo'shinlari quruqlikda mag'lubiyatga uchragan bir vaqtda, sarkarda Li Sun Sin boshchiligidagi koreys floti dengizda muvaffaqiyatga erishgan. Seul mag'lubiyatga uchragandan so'ng, 1592 yil yozida kuchli zambaraklar bilan qurollangan 85 kemadan iborat Li Sun Sin boshchiligidagi flotda dunyoda birinchi marta "toshbaqa-kemalar" ("kobuksonlar") ishlatilgan bo'lib, ularning borti va yuqori palubasi o'q o'tmaydigan qatlam bilan qoplangan. Li Sun Sin o'z flotidan unumli foydalanib, masofaviy jang taktikasi (abordaj, ya'ni yonma-yon jang qilish taktikasi o'rniga)ni qo'llagan. Koreys artilleriyasi yapon kemalarini o'qqa tutib yenggan. "Toshbaqa-kemalar"ni yaponlar qo'lga tushira olmagan.

Birinchi yurishdan so'ng o'tgan bir necha kun ichida koreys floti 42 ta dushman kemasini yo'q qilgan, oradan bir oy o'tgach, 2-yurishda – 72 ta, 3-yurishda (bir oydan so'ng) – 100 dan ortiq kemalar va 4-yurishda (40 kundan keyin) – 100 dan ortiq yapon kemalari yo'q qilingan.

Aynan koreyslarning dengizda muvaffaqiyati quruqlikdagi voqealarga ham ta'sir qilgan. G'alabalar odamlarni kurashga undagan. Bundan tashqari, suvdagi janglar davomida koreys floti dengiz yo'li orqali ta'minot bilan shug'ullanuvchi yaponlarning transport kemalarini yo'q qilganligi bois yaponlar o'zlarining bazasi va oziq-ovqat zaxirasidan uzilib, o'ta qiyin holatda qolgan.

Yaponlarning Koreyani bosib olishi Xitoyga qaratilgan urush uchun platsdarm vazifasini bajarishi mumkinligini anglagan Min qo'shinlari 1593 yili yaponlarga qarshi jangga kirishgan. Birlashgan Xitoy-koreys qo'shinlari Pxenyanni ozod qilgan. Yapon qo'shinlari Seulga chekinishgan, lekin uni ham tez orada topshirib, koreys armiyasi va Iybyon otryadi ta'qibida janubga chekinishgan. Biroq Xitoy armiyasi sarkardasi Li Ju-sun hujumini davom ettirishni istamay sulh tuzgan. Bu davrda esa yaponlar janubda mustahkamlan-

nib olishgan. Garchi, yapon qo'shinlari Koreya hududidan butkul chiqib ketmagan bo'lsa-da, Xitoy armiyasi mamlakatni tark etgan.

Tinchlik sulhi tuzilganiga qaramay, yaponlar janubda harbiy harakatlarni to'xtatmagan va qattiq janglardan so'ng Chinju shahrini bosib olgan. Xitoy-yapon muzokaralari 4 yilga cho'zilgan.

1596 yilga kelib yapon qo'shini Koreyani tark etgan. Biroq 1597 yilning bahorida 140 minglik yapon qo'shini Koreyaga yana bos-tirib kirgan. Yaponlar dengizdagi avvalgi mag'lubiyatni hisobga olgan holda metall qoplamalar bilan yasalgan katta kemalarda jang qilganlar. Ular Li Sun Sindan qutulish maqsadida o'zlarining ayg'oqchisi Yosir ko'magida koreys shtabida yapon flotining joy-lashgan o'rni haqida yolg'on ma'lumotni tarqatgan. Li Sun Sin yapon flotini yo'q qilish haqida buyruq olgandan so'ng, pistirma uyushtirgan yaponlarning hiylasini tushungan va buyruqni bajarishdan bosh tortgan. Aynan buyruqni bajarishdan bo'yin tov-lagani uchun u o'lim jazosiga hukm qilingan. Lyekin mashhur qo'mondonning himoyasi uchun qilingan ko'plab murojaatlar na-tijasida avf etilib, oddiy askarga aylantirilgan.

Koreys flotini Von Gyun boshqargan, unga Li Sun Sinning shuh-rati tinchlik bermaganligi bois ham u mashhur qo'mondonni la-vozimidan chetlatishga ko'maklashib yuborgan. Aynan ayg'oqchi Yosir yana bir bora dushman kemalarining katta kechuvni suzib o'tganligi borasida yolg'on ma'lumotni tarqatgan. Li Sun Sindan farqli ravishda yangi bosh qo'mondon bu tuzoqqa ilingan va ko-reys floti tuzoqqa tushib, katta yo'qotishlarga uchragan. Shundan keyingina Li Sun Sin avvalgi lavozimiga tiklangan, lekin uning qaramog'ida atiga 12 ta kema va 100 ga yaqin matroslar qo'lgan edi. Yangi kemalar va ularga ekipajni tayyorlash ma'lum vaqt talab qil-gan. 1597 yil 15 oktyabrda Li Sun Sin boshchiligidagi jangda dush-manning 330 ta kemasi bo'lishiga qaramay u g'alaba qozongan.

Koreys hukumati avvalgi quruqlikdagi muvaffaqiyatsizliklar-dan o'ziga xulosa chiqargan. Yapon armiyasi bu gal yaxshi tay-yorlangan koreys va Xitoy qo'shinlari (Xitoyning Min imperiyasi 140 ming askar va flot yuborgan)ni yenga olmagan. Aynan ular dushmanni janubga surib chiqargan. 1598 yil sentyabrda Toyoto-mi Xideyosi vafot etadi. Natijada yapon qo'shinlari Koreyani tark eta boshlagan. Ikki tomon o'rtasidagi to'qnashuvning oxirgi nuq-

tasi Noryanjin buxtasida bo'lgan, bu yerda Koreys–Xitoy floti 500 kemadan iborat yapon flotilyasini butkul mag'lub etgan. Lekin aynan shu jangda Li Sun Sin ham vafot etgan. Dushman taraflar o'rtasida o'zaro sulh tuzilgan. Yaponlar butkul Koreyani tark etishi bilan yetti yillik Imjin jangi yakuniga yetgan.

2 §. So'nggi Choson

2.1. XVII – XVIII asrlar

Manjurlar bosqini Imjin urushi Koreya hududi xonavayron bo'lishiga olib keldi: ko'plab shahar va qishloqlar vayron bo'ldi, aholi soni sezilarli darajada kamaydi, ekin maydonlari qisqardi, hunarmandchilik ham inqirozga yuz tutdi. Soliqlar tushumi armiyani saqlab turish uchun yetarli emas edi. Markaziy hokimiyatning zaiflashuvi natijasida yer egaligi yana yirik amaldorlar qo'liga o'tdi, bu holat ularga qarshi dehqonlar qo'zg'olonlariga sabab bo'ldi. Shu bilan birga, partiyalarning hokimiyat uchun o'zaro kurashlari ham avj oldi. Bularning barchasi tashqi bosqin oldida Koreyani zaif qilib ko'rsatayotgan edi.

XVI asr oxirida Manjuriyada Nurxachi boshchiligidagi chjurchjen nomli tarqoq ko'chmanchi qabilalar birlashgan. 1616 yili ular So'nggi Sin davlati tuzilganligini e'lon qildi (mazkur davrdan boshlab chjurchjenlar manjurlar deb atala boshlagan), 1618 yilda esa yangi tashkil etilgan mamlakat Min imperiyasiga qarshi urush boshlaydi.

Van Sonjo vafotidan keyin, 1608 yilda taxtga o'tirgan uning o'g'li Kvanxe–gun (uning ortida “Katta shimoliy partiya” turgan) betaraflik siyosatini olib borib, urushayotgan har ikki tomonga chap berishga harakat qilgan. Minlar 1619 yil Koreyaga qarshi harbiy harakatlarini boshlaydi va ularga 13 ming askar yordamga keladi. Shunga qaramasdan, ularga qarshilik ko'rsatmaslik haqida ko'rsatma berilib, mabodo manjurlar taslim bo'lsa, ularni asirga olishni rejalashtirgan edi, lekin Fuche uchun bo'lgan jangda Min qo'shinlari tor-mor etilgan.

Biroq, 1623 yil Kvanxe–gun “g’arb” tarafdorlari guruhi tomonidan o’z joyidan siljiltildi, uning o’rniga taxtga van Injo (1623–1649) ni o’tqazishdi. G’arbliklarning tashqi siyosati Min tomonida edi. Manjurlar orqasida Min davlati kabi ittifoqchisi bo’lgan mamlakat hududiga qarshi urush boshlashga jazm eta olmaganlar. Shuning uchun 1627 yilning boshida ularning 30 minglik armiyasi Koreyaga bostirib kirdi. Van Injo saroy ahli bilan Kanxvado oroliga yashirindi. Mamlakat bo’ylab harakatlanayotgan manjurlar xalqning qarshiligiga duch keldi. O’sha yilning bahorida mamlakatlar o’rtasida “do’stlik” bitimi imzolandi va bitimga ko’ra Koreya vassalga aylandi. Bu holat mamlakatda jiddiy noroziliklarga sabab bo’ldi.

1636 yil Nurxachining o’g’li Abaxay yangi Sin imperiyasi tuzilganligini e’lon qildi va Koreyadan vassal sifatidagi tobelikni talab qildi. Mamlakatda “g’arbliklar”ning tashqi siyosatiga qarshi noroziliklar kuchaydi va van Injo ulardan ajralganliklarini e’lon qilib, manjurlar elchisini qabul qilishdan bosh tortdi. Shu yilning o’zida manjurlarning 100 minglik qo’shini Koreyaga bostirib kirdi. Seul egallanganidan so’ng ular van Injo yashiringan tog’dagi Namxan qal’asini qurshab olishdi. 1637 yilning boshida van taslim bo’ldi va Sinning vassalligini tan oldi.

Ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish

Yaponlar bilan bo’lgan Imjin urushi va manjurlar bosqini Koreyani halokat yoqasiga olib keldi. Ishlab chiqarish va iqtisodiyotda inqiroz ro’y berdi. Foydalaniladigan yer maydonlari 2/3 qismga qisqardi. Natijada hosil miqdori ham halokatli holatga kelib qoldi: xususan, 1670–1671 yillarda mamlakatda 1 mln.dan ziyodaholi ochlik natijasida qirilib ketdi. Yana bir ofat mamlakatga tarqalgan epidemiya (1699 , 1708 , 1718 yillarda) edi.

Hokimiyatning zaifligi yerlarga o’zboshimchalik bilan egalik qilinishiga olib keldi. Yerga shaxsiy egalik qilish o’sib bordi. Amaldorlarga in’om etilgan yerlar soliqlardan ozod qilindi. Mamlakat g’aznasini to’ldirish maqsadida hukumat dvoryanlik unvonlari va quyi tabaqa lavozimlarini sota boshladi. Shu tufayli saroy amaldorligiga o’tkaziladigan imtihonlargacha amaldorlarning nomlari ma’lum bo’lib ulgurandi. Ularni harbiy xizmatga ola boshlash-

gan. To'lov evaziga nobilarga ozodlik va'da qilindi. Shu bilan birga konfutsiylikning tabaqalashuviga asoslangan jamiyat yemirila boshladi.

Urushsiz davom etgan uzoq vaqt mobaynida iqtisodiyot, ishlab chiqarish va tovar-pul munosabatlari jonlandi. Hukumat yana "Dehqonchilikni rag'batlantirish" siyosatiga qaytdi. 1608 yilda turli xildagi to'lovlarning o'rniga yagona soliq tizimi joriy etildi. Soliqlar faqat yer egalariidan olina boshladi. Mazkur holat dastlab Kyongi viloyatida joriy etildi, ammo bundan manfaatdor bo'lmagan mansabdorlar va yer egalari norozilik bildira boshladi. Mamlakatda foydalaniladigan yer maydonlarining kengayishi sug'orish tizimining ham takomillashuviga olib keldi. An'anaviy madaniyatning bir bo'lagi sifatida mamlakatda jenshen yetishtirila boshlandi, shuningdek, Yaponiya va Xitoydan tamaki, qalampir, qovoq, pomidor va batat yetishtirish o'zlashtirildi. Paxta yetishtirishva bog'dorchilik rivojlana boshladi.

Yersiz dehqonlar o'ziga xos "olovli maydon"ni tashkil qilib, tog'lardagi o'simliklarni yoqib, daraxtlarni kesib, o'rmonlarni o'zlashtirish bilan shug'ullanishgan.

Harbiy jihatdan qurollanishga alohida e'tibor berildi. Kamon va nayzalar o'qotar qurollar orasidan siqib chiqarila boshlandi. To'p va fugaslar, shuningdek, bir vaqtning o'zida 50 ta miltiq o'rnatilgan (10 ta miltiqdan bir vaqtning o'zida o'q uzilgan) *xvachxa* ("olovli arava") – arava tayyorlana boshlandi. Buni o'sha davrning birdaniga o'q uzadigan zamonaviy tizimi deyish mumkin edi. Shuningdek, "Toshbaqa–kema" va yengil kemalar yasala boshladi.

Yaponlarning bosqini natijasida bir qator bosmaxonalar vayron qilingan edi. Keyinchalik Yaponiyada kitob bosishning asosini tashkil etgan metallardan yasalgan harflar olib ketilgan bo'lsa-da, XVII asrning o'rtalariga kelib bir qancha yuz minglab bosma belgilar ishlab chiqarildi. Natijada kitoblar Imjin urushidan oldingi davrdagidan ko'proq nashr etila boshlandi.

Metallardan foydalanish nafaqat qo'shin uchun, balki urushgacha taraqqiy etmagan iqtisodiyotda ham katta ahamiyatga ega bo'ldi. Xususan, kumush qazib olish rivojlandi. Qo'rg'oshin, oltin konlarini izlash, mis va temir qazib ochish ishlari yanada jadallashdi. Hukumat konchilik ishlariga e'tibor qarata boshladi. Kon ishi bi-

lan shug'ullanish odamlarning dehqonchilikdan chekinish xavfini paydo qildi. Shuning uchun XVIII asr o'rtalarida ko'plab konchi va qazuvchilar o'zlarining topgan metallarini yashirishgan.

Ishlab chiqarishning rivojlanishi savdo–sotiq jonlanishiga olib keldi. Shaharda yashovchilar (xususan, Seul va Kesonda) dehqonchilikdan savdo–sotiq bilan shug'ullanishga o'tdilar. Savdogarlar qatlami shakllandi. Bu holat mamlakat miqyosidagi savdo munosabatlariga keskin raqobat ruhini olib kirdi. Savdo aylanmasi yerlarga ham kirib keldi. Savdogarlar Xitoy va Yaponiya bilan faol savdo aloqalarini olib bora boshladilar. Agar XVII asr o'rtalarida savdoda asosiy rolni davlat o'ynagan bo'lsa, endilikda, uning o'rnini xususiy tadbirkorlar va noqonuniy savdo aloqalari egalladi.

Savdo–sotiq munosabatlari o'sib borishi pul muomalasirivojlanishiga turtki bo'ldi. Ommaviy ravishda pul zarb qilina boshladi. Ma'lum miqdordagi mablag' evaziga yollanib ishlovchilar paydo bo'ldi. Bu esa sudxo'rlikning kengayishiga olib keldi.

Tovar–pul munosabatlari rivojlanishi hamda yirik yer egaligining o'sib borishi, dehqonlar va mayda ishlab chiqaruvchilarning ommaviy noroziligini keltirib chiqardi. Shuningdek, ular Manjuriyaning qator shaharlariga ko'chib ketib, u yerda yollanma mehnat bilan shug'ullana boshlashdi.

Ichki ziddiyatlar.

Chjusianlikning inqirozi

Dehqonlar yerlarining egallanishi, shafqatsiz ekspluatatsiya, hosilsiz yillardagi ochlik tufayli XVII–XVIII asrlarda dehqonlar isyonlari (1607, 1623, 1653, 1659, 1667, 1670, 1671, 1703, 1708, 1710, 1721, 1727, 1733, 1738, 1741, 1752, 1782, 1800 yillarda) butun mamlakatni larzaga soldi.

Siyosiy beqarorlik hokimiyat uchun partiyalarning o'zaro kurashlariga sabab bo'ldi. Bu holat, ayniqsa, mamlakatda hokimiyatga goh u–goh bu partiyaning kelishini afzal ko'rgan van Sukchone (1674–1720) hukmronligi davrida birmuncha avj oldi. 1674 yili hukumat tepasidagi “g'arbiy partiya” “janubiy partiya” tomonidan ag'darib tashlandi. Shunday bo'lsa–da, 1680 yilda janubliklar o'rtasida kelishmovchiliklar va ajralishlar ro'y berib, hokimiyatni Son Si Ryol (1607–1689) boshliq g'arbliklar egalladi. O'z navbatida,

1683 yili g'arbliklar ham yakson etildi. 1689 yil yana hokimiyatga janubliklar keldi. Son Si Ryol va uning tarafdorlari qatl etildi. 1694 yilda esa janubliklar yana g'arbliklar bilan almashdi va hokimiyatga goh "qariyalar", goh "yoshlar" boshchiligidagi hukumat keldi. Shu sababli hokimiyatga yangi hukumatning kelishi aksariyatholatlarda g'alayonlar va turli qatllar bilan qarshi olingan. Van Yonjo (1724–1776 yy.) va Chonjo (1776–1800 yy.)larning o'z hukmronlik davrlarida partiyalararo kelishmovchiliklarni to'xtatishga qaratilgan harakatlari (bir–birlariga e'tiroz bildirish taqiqlangan, hokimiyatga vakillar turli partiya va viloyatlardan taklif etilgan, kelishmovchiliklarning tashkilotchilari shafqatsiz jazolangan va boshqalar) natijasida, garchi mazkur holat butunlay barham topmagan bo'lsa-da, birmuncha pasaydi.

Koreya uchun yana bir siyosiy sinov – bu Yevropa dunyosi bilan tanishuv edi. Xitoy orqali bir necha vaqt davomida elchilar, Koreya tashqarisida bo'lgan xristianlik vakolatxonalari, shuningdek, kema halokatidan jabr ko'rgan yevropalik dengizchilar (1628, 1653 yillar.) va koreyslarning o'zlari mamlakatga Yevropa yutuqlarini olib kira boshladilar. Koreyslar Yevropa xaritasi bilan tanishib, kemalar qatnovi, Yevropaning to'p va miltiqlari, astronomiyaga oid kitoblarni, soatlar, kuzatish durbinlari, katolik mazhabiga oid yangi ma'lumotlarni o'rgandilar. Yashirin holda cherkovlar tashkil qilinib, unda oddiy aholiga barchaning Xudo oldida tengligi g'oyasi ilgari surila boshladi. Shuning uchun mamlakat konfutsiylik mamlakati deb e'lon qilinib, bu borada xorijliklar bilan aloqalar olib borish taqiqlandi. 1785 yilda mamlakatga katolik diniga oid adabiyotlarni olib kirish taqiqlandi, 1788 yilda esa ular musodara qilinib, yoqib yuborila boshlandi. Koreys missionerlariga nisbatan qatl va badarg'a qilish kabi jazolar belgilandi.

Islahotlar zaruriyati chjusianlikning hayotiy sxolastikaga oid munozaralariga sabab bo'ldi. "G'arblik" va "Janubliklar" uzoq vaqt davomida agar birinchi o'g'il emas, balki ikkinchi o'g'il bo'lsa vanning o'limi uchun uning onasi qancha vaqt davomida motam tutishi kerak, yoki agar oilada motam bo'lsa, amaldor elchi qabulida ishtirok etishdan bo'yin tovlashi mumkinmi degan masalalarda bahslar bo'ldi.

Ijtimoiy-siyosiy sohalardagi yangi yo'nalishlar

Turli taqiqlar va chjusianlikning omma-viy ravishda qat'iy intizom o'rnatilishiga qaramasdan, unga qarshi muxolifat ham o'sib bordi. Chunonchi, bu davrda Xo

Gyun (1569–1618)ning “Xon Gil Don haqida qissa” nomli asari paydo bo'ldi. Unda xuddi Robin Gudni esga soladigan oliyjanob qaroqchi qahramon Yuldo ertaklar oroliga tushib qoladi va u yerda o'z podshohligiga asos soladi. Bu davrda hattoki neokonfutsiychilik ichida ham g'alayonlar bo'lib turgan. Mustahkam e'tiqodli Son Si Ryoldan farq qilgan Li I Xan Von Chin (1682–1750)ning izdoshi bo'lib, “qonunlarni o'zgartirish” g'oyasini ilgari surgan. Uning fikricha, qonunlar ancha eskirgan, qadimgi Xitoy qonunlari asosida yaratilgani bois mazkur qonunlarni o'zgartirish kerak.

Chjusianlikka qarshi yangi oqimlar paydo bo'ldi. Masalan, Xan ta'limi maktabi vakillari Yun Xyu (1617–1680) va Pak Se Dan (1629–1703)lar rad etib bo'lmaydigan nufuzli Chju Sini mumtoz matnlar izohlovchisi deb, uning matnlari to'g'ridan-to'g'ri Xan sulolasi davriga borib taqalishi haqida fikr bildirishgan. O'zining bid'atdan iborat qarashlari orqali Yun Xyu joniga qasd qilgan bo'lsa, Pak Se Dan esa Chju Siga qilgan tuhmati uchun uning asarlari yoqilib, o'zi surgun qilinadi.

Chjusianlikka ancha katta zarba bergan “aniq ilm” tarafdori – *sirxak* maktabidir. “Haqiqatga yetish uchun aniq dalillar asisida harakat” nomli shiorga ega bo'lgan sirxakchilar sxolastik chjusianlik va boshqa xildagi bid'atlarga, irim–sirimlarga ishonishni tanqid qilishadi. Tanqidiy tahlil asosida mamlakatning bu davrdagi g'oyasi uni zamonaviylashtirish bo'lgan.

“Sirxak” g'oyasining yetakchilari Li Su Gvan (1563–1627), Xan Pek Kyom (1552–1615) va Kim Yuk (1580–1658)lar edi. Li Su Gvan Koreyaning xalqaro aloqalari tarafdori bo'lgan bo'lsa, Kim Yuk Xan Pek Kyom bilan birgalikda guruch solig'i haqidagi qonunning mualliflari hisoblanadi.

Lyu Xen Von (Pange, 1622–1673) esa *Sirxak* maktabining asoschisidir. Uning fikricha, barcha narsada isbot va dalillarga asoslanish lozim. Mazkur talablarni mistika va din qondira olmaydi. Chjusianlardan farqli ravishda ular jamiyatdagi muammolar yechimini o'z urug'doshlari manfaati yo'lida hal qilishga uringanlar, Lyu Xen Von

boshchiligidagi harakat uchun ijtimoiy munosabatlarni o'zgartirish masalasi turar edi. Pange islohotlari loyihasi quyidagilarni o'z ichiga olgan: 1) yerlarni umumlashtirish va ularni shomonlar, bud-daviy rohiblar va geyshalardan istisno holda teng taqsimlash; 2) "kvago" imtihonlar almashinuvi tizimini tavsiyalar asosida yo'lga qo'yish; 3) barcha uchun bir xil sharoit yaratish, tabaqalarga bo'lish va qulchilikni tugatish; 4) hukumat tuzilishi borasidagi islohotlarni o'tkazish va qirollik oilasi byudjetini qayd etib borish; 5) hayotga fan yutuqlarini joriy etish; 6) inson huquqlarini hurmat qilish, jazolarni erkinlashtirish, qiynoqlarni taqiqlash; 7) tovar-pul munosabatlarini rivojlantirish (erkin savdo-sotiq, soliqlarni to'lash va e'tirozlar uchun mablag'lar); 8) yagona soliq tizimiga kirish va h.k.

Sirxak ta'limotining yirik namoyandalaridan biri Li Ik (1682–1764) hisoblanadi. Li Ik Yevropa ilmini o'zlashtirganligi bilan mashhur bo'lgan. Hatto, Koreya yakkalanib qolgan XVIII asrda ham dunyo haqidagi tasavvurlar mavjud bo'lib, Li Ik Yerning yumaloqligi, uning aylanishi, Yer, Oy va Quyosh hajmi va ularning tortishuv nuqtasi hamda Oy Quyosh kabi yoritishi haqida bu davr uchun inqilobiy ko'rinishdagi fikrlarni ilgari surgan. Li Ik turli tabiiy ofatlar, xususan, yer qimirlashi, toshqinlar, bo'ron, havo harorati o'zgarishi borasida ilmiy qarashlarini bildirgan.

Li Ik fikricha, mamlakatning qashshoqlashuvining oltita sababi bo'lgan: 1) krepostnoy qullik; 2) tabaqalanish tizimi; 3) "kvago" tizimi; 4) sehrgarlik va bid'at; hunarmandlarning zeb-ziynat buyumlariga maxsus ixtisoslashuvi; 5) rohiblarning tekinox'rligi; 6) mehnatga munosib bo'lmagan haq to'lanishi.

Pukxak yo'nalishi ("Shimol fani") tarafdorlari – Xon De Yen (*Tamxon*, 1731–1783), Pak Chi Von (1737–1805), Pak Che Ga (1750–1805) va Chon Yak Den (1762–1836)lar sirxakistlar tasarrufida bo'lganlar. Ba'zi holatlarda esa ularni *sirxaklarning* bir tarmog'i deb ham hisoblashgan.

Xon De Yen Xitoyga bo'ysunishga qarshi chiqqan. Umuman, olimlar chjusianlik ta'limotiga qarshi chiqqishgan. Ularning fikricha, fan aniq bilimlarga asoslanishi lozim. Xon De Yen huddi avvalgi tarafdorlari kabi yerlarni baravar taqsimlashni, yer solig'i esa olingan hosilning 1/10 qismidan oshib ketmasligini taklif qilgan. Mutafakkirlar, mamlakat rivojlanmasligining sabablaridan biri – bu

yanbanlar mehnatining qadrsizlanishi, deb bilganlar. Ular mehnat majburiyatini joriy qilish va mehnat qilishdan bo'yn tovlaganlarni nasl-nasabidan qati nazar jazolashni talab qilgan. Bundan tashqari, ularning fikricha, "u dehqon yoki savdogar o'g'li bo'lishidan qati nazar, kimki qobiliyat va bilim sohibi bo'lsa, mamlakatni boshqarish imkoniyatiga ega bo'lmog'i lozim, agar kimningdir iqtidori va fanga qiziqishi bo'lmasa, garchi u birinchi vazir o'g'li bo'lsa ham, qora mehnatni bajarishi lozim. Shu bilan birga, Xo De Yen barcha iqtidorli bolalar uchun bilim olish yaratishni taklif qiladi.

Pak Chi Von (Yenam, 1737–1805) ham chjusianlikni tanqid qilib, uni hayotdan uzoqlashgan, "naslsiz o'zbilarmon" deb tanqid qildi va xorij yutuqlarini o'rganib, joriy etishga da'vat qiladi. U qadimiyatni chjusianlikka o'xshab g'oyaviylashtirishga qarshi chiqadi. O'zgaruvchan hayotga oid savollarga qadimgi mantlar javob bera olmaydi. Yangi dunyo yangi qarashlarni talab etadi.

Yerning teng taqsimlanishi to'g'risidagi savolga javob berar ekan, Pak Chi Von, yer barcha davrlarda ham hukmdor qo'lida bo'lmagan, shu bois "u qanday qilib va kimning mulki bo'lishiga e'tibor berishi lozim?" degan savolni o'rtaga qo'ydi. Olimlar yerdan foydalanishni cheklash, har bir kishi nadel olish huquqiga ega bo'lishi, lekin uning hajmi cheklanishi lozim degan qarashlarni ilgari surdilar. Aynan shu tarzda boshqalarning yerlarini bosib olishga barham beriladi va hech kim qonundagidan ortiqcha yerga egalik qila olmaydi.

Pak Chi Von jamiyatning tabaqaviy tizimini jiddiy tanqid qildi va "oliyanob" va "qaram" tarzda bo'linishni bekor qilishni talab qildi. U "oliyanob" oqsuyaklarni "qaroqchilar" va ularning odobini "qaroqchilar axloqi" deb atadi. Pak Chi Von "Yanban to'g'risidagi qissa" da savdogar qanday qilib xonavayron bo'lgan yanbandan shajarasini sotib olganligi, lekin u yanban qanday qilib xonavayron bo'lganligini eshitib, unvondan voz kechganligini ta'rifladi. "Yanban bo'lish qaroqchi bo'lish bilan barobardir", degan edi u.

Pak Chi Von g'oyalari uning shogirdi Pak Che Ga (1750–1805) tomonidan rivojlantirildi. Pak Che Ga – xorij tajribasini o'zlashtirish tarafdori bo'lgan. Shu bois u dengiz savdosini rivojlantirishda jonbozlik ko'rsatgan. Olimlar "kvago" tizimi, geomantiya, fol ochish va bashorat qilish kabi tabaqalanish tizimini tanqid qildilar.

2.2. XIX asrda Koreya

Koreya XIX asrning birinchi yarmida

1800 yili van Chinjoning vafotidan keyin taxtga uning 11 yoshli o'g'li Sunjo (1800–1834) o'tiradi. Yana ikkita van (hukmdor) ham o'smirlik yoshida taxtga chiqqan bo'lib, van Xonjon (1834–1849) 8 yoshida, van Chxoljon (1849–1863) esa 17 yoshda bo'lgan. Mazkur hukmdorlarning barchasi andonlik Kimlar sulolasi ayollariga uylanganliklari bois, 60 yildan ortiqroq vaqt davomida amalda hokimiyat ularning xotinlarining qarindoshlariga tegishli bo'lgan. Bu davr mamlakatda poraxo'rlikning kuchayishi, iqtisodiyotning pasayishi, dehqonlar qo'zg'olonlari, xristianlik va umuman, hurfikrlikning ta'qib ostiga olinishi bilan xarakterlanadi.

Bu davrda Koreyada siyosiyhayot cheklangan bo'lib, mamlakat agrar, asosan, natural xo'jalik va kustar (hunarmandchilik) ishlab chiqarishga asoslangan edi. Manufaktura va mashina–fabrikalar sanoati bo'lmagan. Katta yer egalari soliqlardan ozod etilgan. XIX asr o'rtalarida ular mamlakat yer fondining 47 foizidan ko'prog'iga egalik qilganlar. Hatto, bu davrda yerlarning bir qismi davlat ro'yxatiga ham kiritilmagan. Soliqlarni to'lash, asosan, o'ta qashshoqlikda yashovchi dehqonlarning zimmasiga tushgan. Dehqonlarning bor–yo'g'i 10 foizigina o'zlarining yerlariga ega bo'lganlar. Qolganlari yerlarni ijaraga olib ishlaganlar yoki pomeschiklarning yeridan qullik sharoitida foydalanganlar. Asosiy soliqlarni to'lash va majburiyatlarni bajarish qashshoq dehqonlarning chekiga tushgan. XIX asrning birinchi yarmida 40 dan ortiq soliqlar bo'lgan.

XIX asrning birinchi yarmida Koreya doimiy qiyinchiliklarni boshidan kechirgan. Suv toshqini (1814 va 1817 yillar), hosilsizlik va ocharchilik (1809, 1814, 1815, 1832 yillar), epidemiya (1815, 1821–1822, 1833 yillarda) shular jumlasidandir. Natijada aholi soni kamaygan. Ocharchilik va qashshoqlik tufayli dehqonlar ijara yerlarini tashlab tog'larga qochib ketishadi. Ular tog'dagi changalzorlarni yoqib, u yerda kichik–kichik yer maydonlari ochishadi. XIX asr o'rtalarida Koreya yer fondining deyarli 1/3 qismi tashlandiq holga kelib qoladi. Ko'pchilik dehqonlar daydi hayot kechirib, natijada chegardosh mamlakatlarga ko'chish ommaviy tus ola boshlaydi.

Aynan bunday vaziyatda Xon Gyonne “adolat” o'rnatish uc-

hunPxyonan provinsiyasida yirik dehqonlar qo'zg'oloni (1811–1812 yy.), Xamgyon, Chejulo oroli (1813 y.) va Seulda (1813, 1815 yillarda) g'alayonlar bo'lib o'tgan. Ayniqsa, van Chxoljonning hukmronlik yillarida g'alayonlar butun mamlakatni qamrab oldi.

1862 yili mamlakatda 20 dan ortiq uyezdnlarni qamrab olgan yirik qo'zg'olonlar bo'lgan. Qo'zg'olonchilar amaldorlarning o'zboshimchaligi va zo'ravonligini tugatishni, shuningdek, soliqlarning kamaytirilishini talab qilib chiqqanlar. 1862 va 1863 yillarda qo'zg'olonchilar tomonidan Chxve Che U (1824–1865)ning "tonxak" g'oyasi ilgari surildi. "Odam Osmonga teng", – deydi Chxve Che U. U mamlakat hokimiyatidan aholining har biri bilan yaxshi munosabatda bo'lishini, dehqonlarni qashshoqlikdan xalos qilishni, shuningdek, amaldorlarning mansablarifatini suiste'mol qilmasliklarini talab qilgan. Oxirtda hayot yo'q, shuning uchun ham odamlar o'z omadlarini dunyoviy hayotdan kutishga haqlilar. Tenglik haqidagi tonxak g'oyasi konfutsiylikning yuqori va quyi tabaqa haqidagi ta'limotini rad etgan. Tonxak ("sharqiy") nomli yangi ta'limot *soxak* ("g'arbiy ta'limot" yoxud katolik ta'limoti) ta'limotiga qarama–qarshi holda talqin etilgan. Chxve Che U o'z g'oyalarni musiqa orqali ifodalagan bo'lib, uning qo'shiqlari o'z vaqtida dehqonlar o'rtasida o'ziga xos chaqiriqqa aylangan.

Tevongun boshqaruvi

1864 yili taxtga 11 yoshli van Kojon o'tiradi. Butun hokimiyat uning otasi Li Xi In qo'lida to'plangan, *tevongun* (vanning otasi, lekin o'zi van bo'lmagan) bo'lgan. Mamlakatningqashshoqlik holatini anglagan Li Xi In bir qator islohotlar o'tkazgan. Aynan uning hukmronlik yillarida hokimiyat lavozimlaridan andonlik Kimlar chetlatilib, viloyatlar to'g'ridan–to'g'ri markaziy hokimiyatga bo'ysunadigan bo'lgan. Shuningdek, yanbanlarga soliq solindi, oliy tabaqa vakillarining imtiyozlari cheklangan, o'g'rilik bilan qo'lga tushgan amaldorlarni qatl etish tartibi o'rnatilgan, mamlakat hokimiyatiga nisbatan muxolifatda bo'lgan *sovon* (*muxolifat*)larning ko'pchiligiga chek qo'yilgan. Sovonlar yerlarining aksariyat qismi davlat tasarrufiga o'tkazilib, qolganlaridan soliq undirildi. Armiya boshqaruvi qaytadan tashkil etilib, qo'shin yangi qurol–yarog'lar bilan ta'minlandi, portlar barpo etildi, chegaradosh hududlarda harbiy manzilgohlar quril-

di. Barcha tabaqalar teng deb aytildi, davlat markaziy apparatiga ilgari kamsitilgan, shimoliy va janubiy provinsiyalardan yanbanlar surib chiqarildi. Nobilar imtihon topshirish huquqini qo'lga kiritdi.

Islotlarni koreys jamiyatining turli qatlamlari qo'llab-quvvatlagan, ammo tevongunning ba'zi tadbirlari noroziliklarga sabab bo'ladi. Xususan, 1866 yilda pul islohoti o'tkazilib, hukumat eski pullarni 1:100 hajmda yangisiga almashtiradi. Bu vaqtda amaldagi kurs 1:15 edi. Boshqa yana bir tadbir, ya'ni Imjin urushida vayron bo'lgan Seuldagi Kyonbokkun qirollik qasrini qayta tiklash harajatlari tufayli oddiy aholi jabr-zulm ko'radi. 3 yilga cho'zilgan qayta tiklash ishlariga turli viloyatlardan minglab odamlar safarbar qilindi. Harbiy soliq miqdori oshirilishi va Seulga borish uchun alohida boj to'lovi o'rnatilishi ham noroziliklarga sabab bo'ladi. Iqtisodiyotning o'ziga xos yo'li sifatida o'ylab topilgan kumush idishlardan foydalanish, ipakdan kiyim-kechak kiyishni taqiqlash to'g'risidagi qarorlar aslida aholining qashshoq qatlamini tahqirlashning o'ziga xos ko'rinishi bo'lgan. Sovonlarning yopilishi konfutsiy guruhlari o'rtasida noroziliklarga sabab bo'ladi. Xalq noroziligi tonxak g'oyasi asoschisi Chxve Che Uning 1864 yilda o'ldirilishi bilan yakun topadi. Hukumat uni jamiyatga notinchlik olib kelayotganlikda aybladi va g'oyasini hukumatga qarshi ta'limot deb e'lon qilgan. Chxve Che Uning o'ldirilishi, shuningdek, kambag'allarning noroziliklari va qiynoqlar ommaviy qo'zg'olonlar (1864, 1868, 1869, 1870, 1871 yillarda)ning yangi oqimini boshlab berdi.

Xorijiy davlatlarning bostirib kirishi

Boshqa tomondan, zaiflashgan va eskirgan izolyatsionizm tizimining tugatilishiga va xorijiy davlatlar va ular bilan birga kapitalistik munosabatlar tizimining kirib kelishiga sharoit yaranligini ham alohida e'tirof etish maqsadga muvofiqdir. XIX asrning ikkinchi yarmida Koreya turli mamlakatlarning xomashyo bozoriga va arzon ishchi kuchiga ega o'ziga xos maydonga aylandi. Vaqt-vaqti bilan inglizlar, ruslar, fransuzlar, amerikaliklar va yaponlar Koreya hududida paydo bo'la boshladi. Ularning harakatlari Koreya bilan munosabatlarni o'rnatish orqali mamlakatdagi ichki ziddiyatlardan foydalanib, Koreya hukumatini qaram qilishga qaratilgan edi.

Bu davrda uch fransuz missioneri yashirin holda Koreya hududiga kirib kelganligi uchun 1839 yilda o'lim jazosiga hukm qilindi. 1846 yili Koreya hududida fransuzlarning uchta harbiy kemasi, 1847 yilda esa yana ikkita harbiy kemasi paydo bo'ldi. Ular koreys hukumatidan missionerlarning qatl qilinish sabablariga izoh berishni talab qiladilar. Koreys amaldorlarining tushuntirishicha, missionerlar ogohlantirishlarga qaramasdan ko'p bora Koreya qonunlarini buzganlar. 1866 yili yana 9 ta fransuz missioneri va 10 mingga yaqin koreys katoliklari qatl qilinadi. Bu safar 7 ta harbiy kemada fransuz eskadrası jo'natiladi. Avvaliga fransuzlar Kanxvado orolidagi Kanxva shahrini egallagan bo'lsa, keyinchalik koreys qurolli kuchlari tomonidan tor-mor etiladi.

Aynan shu yili Koreya hududiga amerikaliklarning "General Sherman" nomli harbiy dengiz kemasi keladi. Ular Koreyani tark etishni istamaganlari uchun yoqib yuboriladi. 1868 yili ikkita Amerika harbiy kemasida kelgan desant Tevongun otasining qabrini talon-taroj qiladi. Ammo, ular mahalliy aholi tomonidan haydab yuboriladi. Amerikaliklar ham o'z harakatlaridan voz kechmay, 1871 yilda yana 5 ta harbiy kema va floti bilan Koreya qirg'oqlariga keladi. Kanxvado orolida katta qarshilikka uchragan amerikaliklar orolni tashlab chiqishga majbur bo'ladilar.

Mahalliy aholini chet elliklarga qarshi qo'yish maqsadida Tevongun mamlakatning turli hududlariga yodgorlik toshlari o'rnatib, unga "g'arb varvarlarini iliq kutib olish, mamlakatni sotish bilan barobardir", deb yozib qo'yish haqida buyruq beradi. Shuningdek, u Yaponiya bilan 60-yillarda uzilgan diplomatik munosabatlarni qayta tiklashga qarshi chiqadi.

1873 yil Kojon tevongunni mamlakat boshqaruv hokimiyatidan chetlatdi va hokimiyat uning xotiniqarindoshlaridan bo'lgan qirolicha Min Myon Son qo'liga o'tdi. O'z vaqtida u ham chet mamlakatlar bilan savdo munosabatlari olib borish va portlarni xorijliklarga ochish ishlaridan chetda turdi. Yangi hukumat Yaponiya bilan munosabatlarni qayta tiklashga tayyor edi, lekin oxir-oqibatda uni teng aloqalar qoniqtirmay, ekspansiya siyosatini ishlab chiqdi.

1875 yilda yaponlarning "Unyo" nomli harbiy kemasi Kanxva ko'rfaziga kirdi. Kanxvado orolidagi koreys garnizoni ogohlantiruvchi o't ochdi. Bunga javoban yaponlar desant tushirib, qal'ani

(fort) egallab, koreys batareyalarini yo'q qildi. Koreyslar orolni tark etdi, lekin 1876 yilda qayta jang qilib yapon flotiliyasini oroldan siqib chiqardi. Fevralda Koreya shartnoma imzolashga majbur qilindi, avgustda esa mazkur shartnomaga qo'shimcha sifatida qator yangi talablar kiritildi. Unga ko'ra, koreyslar yapon kemalari uchun portlarini ochishi, yapon savdogarlariga imtiyozli sharoitlarda savdo-sotiqni amalga oshirish imkoniyatini yaratib berish talablari qo'yildi. Shuningdek, yapon savdogarlari bojxona to'lovlaridan ozod qilinib, ularning Koreyada sud qilinishi taqiqlandi. Shartnoma bandlariga ko'ra, Koreyada yapon pul birligining amal qilinishiga ruxsat berildi.

Koreyadagi mavjud ta'sirini yo'qotishdan xavfsiragan Xitoy yapon ekspansiyasiga qarshilik qilishga harakat qildi. Uning yordami bilan Koreya 1882 yilda dastlab AQSh, so'ngra Angliya, Germaniya, Rossiya, Italiya, Fransiya, Avstriya, Belgiya va Daniya bilan savdo shartnomalarini imzoladi. Koreyaning zaif iqtisodiyoti va himoyalangan bozoriga xorijiy kapital va mahsulotlarning kirib kelishi natural xo'jalikka putur yetkazdi. Natijada, Koreyaning qishloq xo'jaligi mahsulotlari, charm mollari va qimmatbaho metallari chet mamlakatlarga chiqarib yuborildi. Bu holat esa dehqonlar va hunarmandlarning xonavayron bo'lishiga olib keldi.

Yuqoridagi holatlar chet elliklarga qarshi kayfiyatni keltirib chiqardi va 1879 yilning 13 aprelida Pusan shahri aholisi yapon harbiy kemalari guruhini shahardan haydab chiqaradi. Ammo keyingi kuni yapon harbiylari aholini o'qqa tutgan. 1881 yil Inchxon va Iju shaharlarida isyonlar ro'y berdi. 1882 yilning iyulida poytaxt garnizoni soldatlari 13 oylik qamalidan so'ng oylik maosh o'rniga qumga aralashgan guruch berilishidan norozi bo'lib, namoyish qilishdi. Qo'zg'olonchilar oziq-ovqat omborini vayron qilgach, ofitser (zobit)lar maktabiga hujum qilib, yapon ofitserini qatl qildilar. So'ngra, ular yapon vakolatxonasini yoqib yuborib, bu yerdagi bir nechta xodimlarni o'ldirishdi va vanlar qal'asi tomon yo'l olishdi. Hokimiyat tevongunlarga qaytarilgach, qirolicha qochib ketadi va Xitoydan yordam so'raydi. Xitoydan yuborilgan 3 ming askar va qirolichaga sodiq bo'lgan qo'shin qo'zg'olonn bostiradi. Tevongun Xitoyga jo'natib yuboriladi.

Qo'zg'olondan so'ng Yaponiya Koreyani yangi Inchxon shartno-

masini imzolashga majbur qildi. Ushbu sharnomaga muvofiq Koreya o'ldirilgan yapon oilalari uchun tovon puli to'ladi. Shuningdek, yapon qo'shinlarining Seulga kirishi (missiyani qo'riqlashi uchun)ga va missiya ishtirokchilarining mamlakat bo'ylab erkin yurishlariga ruxsat berildi.

O'z navbatida, Xitoy o'zining 3 ming kishilik askarini Seulda qoldirdi. 1882 yil sentyabrda Koreya va Xitoy o'rtasida savdo bitimi imzolaniib, unga ko'ra xitoylik savdogarlarga imtiyozlar berildi. Xitoy ofitserlari Koreya armiyasini qayta tashkil etishga kirishdi. Koreyadagi harbiy masalalar xitoylik general Yuan Shikay, tashqi ishlar esa millati asli nemis bo'lgan P. Myullendorf (Xitoy hukumatida ishlagan) zimmasiga yuklatildi.

Konservatorlar va islohotchilar

An'anaviy davlatchilik tizimi va mafkurasining inqirozi hamda chet elliklarning ta'sirida konservatorlar va islohotchilar partiyalari tuzildi. Mafkuraviy va falsafiy jihatdan mazkur qarama-qarshilik neokonfutsiylik va ma'rifatparvarlar o'rtasidagi kurash ko'rinishi tarzida baholandi.

XIX asrda chjusianlik harakati mamlakatda ma'rifatparvarlik kuchayishiga sabab bo'ldi. "Vijon chxoksa" ("Haqiqatni saqlash va bid'atlarga barham berish") nomli harakat paydo bo'lib, ushbu harakatning asosiy namoyandalari Chxve Ik Xyon, Li Xan Xo va boshqalar bo'lgan. Harakat rahnamolari qiroлга yozgan murojatida: "Faqat Chju Si ta'limotini mamlakat uchun yagona to'g'ri mafkura deb hisoblaydigan, uning axloq normalarini bajaradigan mamlakatgina taraqqiyotga erishishi mumkin, qolgan davlatlarda esa yovvoyilar yashaydi hamda hayvonlarcha tartibot va munosabatlar hukmronidir", deb yozishgan. Chjusianlarga yagona xorijiy namuna timsoli Xitoy bo'lgan. Ular har qanday xorijiy tahdidlarga, hattoki Yevropa mahsulotlariga ham qarshi bo'lishgan.

Chjusianlik ta'limotiga alternativ tarzda *sirxak* i *pukxak* maktablari ma'rifatparvarlik va islohotchilik faoliyatini olib boradi. *Pukxak* g'oyasini buyuk mutafakkir Chon Yak Den (Dasan, 1762–1836) yakunladi. U chjusianchilikni tanqid qilgan. Uningcha, "chinakam konfutsiy" faqat og'izda natijasiz bahslar emas, balki mamlakat hayotida bevosita ishtirok etishni anglatadi.

“Pukxak” maktabining boshqa a'zolari singari Dasan ham din, g'aroyibot (mistika), xurofat, fiziognomika, geomantiya va ajdodlar ruhiga sig'inishni tanqid qilgan. Chon Yak Yen “ajdodlari qachon kasal bo'lishi va qachon hayotlari tugashini bilmasa, o'limdan xabardor bo'lmasa, qabrda chirigan avlodlariga yordam berishi mumkin? degan savolni ilgari surgan.

Imperatori samo o'g'li deb hisoblovchi konfutsiylikdan farqli tarzda Chon Yak Yen monarxiya institutini tarixiy jihatdan asoslab berdi. Shunday vaqtlar bo'lganki, hech qanday hukmdor bo'lmagan. Odamlar o'rtasida kelishmovchiliklar kelib chiqqandan keyingina keksalarga murojaat qilingan. Keksalar orasida dono bo'lgan kishi qishloq oqsoqoli bo'lgan. Aql-idrokli qishloq oqsoqollari orasidan esa uyezd rahbarlari tayinlangan. Uyezd rahbarlari xuddi qirollarni saylagan kabi saylangan. Demak, “hukmdor xalq uchun” ekan, uni xalq saylashi kerak. Agar hukmdor uni saylagan xalq uchun mehnat qilmasa, xalq uni almashtirishi mumkin. Shuning uchun ham Chon Yak Yen qirollik taxti meros ekanini tanqid qilib, uni noqonuniy deb hisoblaydi. Chunki bu qadimgi tartiblarga mos kelmaydi.

Chon Yak Yen yashab turgan jamiyatni tanqid qilgan. Amaldorlar o'g'rilar bo'lib, “ular oddiy xalqning suyagidan go'shtini ajratib oluvchilardir”. U tabaqalashtirish tizimini bekor qilishni yoqlab, lavozimlarga bilim va qobiliyatiga ko'ra tayinlash masalasini ilgari surdi. Ayniqsa, zodagonlar tabaqalaridagi imtiyozlarni bekor qilishni yoqlab chiqdi.

Chon Yak Yen yer masalasida: kimki yerga ishlov bersa, u yerga egalik qiladi, degan shiorni ilgari surdi. Agar uning o'tmishdoshlari yerni jamiyat a'zolari, shu jumladan, katta yer egalari orasida taqsimlashni taklif qilgan bo'lsalar, Dasan esa yerga oxirgi egalik qilgan shaxsga yerni meros qilib berilishiga qarshi chiqdi. Uning fikricha, yerning egasi davlat yoki dehqonlar bo'lishi mumkin.

Koreyada “zohidlik”ning tugatilishi Yevropa fan–texnika yutuqlari, xristianlik va ijtimoiy–siyosiy nazariyalarning paydo bo'lishiga olib keldi. Chet tillaridan tarjimonlar tayyorlaydigan maktablar vujudga keldi: ingliz (1883), yapon (1891), nemis (1892), rus va fransuz (1896) tillari bo'yicha tashkil qilingan maktablar shular jumlasidandir. Xorij tajribasini o'zlashtirishga asoslangan jamiyatlar, xususan, “G'arb ta'limoti do'stlari jamiyati” (“Souxakve”,

1906) va boshqalar paydo bo'ldi. Mamlakatda nafaqat xristianlik, balki Charlz Darvin, Russo va Monteske, Smit, Gegel, Spenser va Nitsshe qarashlari keng yoyildi. G'arbiy Yevropa (Shekspir, Svift, Bayron, Shiller, Gyugo, Gyote, Servantes, Balzak) va rus (Krilov, Turgenev, Dostoyevskiy, Tolstoy, Gersen) yozuvchi-shoirларining ijod namunalaridan xabardor bo'la boshladilar. Mazkur adiblarning ijod namunalari mamlakatga asl holda emas, balki Xitoy va yapon tarjimalari orqali yetib keldi. O'z navbatida, mazkur ishlar Koreyada mahalliy sharoitlarga moslashtirilib, tarjimalar ko'p holda bir maqsadga yo'naltirildi. Ularda mamlakatdagi tarixiy voqealar, ozodlik uchun kurash, tarixiy shaxslarning hayoti yoritildi. Mazkur maqsadga muvofiq kelishi uchun, hatto, ba'zi asarlarning nomlari ham o'zgartirildi. Bu borada Xitoy ma'rifatparvarlari Vey Yuan va Gun Szi-chjen asarlari katta shuhrat qozondi.

70–80–yillarda bir guruh koreyslar davlat tuzilishi, sanoat ishlab chiqarish, ta'lim va harbiy sohalaridagi xorijiy mamlakatlar tajribalari bilan tanishish maqsadida AQSh, Yaponiya va Xitoyga yuborildi.

Ma'rifatparvarlik harakatining mashhur namoyandalari biri Pak In Sik (1850–1926)dir. Uning qarashlariga ko'ra, ehtiyojlarning o'zgarishi umumjamiyat taraqqiyot qonunlariga, ya'ni, "hamma tug'iladi va o'ladi" degan qoidaga muvofiq keladi. Pak In Sik koreys neokonfutsiyligini haqiqiy ma'nodagi Konfutsiy ta'limotidan ayro deb hisoblab, undagi uchta kamchilikni ko'rsatib o'tgan: 1) konfutsiychilik ruhi xalq tabiatidan ajratilgan holda mutlaq hokimiyatga olib keladi; 2) yakkalanish tomon yo'l; 3) sxolastik safsatabozlik. Mutafakkir konfutsiyligni isloh qilishni talab qilib, o'z fikrlarini Martin Lyuter va Reformatsiy qarashlari bilan qiyosladi. Islohotlarning asosiy yo'nalishi sifatida fan va ta'limni rivojlantirish masalasini qo'ydi. Jamiyatni harakatlantiruvchi kuch sifatida aynan ilm–fan e'tirof etiladi va unga ega bo'lmaslik millatning zaiflashishiga olib keladi.

Sirxakistlar g'oyalari va xorij yutuqlari bilan tanishuv natijasida O Gyon Sok (1831–1879), Pak Kyu Su (1807–187), Kim Ok Kyun (1851–1894)lardan tashkil topgan "Islohotlar tomon harakat" ("Kexva undon") nomli harakat paydo bo'ldi. Kim Ok Kyun mamlakatning zaiflashuvini yanbanlarning o'zboshimchaligida deb bildi. Uning fikricha, mamlakatni zamonaviylashtirish uchun Yevropa va AQSh bilan do'stona aloqalar o'rnatish, zodagonlar

imtiyozlarini bekor qilish, odamlarni bilim olishga yo'naltirish va raqobatli savdo-sotiq tomon keng yo'l ochish zarur.

Kim Ok Kyun va uning safdoshlari asosiy e'tiborlarini konfutsiylik matnlariga emas, balki matematika, tarix va chet tillariga yo'naltirilgan yangi maktab ochishga qaratishgan. Bu maqsadda ilmiy-texnikaviy adabiyotlar tarjima qilingan va keng tatbiq etilgan. Shuningdek, xorijiy mamlakatlar geografiyasi, tarixi va iqtisodiyotiga oid ma'lumotlar keltirilgan gazetalar ham chop etilgan. Islohotchilarning xizmatlariga birinchi ofitserlar maktabini tashkil etish, chet el mashinalarini olib kelish, namunali fermalarga asos solish, yangi yo'llar qurish, zamonaviy pochta tashkil etish kabi vazifalar ham kirgan.

Islohotlar uchun harakat namoyandalari Xitoyga ko'r-ko'rona ergashishga qarshi chiqdi. Shunday bo'lsa-da, 1882 yili sodir bo'lgan harbiylar qo'zg'olonidan keyin hokimiyatda qolgan Min hukumati Xitoydagi o'zlarining asosiy hamkorlari sifatida Sin qo'shinlarini ko'rgan. Kim Ok Kyun poytaxtdan badarg'a qilinib, uning safdoshlari egallab turgan lavozimlaridan bo'shatilgan. Shu bois boshlangan islohotlar to'xtab qolgan.

Kim Ok Kyun o'z maslakdoshlari bilan Yaponiyaning yordamiga umid qilib, 1884 yilning 4 dekabrda davlat tuzumiga oid o'zgarishlarni hal qildi. 7 dekabrda Seulda qolgan Xitoy qo'shinlari garnizonlarni yo'q qildi. Kim Ok Kyun bir qator safdoshlari bilan Yaponiyaga qochib ketdi. Koreyada esa Xitoyning ta'sir doirasi yanada kuchaydi. 1885 yilda Yaponiya va Xitoy o'rtasida imzolangan Tyanszin shartnomasiga ko'ra Yaponiyaga ham Koreyada o'z qo'shinlarini saqlashga ruxsat berildi.

1893–1894 yillardagi dehqonlar urushi, “kabo yili” islohotlari

Koreya iqtisodiyotining zaiflashuvi va xorijiy kapitalning kirib kelishi iqtisodiy mustamlakachilikka olib keldi. Qolaversa, Koreyadan katta miqdordagi oziq-ovqat zaxiralari olib chiqib ketilishi mamlakatda ocharchilikka olib keldi. Koreyslarning Rossiya va Manjuriyaga ko'chib ketishi oldini olib bo'lmaydigan holat yuzaga keldi. Aynan bu holat xalq noroziliklari (1889, 1890, 1891, 1892 yillarda)ga sabab bo'ldi.

Mahalliy hukumatga qarshilik harakatining yuqori cho'qqisi

tonxak harakati tarafdorlari boshchiligidagi 1893–1894 yillarda bo'lib o'tgan dehqonlar urushi bo'ldi. Qo'zg'olonchilarning talablari: tonxak targ'iboti erkinligi; yer egaligida tenghuquqlilik; nobilar ro'yxatini yo'qotish; "sotqin va shafqatsiz" amaldorlarni qatl etish, mamlakatdan chet elliklarni quvib yuborish edi. Koreys hukumatining murojaatiga ko'ra mamlakatga Xitoy qo'shinlari olib kiritildi. Chunki Yaponiya ham o'z armiyasini kiritgan edi. Aynan shu bois Koreyaga egalik qilish uchun Yapon–Xitoy urushi boshlanib ketdi. Yaponlar van turgan qal'ani egallab, Tevongun boshchiligidagi yangi hukumatni tashkil qildi. Qirolicha Min esa uzoq orollardan biriga surgun qilindi. Koreya bilan tuzilgan yangi shartnomaga ko'ra, koreys hukumati islohotlarni faqatgina Yaponiya roziligi bilan amalga oshirishi belgilandi. Shuningdek, Xitoy qo'shinlarining Koreyadan haydab chiqarilishiga va'da berildi.

Xitoy–Yapon urushi Yaponiyaning g'alabasi bilan tugadi. Simonoseki tinchlik shartnomasiga ko'ra, Xitoy Koreyaga bo'lgan o'z homiyligi (manfaatlari)dan voz kechdi. Tonxak harakati hukumat va yapon qurolli kuchlari tomonidan bostirildi.

Dehqonlar urushi, siyosiy va iqtisodiy inqiroz, shuningdek, tashqi kuchlarning bosimi ostida koreys hukumati islohotlar o'tkazishga majbur bo'ldi ("kabo yillari" islohotlari). Qirollik saroyini hukumatdan ajratish, byudjet tizimini yaratish, soliq stavkalarini o'rnatish, fuqarolik va jinoyat kodekslarini amalga kiritish, chet elda ta'lim olish masalalariga bag'ishlangan dastur ishlab chiqildi. Yangi darsliklar chop etilib, chet tillarini o'rgatishga oid kurslar tashkil etildi. Oddiy xalqning huquqi yanbanlar bilan tenglashtirildi.

Koreya uchun xorijiy mamlakatlar o'rtasidagi kurash

Yaponiya Koreyada o'z mavqeini yanada mustahkamladi. Yaponlar-ga qarshi kayfiyatda bo'lgan bar-ha amaldorlar iste'foga chiqarildi

yoki hibsga olindi. Mamlakatda yapon qo'shinlari, amaldorlari va diplomatlari ko'payib ketdi. Koreys politsiyasi va armiyasi yapon ofitserlari boshchiligida faoliyat yuritadigan bo'ldi. 1895 yilning 8 oktyabrda qirolicha Minning o'ldirilishi Koreyada va xalqaro miq-yosda norozilikka sabab bo'ldi. Van Kojon o'z qal'asining haqiqiy asiri edi. Uning shaxsiy qo'riqchilari yapon armiyasi tomonidan

tayyorlangan otryad bilan almashtirildi. 1895 yil 20 dekabrda koreys an'analari – trubka chekish, koreys shlyapalarida yurish va koreyscha milliy soch turmagini taqiqlash haqida dekret yaponlarga qarshi harakatlarga sabab bo'ldi.

O'zi va merosxo'ring hayotidan xavfsiragan Kojon yashirin ravishda Rossiyaga murojaat qildi va 1896 yil 11 fevralda u o'g'li bilan birga ayollar kiyimida rus missiyasi himoyasida qochib ketdi. Keyingi kuni esa yapon kabineti o'rnida yangisi joriy etildi. Seulda yapon amaldorlarining uylari yoppasiga talon–taroj qilinib, 2 ta sobiq vazir o'ldirildi. 1896 yil 14 mayda Rossiya va Yaponiya o'rtasida memorandum imzolandi va Yaponiya yangi koreys hukumati tuzilganligini tan oldi. Shuningdek, Koreyadagi qurolli kuchlarning cheklanishiga rozilik bildirdi. Shu bilan birga Rossiya hammayda Rossiya va Yaponiya o'rtasida memorandum imzolandi va Yapon-qunini qo'lga kiritdi. 1896 yil 9 iyundagi kelishuvga ko'ra, Rossiya vanni qo'riqlash huquqini qo'lga kiritdi.

Koreyada Rossiya ta'sirini kuchayishi G'arb mamlakatlari va Yaponiyaning keskin qarshiligiga olib keldi. Aynan mazkur mamlakatlarning diplomatik vakillari bosimi ostida van Kojon 1897 yil 20 fevralda rus missiyasini tark etib, qal'aga qaytdi. Shu yilning 12 oktyabrida esa u o'zini imperator deb e'lon qildi va mamlakatga "Buyuk Xan imperiyasi" nomi berildi ("Texan Cheguk"). Shu bilan 500 yildan ko'proq tarixga ega bo'lgan Choson davlati tugatildi.

VII Bob.

MUSTAMLAKA DAVRI. KOREYA URUSHI VA KOREYANING BO'LINISHI

Bosib olishga tayyorgarlik

Qiroi Kojonning rus missiyasi ta'sirida Yaponiyaning Koreyadagi missiyasi susayishiga sabab bo'ldi. Biroq Yaponiya saroyiga qaytishi bilan Koreyani bosib olishga qaratilgan harakat kuchaydi. 1898 yili Kojon Yaponiya tarafdorlari ta'sirida Rossiya yordamisiz faoliyat olib borishi haqida bayonot beradi. Natijada rus harbiy instruktorlari va moliyaviy maslahatchilari Koreyadan chiqib ketishadi. Aynan shu yil Yaponiya va Rossiya o'rtasida shartnoma imzolandi. Shartnomaga ko'ra, Rossiya yapon-koreys iqtisodiy aloqalariga qarshilik ko'rsatmaslik majburiyatini oladi. Bu esa, o'z navbatida, Yaponiyaning Koreyani iqtisodiy mustamlaka qilishida muhim omil bo'ldi. Bu o'rinda birgina 1901 yili Koreyadagi xorijiy savdo uylarining 87 foizi Yaponiyaga tegishli bo'lganini misol qilib keltirish mumkin. Koreyaning moliya-kredit tizimi yapon banklari nazoratida bo'ldi va mamlakatda yapon harbiy kontingenti ham oshdi.

1902 yilda Yaponiya Angliya bilan shartnoma imzoladi. Bu shartnomada ushbu mamlakatlarning Koreya va Xitoyga alohida qiziqishlari aks etgan. Shartnomada har ikki mamlakatga uchinchi bir mamlakat qarshi chiqsa, ular birgalikda o'zaro harbiy ittifoq bo'lib urushishi ta'kidlangan. Shunga qaramay, yaponlar Kojonni taslim qilib, Rossiyaga qarshi shartnoma imzolashi uchun ko'p harakat qildilar. Yirik mamlakatlar bilan o'zaro nizoli vaziyatga tushib qolishdan tashvishga tushgan koreys hukumati 1903 yili Yaponiya va Rossiyaga Koreyaning neytraliteti to'g'risidagi loyihani hamda shunga o'xshash telegrammani g'arb mamlakatlariga va Xitoyga yubordi.

Yaponiya bilan Rossiyaning 1903 yildagi Koreya va Manjuriya borasidagi kelishuvi boshi berk ko'chaga kirib qoldi. 1904 yilning qishida rus-yapon urushi (1904-1905) boshlandi. Urushda Rossiya

mag'lub bo'lganidan foydalanib Yaponiya Koreyaga qator shartlarni qo'ydi. Chunonchi, 1904 yil 23 fevraldagi shartnomada Koreyaga tashqi hujum yoki fuqarolik urushi bo'lgan taqdirda Yaponiyaning harbiy ishtiroki ko'zda tutilgan edi. 1904 yil 24 avgustdagi shartnoma esa koreys hukumatida Yaponiya tomonidan tavsiya qilingan yapon moliya, tashqi ishlar bo'yicha maslahatchilari va Koreyaning barcha tashqi aloqalari Yaponiya orqali bo'lishi ko'zda tutildi. 1905 yil aprelda yaponlar nazoratiga pochta, telegraf va telefon tizimi o'tdi. 1905 yil 17 noyabrda kuch ishlatish yo'li bilan "Homiylik haqida shartnoma" (shartnomaga Vazirlar mahkamasining 5 a'zosi qo'l qo'ygan, imperator va bosh vazir imzo qo'ymagan) imzolangan bo'lib, unga ko'ra Koreyaning tashqi aloqalari va moliya tizimini nazorat qilish Yaponiyaga o'tdi. Aslida esa Yaponiyaga Koreyaning barcha boshqaruv tizimi o'tdi.

Mamlakatni bosib olish ishlarini amalga oshirish maqsadida yaponlar Koreyada elchixonona o'rniga bosh qarorgohni tashkil qildi, armiya qisqartirildi, koreys amaldorlari yaponlarga almashtirildi, politsiya xizmati Yaponiya jandarmeriyasiga bo'y sundirildi. Shu tarzda Koreyani mustamlaka qilish ishlari jadal tarzda 1906 yildan 1910 yilgacha davom etdi. Aynan shu yillarda Koreyada yaponlar soni 81,7 mingdan 171,5 mingga yetdi. Yaponlar juda arzon narxlarda yer maydonlari, tashkilotlar, binolar, o'rmon mulklarini, mahalliy baliqchilik va ovchilikni sotib oldi, ba'zan esa majburan tortib oldi.

Yapon hukumatining ishtiroki asosida "Ilchinxve" ("yagona taraqqiyparvar jamiyat") singari yapon tarafdorlari jamiyati tuzildi.

"Homiylik haqidagi kelishuv"ni tan olmagan holda 1907 yil iyunda imperator Kojon Koreyadagi yapon zo'ravonliklari haqida ma'lum qilish uchun Gaagadagi xalqaro konferensiyaga delegatsiya jo'natdi. Ushbu o'zboshimcha qadamga javob sifatida 1907 yil 19 iyunda yapon hukumati Kojonni taxtdan voz kechishga va taxtni o'g'li Sunjonga bo'shatib berishga majbur qildi. Shu yilning 24 iyulida Koreya yangi shartnomani imzoladi. Unga ko'ra, Yaponiyaning bosh rezidenti Koreya hukumatining faoliyati ustidan cheksiz nazoratga, jumladan, har qanday qaror chiqarish va lavozimga tayinlash huquqiga ega bo'ldi. Qisqa vaqt ichida davlat apparatining turli lavozimlariga 3 ming yapon amaldorlari tayinlandi. 1907 yil 1 avgustda koreys armiyasi tarqatib yuborildi.

Koreys xalqining mustaqillik uchun kurashi

Yaponlar bosqini koreys jamiyatida qattiq norozilikka, uning kengayishi esa qurolli qarshilikka sabab bo'ldi. Bunday chiqishlar 1882 yildagi harbiylar isyoni paytida yapon ofitseri va yapon missiyasi xodimlarining o'ldirilishi, 1884 yilda yapon missiyasining yoqib yuborilishi, 1892 yili Kyonsanda yapon korchalonlari tog' ishchilarining quvg'in qilinishi, 1893–1894 yillardagi dehqonlar urushi va 1894 yilgi Xitoy–Yapon urushi, 1894 yilda dehqonlar armiyasining yaponlar bilan jangi, 1895 yilda Min qirolchasi o'limidan so'ng chiqishlar, 1896 yilda yaponlar tarafdori bo'lgan amaldorlarining uylari vayron qilinishi, 1905 yilda “Homiyluk haqidagi shartnoma” imzolanganidan keyingi ko'cha olishuvlari tarzida ro'y berdi.

XIX asr oxiri – XX asr boshlarida Koreyada “Iyben” (Adolat armiyasi) va “Tonnikun” (Mustaqillik armiyasi) nomli koreys partizan otryadlari tashkil etildi. Partizanlar yapon idoralarini vayron qilib, amaldorlari o'ldirdilar, yapon politsiya va armiyasi bo'linmalariga qarshi jangga kirishdilar. 1906–1907 yillarda yaponlarga qarshi turli provinsiyalarda Xon Bom Do, Min Jonsik, Chxve Ikxyon, Sin Dolsok, Kim Sonyun va boshqalarning otryadlari jangovar harakatlar olib bordilar. Bu yillarda amalda barcha provinsiyalarda dehqonlar qo'zg'oloni alanga oldi. Qarshilik harakatlarida aholining turli qatlamlari qatnashdi, jumladan, baliqchilar yapon kemalariga hujum qildilar, port xodimlari yapon mahsulotlariga nisbatan boykot uyushtirdilar.

Imperatori taxtdan ag'darib, koreys armiyasi tarqatib yuborilgandan so'ng, yapon istilosiga qarshi qurolli harakatlarning yangi to'loqini alanga oldi. 1907 yil iyulda Vonju shahri garnizoni qo'zg'aldi. Uning asosida tashkil etilgan otryad qator uyezdlarda harakat qildi. Avgustda Kanxvado oroli soldatlari ko'tarildi. Harbiylar o'rtasidagi g'alayon Koreyaning ko'plab shaharlarida bo'lib o'tdi. Harbiylarning bir qismi partizanlik urushini olib bordi. Yil so'ngida qo'zg'olonchilik harakatlari barcha provinsiyalarni qamrab oldi. Agar 1907 yilda yapon qo'shini va jandarmeriyasi partizanlik otryadlari bilan 322 ta jangda ishtirok etgan bo'lsa, 1908 yilda bunday janglar 1451 tagacha (bunga kichik to'qnashuvlar kirmagan) sodir bo'ldi.

Armiya–politsiya bo'linmalariga qarshi urush harakatlari-dan tashqari, qo'zg'olonchilar yapon ofitserlari va amaldorlariga

hamda yaponparast koreys amaldorlari va "Ilchinxe" Yaponiya tarafdorlari tashkilotiga qarshi shaxsiy terrorni qo'lladilar. Masalan, 1907 yil sentyabridan 1908 yilning avgustigacha Yaponiyadan Koreyaga yuborilgan amerikalik diplomat Stivens AQShda koreys xalqi homiylik haqidagi shartnomani ma'qullashmoqda, deb e'lon qilgani uchun 1909 yil oktyabrda Xarbin vokzalida An Jun Gin tomonidan Koreyadagi bosh rezident Ito Xirobumi o'ldirildi.

1910 yilga kelib qurollangan yapon armiyasining ustunligi tufayli qo'zg'olonchilarning asosan dehqonlardan tuzilgan uyushmagan otryadlari kamayib bordi. Qator taniqli partizanlarning yetakchilari qo'lga olindi va jazolandi (Xo Vi, Li Gan Nyon). Qo'zg'olon harakatlarini olib borgan hududlar aholisi qamoqqa olindi yoki otib tashlandi. Xon Bom Do va ba'zi boshqa sardorlarning otryadlari Manjuriya va Rossiya Primoresiga ketishga majbur bo'ldilar va ular bu yerlardan Koreyaga yurishni davom ettirdilar.

Bundan tashqari, alangali xalq chiqishlari va "Iybek" otryadining qurolli kurashlari oqibatida mustaqillik uchun kurashning boshqacha shakli paydo bo'ldi. Shunday tashkilotlardan biri "Tonnip xyopxe" ("mustaqillik jamiyati") bo'lib, unga ziyolilar, talabalar, vatanparvarlik kayfiyatidagi yanbanlar va amaldorlar kirgan. Jamiyat "Tonnip" ("Mustaqillik") gazetasini nashr qildi, miting va namoyishlar tashkil etildi. 1904 yil iyunda ishlov berilmagan barcha yerlarni yapon kompaniyalariga berilishiga qarshi chiqqan "Xavfsizlikni ta'minlash jamiyati" ("Poanxe", boshlig'i Son Su Man) tashkil topdi. "Poanxe" rahbarlari qamoqqa olindi, jamiyat esa tarqatib yuborildi. "Poanxe" ishining davomchisi "Xyoptonxe" ("Hamkorlik jamiyati") bo'ldi, biroq uning rahbarlari ham (Li Jun va b.) qamoqqa olindi, ammo noroziliklar bosimi ostida tezda ozod etildi. 1904 yilning dekabrda yopiq tashkilot a'zolari tomonidan "Konjinxve" ("Sotsial rivojlanish assotsiatsiyasi", yetakchisi Li Jun) tuzildi, biroq keyingi yilning boshida u ham tarqatib yuborildi. Shunga qaramay, 1905 yilning mayida "Konjinxve"ning sobiq a'zolari – "Xonjon yonguxve" ("Konstitutsion huquqni o'rganuvchi jamiyat") nomli yangi tashkilot tuzadi, ammo u ham tez orada yopildi. Taqiqlangan tashkilotlar a'zolari taslim bo'lishni maqsad qilmadilar va 1906 yilda ular mamlakatning 25 ta uyezdida o'zining bo'limlariga ega bo'lgan "Texan chaganxe" ("Koreyani mustahkamlash jamiyati")ni tuzadi. 1907 yilning yozida imperator Kojonning taxtdan tushirilganligi haqida xabar topgach, "Texan

chaganxve“ odamlarni ko'chaga olib chiqadi. 1907 yil avgustda “Texan chaganxve“ vatanparvarlik targ'iboti va namoyishlar o'tkazuvchi tashkilotlarni taqiqlash huquqini beruvchi yangi “Ijtimoiy tinchlikni saqlashni qo'llab-quvvatlash to'g'risidagi qonun“ga binoan tarqatib yuboriladi. Ammo “Texan chaganxve“ a'zolari o'zining yangi nomdagi “Texan xyopxve“ (“Qirollik jamiyati”) tashkilotini tuzdilar, u o'zining bosma nashr etishdi va 1909 yil boshlarida esa 60 ta bo'limga ega bo'ldi. Shuningdek, vatanparvarlik ruhida tarbiyalashga yo'naltirilgan milliy tarixni, boshqa mamlakatlardagi mustaqillik uchun kurashlarni o'rgatuvchi ma'rifatparvarlik tashkilotlari tuzildi. Davlat maktablari qanchalik yaponlar nazorati ostida bo'lsa, u yerda yapon tarixi o'rgatilgan, ma'rifatparvarlar xususiy maktablarni tashkil eta boshladi, 1908 yilda bunday maktablar 3000 tadan ortiq bo'lgan.

Yaponiya tarafdorlari hukumat xalq ongidan milliy o'zlikni anglashni o'chirish uchun barcha choralarni qo'lladi. Ko'plab xususiy maktablar va ma'rifatparvarlik jamiyatlari yopildi, faqat 1909 yilning o'zida hukumat tomonidan ma'qul topilmagan 4000 dan ortiq jurnallar, kitob va darsliklar yo'q qilindi.

Koreyaning bosib olinishi.

Mustamlakachilik davri

(1910 –1945 yy.)

1909 yil yozidan 1910 yilning yozi-ga qadar Yaponiya Koreyani bosib olishga qaratilgan qator tadbirlarni amalga oshirdi. Koreys sudi tar-

qatib yuborildi, ularning o'rnini yapon sudlari egalladi; politsiyaga nisbatan ham xuddi shunday usul qo'llanildi. Koreyaga ko'chib o'tgan yaponlarning soni keskin ko'paydi – 1908 yilda 12 mingdan 1910 yil oxirlarigacha 210 ming nafarga qadar. 1909 yil 4 dekabrda Yaponiya tarafdorlari tashkiloti – “Iichinxve“ raisi Li Yon Gu imperatorga va hukumatga hamda yapon bosh rezidentiga Koreyaning Yaponiyaga qo'shilishi to'g'risidagi iltimosnoma bilan murojaat qildi, bu ko'plab shaharlarda mitinglarga sabab bo'ldi. Qolaversa, bu vaziyat partizanlik otryadlari harakatlari faollashishiga olib keldi, mamlakat bo'ylab dehqonlar va shaharliklarning chiqishlari bo'lib o'tdi. Koreyadagi yapon hukumati g'alayonlar o'choqlariga barcha kuchlarini tashlashga majbur bo'ldi. Noroziliklar butun mamlakat bo'ylab kengayib borayotganini ko'rgan yangi bosh rezident Sone Araske, keyinchalik esa yapon hukumati Yaponiyaning Koreyani qo'shib olish rejasini yo'qligini e'lon qildi.

1910 yilning bahorida Sone Araske sobiq harbiy vazir Terauti Matsatake bilan almashtirildi. Koreyaga yangi qo'shin va jandarmeriya kela boshladi. "Iybyon" otryadlariga qarshi jazo operatsiyalari kuchaydi, koreys ijtimoiy tashkilotlari yopildi. Koreyaning ichkarisida ham, uning tashqarisida ham koreys vatanparvarlari dunyoning yirik davlatlari e'tiborini mamlakat bosqiniga qaratishga harakat qildi, ammo Angliya va AQSh Yaponiyaning Koreyadagi protektoratini qo'llab-quvvatladi.

1910 yil 22 avgustda Koreya kuchli bosim ostida imzolagan, bosib olish to'g'risidagi shartnomaga ko'ra, o'z suverenitetini yo'qotdi va Yaponiyaning general-gubernatorlik ko'rinishidagi mustamlakasiga aylandi. Mamlakatda boshqaruvning harbiy-politsiya idora usuli kiritildi. Yaponlar tomonidan tuzilgan qatag'onlik apparati – muntazam qo'shin va jandarmeriya, sudlar va qamoqxonalar mavjudligi – ularga mamlakatning tabiiy resurslarini talon-taroj qilish va koreys xalqi bilan shafqatsizlarcha munosabatda bo'lish imkonini berildi.

Koreya Yaponiyaning xomashyo va oziq-ovqat bazasiga aylandi. Koreya sanoati yaponlar qo'liga berilgan edi, ular o'rmon va tabiiy resurslardan hamda muhim baliq ovlash uchastkalaridan tanho foydalanish huquqini oldi. Ko'plab iste'mol mahsulotlarini sotishda general-gubernator monopoliyasi o'rnatildi. "Yer islohoti" vositasida general-gubernator qo'l ostida mamlakatning haydaladigan yerlarining 40 foizito'plandi. 70 foizdan ortiq qishloq xo'jaligi mahsulotlari Yaponiyaga olib ketildi. Yerning ijara to'lovi hosilning 50–70 foizga yetdi, uzoq muddatli qarzlar esa 60–70 foizni tashkil etdi. 52 dan ortiq soliqlarning joriy etilishi natijasida odamlarning oxirgi buyumlarigacha tortib olindi. Dehqonlar o'z chek yerlaridan ham mahrum bo'ldilar.

Albatta, mustamlaka hukumatning maqsadi koreyslarning o'zligini anglashini tugatishdan iborat bo'lgan. Koreyslar o'z tarixi va ona tillarini unutishga majbur qilindi. Nafaqat siyosiy, balki ilmiy, adabiy, sport va boshqa sohalarda ham koreys uyushmalari tuzish taqiqlandi. Koreys teatrlari, muzeylari yopib qo'yildi, milliy bayramlar, raqslar, musiqa, milliy kiyim kiyish, koreys tilidagi adabiyotlarni chop etish taqiqlandi. Koreys tarixi va geografiyasiga oid yuz minglab kitoblar yoqib yuborildi. Shuningdek, koreys tili, adabiyoti va o'tmishdagi milliy qahramonlar biografiyasi mavjud bo'lgan kitoblar taqiqlandi. Koreys tili esa maktablarda "xorijiy"

deb e'lon qilindi. Rasmiy til yapon tili bo'ldi. Maktablarda darslar ham yapon tilida olib borildi. Yapon tili ona tili sifatida o'qitildi. Vatan tarixi esa Yaponiya tarixiga aylantirildi.

Koreyslar boshqarish huquqiga ega bo'lmagan qator lavozimlar ro'yxati bo'lgan. 1912 yildan 1918 yilgacha mahkum etilganlar soni 52 mingtadan 142 mingtagacha yetgan.

Koreya bosqini va mustamlakachilik zulmi milliy-ozodlik harakatining turli xil shakllarini keltirib chiqardi. Yaponlarga qarshi chiqishlarning o'sishiga Rossiyadagi 1917 yilgi Oktyabr voqealari o'zining Sharq xalqlari o'z millat taqdirini o'zi belgilashi va mustaqil taraqqiyoti borasidagi g'oyalari bilan, Rossiya Uzoq Sharqidagi koreys otryadlarining bosqinchilarga (shu jumladan, yaponlarga) qarshi qurolli kurashi, rossiyalik koreys inqilobchilarining Koreya aholisi orasida yaponlarga qarshi varaqa va gazetalarni tarqatishi hamda AQSh Kongressining prezident V. Vilsonga yuborgan mustamlakachilikka qarshi yo'nalishdagi 14 bandedan iborat murojaati kabilar katta ta'sir ko'rsatdi.

1918 yilda chegara rayonlarda partizanlik harakati kuchaydi, korxonalarda 50 marta ish tashlash ro'y berdi, tinimsiz dehqonlar qo'zg'olonlari bo'lib turdi. 1918 yilning noyabrda Manjuriyadagi koreys emigrantlari guruhi "Koreya mustaqilligi Deklaratsiyasi"ni nashr qildi, u yapon mustamlakachiligiga qarshi xalqaro qarshilikni va bosib olish to'g'risidagi shartnomani bekor qilishga chaqirdi. 1919 yil fevralda Tokiodagi koreys talabalari tayyorlagan Mustaqillik Deklaratsiyasi dunyo yuzini ko'rdi va bu hujjat Yaponiya hukumati, diplomatlar, gazeta va jurnallarga yuborildi.

Mart oyidagi namoyishlar yaponlarga qarshi harakatlarning eng yuqori cho'qqisi bo'ldi. 1919 yilning 1 martida diniy xizmatchilar guruhi, ziyolilar vakillari va 33 kishidan iborat boshqa qatlamlar yangi Mustaqillik Deklaratsiyasini imzoladilar. Deklaratsiya yapon politsiyasiga topshirildi, keyinchalik esa Seuldagi "Tabiat" parkida ko'p ming kishilik mitingda o'qib eshittirildi. Ikki kun davomida butun Koreya bo'ylab yaponlarga qarshi chiqishlar va ish tashlashlar avj oldi, politsiya va armiya bilan to'qnashuvlar bo'lib o'tdi. Mart kunlarida Koreyaning barcha provinsiylarida, ya'ni 218 uyezdidan 211 tasini qo'zg'olon qamrab oldi, 1500 dan ortiq namoyish va chiqishlarda 2 mln.dan ortiq kishi qatnashdi. Yapon hokimiyati qo'zg'olonchilarni bostirish uchun politsiya, jandarmeriya va mun-

tazam qo'shinninyubordi. 7500 dan ortiq kishi o'ldirildi, 16000 ming odam yaralandi va 47000 atrofidagi fuqaro qamoqqa tashlandi.

Martdagi qo'zg'olon koreys diasporalarini ham mustaqillik uchun kurashga undadi. 1919 yil 17 martda Nikolsk–Ussuriyskda tuzilgan Koreya milliy kengashi, Koreya mustaqilligi Deklaratsiyasini nashr etdi va ommaviy namoyishga to'pladi. 18 martda bunday namoyish Vladivostokda ham bo'lib o'tdi. Manjuriyadagi miting va namoyishlarda 600 ming atrofidagi omma ishtirok etdi. Yaponiyaning o'zida ishlovchi koreys ishchilarining ham ommaviy ish tashlashlar boshlandi. 1919 yil aprelda Shanxaydagi emigrant guruhlar emigratsiyadagi Muvaqqat hukumatni tuzdilar. U Konstitutsiyani tayyorladi, unda monarxiyadan voz kechilib, Koreya Respublika deb e'lon qilindi. Manjuriyada muvaffaqiyatli urush harakatlarini "Shimoliy armiya boshqarmasi" ("Punnogun chonso", komandir Kim Chva Chjin) va "Mustaqillik armiyasi" ("Tonnipkun", komandir Xon Bomdo) kabi qo'zg'olonchi otryadlar olib bordilar. 1920 yilda ushbu otryadlar Ponnodon va Chxonsann qishloqlaridagi yapon qismlarini taslim qildi.

Mart qo'zg'olonidan so'ng yapon hukumati jandarm–politsiya boshqaruvini "madaniy boshqaruv davri" bilan almashtirishga qaror qildi. Ijtimoiy tashkilotlar – sport, ishchi, ilmiy, adabiy jamiyatlar tuzishga ruxsat etildi. Lekin vatanparvarlik tashkilotlari avvalgilardek qatag'onga uchradi. Ruxsat berilgan gazetalar politsiya senzurasida ostida bo'ldi. Bu vaqtda bir necha o'nlab yapon gazeta va jurnallari chop etildi. Aslida "madaniy boshqaruv" Koreyani yaponlashtirishning niqoblangan shakli edi, xolos. Koreyaliklar buni anglab yetishgan bo'lib, bu yangi chiqishlarga olib keldi.

1926 yilning iyunida, ya'ni Koreyaning so'nggi imperatori Sunchjon dafn etilgan kuni talabalar namoyishi politsiya tomonidan tarqatib yuborildi. 1929 yil 3 noyabrda esa yaponlarga qarshi qo'zg'olon Kvanju shahrida avj oldi. Talabalarning shiddatli chiqishlariga aholining boshqa qatlamlari ham qo'shilgan bo'lib, qo'zg'olon butun Koreyani qamrab oldi. 1930 yilda talabalar isyonida 194 o'quv yurtlari qatnashgan, ishtirokchilar soni esa 54 ming kishidan ortiqni tashkil etgan. Umuman olganda, 20–yillarda ishchilarning doimiy namoyishlari va ish tashlashlari hamda dehqonlar va talabalarning chiqishlari qayd etilgan. Mustamlakachilarga qarshi terroristik harakatlar ham davom etgan. Kim Ik San yapon general–gubernatorligi binosini, Kim San Ok esa politsiya uchashtkasini portlatib yubordi.

Sok Chjuda sharq mustamlakachiligi bo'yicha boshqarma boshlig'i o'ldirildi. 1932 yili esa Yun Bon Gil Shanxaydagi yapon amaldorlari guruhi ustiga bomba uloqtirdi.

1931 yil Yaponiya Manjuriyaga bostirib kirdi. Bundan keyin Yaponiya "manjur-koreys majmuasini" – Osiyoning keyingi istilosi uchun platsdarm tuzishga kirishdi. "General Tanaka memorandumiga" ko'ra (1927 y. 25 iyun), Yaponiyaning zabt etiladigan nishoni Manjuriya, Xitoy, Mo'g'liston, Hindiston, Markaziy Osiyo, Rossiya Uzoq Sharq va barcha Tinch okean havzalari bo'lgan. Yaponiyaning rejasida Koreya asosiy kontinental platsdarm sifatida qaralib, mamlakatda harbiy ahamiyatga ega bo'lgan korxonalar, yirik metallurgiya, kimyo zavodlari va elektrostansiyalar qurila boshladi. Mustamlaka sanoatlashtirish nomini olgan kon-ruda ishlari va kommunikatsiya tizimi rivojlantirildi.

1937 yilda Xitoy-Yapon urushi boshlandi. 1940 yilda Germaniya, Italiya va Yaponiya o'rtasida harbiy ittifoq to'g'risida pakt imzolanadi. 1941 yilning yozida Yaponiya o'z qo'shinini Hindixitoyning janubiy qismiga olib kiradi. 1941 yilning 7 noyabrida yaponlar Amerika harbiy bazasi Pyorl-Xarborni bombardimon qiladi. Keyin esa ular Filipin, Gonkong, Malayziya, Indoneziya, Birma va Avstraliyadan uzoq bo'lmagan qator orollarni zabt etdi. Yaponlar qo'l ostida 400 mln. atrofidagi aholiga ega bo'lgan 10 mln. km² ga teng juda katta hudud bo'lgan. Bunday katta hudud ustidan nazoratni ushlab turish uchun yirik va ayni paytda sodiq ishchi va harbiy resurslar zarur edi. Shu bois Yaponiya koreyslarning ommaviy ravishda assimilyatsiyalashishi uchun barcha choralarni ko'rdi. 1937 yilda koreyslarga sintoizm (yaponlarning dini) majburiy kiritildi va barcha jamoat joylarida faqat yapon tilida so'zlashish to'g'risida farmon chiqdi (kimda-kim yapon tilini bilmasa, tarjimon xizmatidan foydalanishi shart edi). 1938 yilda koreys tilini dastlab o'rta maktablarda, keyinchalik esa boshlang'ich maktablarda ham o'qitish taqiqlandi. 1940 yilda koreyscha familiyalarni yaponcha familiyalarga majburiy almashtirish kompaniyasi boshlandi. Shu yili koreys tilida chiqadigan ikkita yirik gazeta "Choson ilbo" va "Tona ilbo" yopildi. 1942 yildan esa barcha o'quv yurtlarida o'quvchilar yapon tilida so'zlashishi, o'qishi va yozishlari shart edi.

1939 yildan koreyslar Saxalin oroliga, Yaponiyaga va Janubi-Sharqiy Osiyodagi yapon mustamlakalariga dastlab yollash asosida, keyinchalik esa majburiy ishchi kuchi sifatida yuborila boshladi.

Politsiya otryadlari koreys qishloqlarida maxsus qurshovlar uyushtirdi. 1942 yilda koreys yoshlari harbiy ta'limni maxsus joylarda olishlari shartligi to'g'risida farmon chiqdi (1943 yilda 120 ming atrofidagi koreyslar yapon armiyasida xizmat qilish uchun tayyorgarlikdan o'tkazildi). 1944 yilning yanvaridan boshlab armiyaga kollej o'quvchilari ham chaqirila boshlandi. Qizlar va yosh ayollar esa frontga jo'natildi, u yerda ularni yapon soldat va ofitserlari shahvoniy maqsadlarda foydalaniluvchi qullarga aylantirishdi (turli ma'lumotlarga ko'ra, 140 mingdan 180 ming nafargacha koreys ayollari bunday ishlar qurboniga aylangan).

Koreys vatanparvarlarining bosqinchilarning o'z boshimchaligi va zulmiga qarshi kurashi Koreyada va uning tashqarisida ham davom etdi. Garchi ilgari Manjuriyada harakat qilgan partizanlik otryadlari 20–yillarda sovet Uzoq Sharqiga ketgan bo'lsa-da, 30–yillarning ikkinchi yarmida Xitoy hududida koreys partizanlari harakatlanishni davom ettirgan, biroq ular Xitoy Kommunistik partiyasi tomonidan tashkil etilgan partizanlik armiyasi tarkibida bo'lgan. 1937 yilning iyunida Kim Ir Sen, bo'lajak KXDRning rahbari boshchiligida koreys partizanlari Koreya hududidagi Pochxonbo qishlog'iga yurish qiladi, u yerda ular yapon muassasalariga hujum uyushtirishadi. 1940 yilda Koreya Muvaqqathukumatining mustaqillik armiyasi bazasida Tiklanish armiyasi ("Kvanbokkun") shakllangan. 1941 yilda u Yaponiya va Germaniyaga qarshi urush e'lon qiladi va Xitoydagi, Hindiston va Birmadagi yaponlarga qarshi kurash olib boradi. Koreyada maxfiy tashkilotlar tashkil etiladi, koreys ishchilari nafaqat ish tashlashlarni, balki qo'poruvchilikni ham uyushtiradi. Masalan, 1942 yilda ishchilar Chechjudodagi yapon harbiy-havo bazasida 4 ta angarni yoqib yuborgan, 70 ta atrofidagi samolyotni, ikkita sistemani yo'q qilgan va 140 dan ortiq yapon uchuvchilari va mexaniklarini o'ldirgan. 1943 yilda Xveryondagi ko'mir koni portlatilgan va Chonjudagi harbiy zavod yoqib yuborilgan. Qo'zg'olonchilar yapon eshelonini safdan chiqaradi, transport yo'llarida portlashlar uyushtiradi.

KXDR va Koreya Respublikasining tashkil topishi

1945 yil 5 aprelda SSSR 1941 yilda Yaponiya bilan tuzilgan betaraflik to'g'risidagi shartnomani bekor qildi. Fashistlar Germaniyasi taslim etilganidan so'ng, Moskvaga yapon shahzodasi Konoje Yaponiyaga xujum qilmaslik va Koreyani

qayta mustamlaka etishdan voz kechish evaziga SSSRning Kuril va Janubiy Saxalinga ega bo'lish taklifi bilan keldi. Biroq shahzoda qabul qilinmadi. 1945 yil 8 avgustda Yalta va Potsdam konferensiyalari antifashist kuchlarining qaroriga muvofiq SSSR Yaponiyaga qarshi urush e'lon qildi, 9 avgustda esa Manjuriya va Koreyada joylashgan Kvantun armiyasiga qarshi urush harakatlarini boshladi. 11–22 avgustda Ungi va Najin portlari, Chxonjin va Vonsandagi harbiy–dengiz bazasi egallandi. 15 avgustda yapon imperatori urush harakatlarini to'xtatish haqida buyruq beradi, ammo Koreyaning yapon qismi yana bir muddat qarshilik ko'rsatdi. 24 va 25 avgustda sovet qo'shinlari Xamxin va Pxenyanga tushirildi. 25 avgustda Shimoliy Koreyadagi barcha yapon qo'shini qurolsizlantirildi, sentyabr boshlarida sovet qismi 38–parallelga chiqdi. 2 sentyabrda Yaponiyaga ittifoqchi davlatlar taslim bo'lganlik to'g'risidagi shartnomani imzoladilar. 8 sentyabrda esa Amerika qo'shini Inchxonga tushirildi va 38–parallelning janubiy qismini egalladi.

Koreya mustamlaka iskanjasidan ozod etildi. Biroq yagona mustaqil davlat haqidagi orzu amalga oshmadi. Qarama–qarshi mafkuraviy va geosiyosiy qiziqishlar tufayli, Koreyaning Shimoli va Janubida tuzilgan Amerika va sovet ma'muriyati bosib olingan doiralarda o'zlarining tartiblarini o'rnatish boshladi, bu esa ichki siyosiy nizolarni kuchaytirdi va yangi sotsial g'alayonlarni qo'zg'atdi.

1945 yil 16–26 dekabrda Moskvada AQSh, SSSR va Angliya tashqi ishlar vazirlarining kengashi o'tkazildi. Koreyada 5 yillik vasiylik tartibini o'rnatishga, uning doirasida mamlakatning muvaqqat hukumatini tuzishga kelishildi va bu bilan bog'liq holda 1946 yil 20 martdan 1947 yil 18 oktyabrga qadar ish olib borgan Sovet–Amerika qo'shma komissiyasi tuzildi. Ammo o'zaro qarama–qarshiliklar tufayli uning ishi natija bermadi. 1947 yil noyabrda AQSh tashabbusi bilan BMT Bosh Assambleyasi Koreyaning har ikki qismida umumiy saylov o'tkazish va BMTning Koreyadagi Vaqtinchalik komissiyasi nazorati ostida hukumat shakllantirilishi to'g'risida qaror qabul qildi. SSSR ushbu komissiyaning Shimoliy Koreyaga kirishini rad etgach, ushbu saylovlar faqat Janubda o'tkazildi (1948 yil 18 may). Saylov natijalariga ko'ra, Koreya Respublikasi parlamenti shakllantirildi, u mamlakat konstitutsiyasini qabul qildi va prezidentni sayladi, keyinchalik hukumat va sud hokimiyati shakllantirildi. 1948 yil 15 avgustda, yapon hukmronligidan ozod

etilganlikka uch yil to'lgan kunda, Koreya Respublika deb rasman e'lon qilindi. 1948 yil 9 sentyabrda esa Yuqori xalq kengashining 1-sessiyasida yarim orol shimolida Koreya Xalq Demokratik Respublikasi tashkil etilib, uning konstitutsiyasi qabul qilindi.

Koreys urushi 1948–1949 yillarda chet el qo'shinlari Koreya yarim orolidan olib chiqib ketildi (avval sovet, keyin esa Amerika). 1950 yil 25 iyunda mamlakat 3 yil davom etgan fuqarolik urushi girdobiga tortilgan edi. Shimoliy Koreya va sovet adabiyotlarida urush tashabbuskorlari Janub deb, Janubiy Koreya, g'arb va zamonaviy Rossiya adabiyotlarida esa Shimol deb aytiladi.

Urushning dastlabki bosqichida Shimol armiyasi Seulni shiddat bilan bosib oladi va raqib qo'shinini Koreya yarim orolining janubi-sharqiy chekkalariga surib borgan holda Janubi Koreyaning katta qismini egallab oladi. Biroq BMT Xavfsizlik Kengashining mandatiga ko'ra, Janubiy Koreya tomonidan xalqaro qurolli kuchlarning, eng avvalo, AQSh, shuningdek, boshqa davlatlarning urushga kirishi, Janubiy Koreya armiyasining qarshi xujumga o'tishiga imkon berdi. Seul qaytarib olindi, harbiy harakatlar esa Shimoliy Koreya hududiga ko'chdi. Janubiy Koreya qo'shini va BMT kuchlari Pxenyanni egalladi va Koreys–Xitoy chegarasidagi Amnokkan daryosiga chiqdi hamda koreys–sovet chegarasidan uzoqda bo'lmagan Chxonjinni egalladi. Ammo Xitoy bo'linmalarining Shimoliy Koreya tomonidan urushga kirishi 1950 yil oktyabrda yana Janubiy Koreya va BMT qo'shinini 38–parallelga chekinishga majbur etdi. Front chizig'i ushbu parallel rayonlarda barqarorlashdi, harbiy harakatlar esa navbatma–navbat hujumkorlik va himoyaviy xarakter kasb etdi. 1953 yil 27 iyulda KXR, KXDR va BMT qo'shini vakillari tomonidan sulh imzolandi.

Urush millionlab kishilar hayotiga zomin bo'ldi. Mamlakat iqtisodi vayron bo'ldi: taxminan 80 foiz sanoat va transport infrastrukturasi, 50 foiz atrofidagi turar joy fondi vayron bo'ldi. Ustiga–ustak, urush millatning yanada parchalanishiga, o'zaro dushmanlik va ishonchsizlikka olib keldi.

VIII Bob.

BO'LINGAN KOREYA

Janubiy Koreya Mamlakatning birinchi prezidenti Li Sin Man hukmronligi davri (1948–1960) avtoritarizm, iqtisodiy holatning yanada yomonlashishi, umumiy korrupsiya va demokratik erkinlikning poymol bo'lishi bilan xarakterlanadi. 1951 yil 11 fevralda “kommunistik partizanlik” shubhasi ostida 500 dan ortiq aholi o'ldirilgan. 1952 yilning mayida esa Li Sin Manning buyrug'i bilan parlamentning muxolifatdagi 50 dan ortiq a'zosi aslida mavjud bo'lmagan “xalqaro kommunistik partiya” tomonidan moliyaviy yordam olganlikda gumon qilinib qamoqqa olindi. 1958 yilning yanvarida muxolifatdagi taraqqiyot (*Chinbodan*) partiyasi rahbarlari qamoqqa olindi, partiyaning o'zi yopildi, 30 iyulda esa uning boshlig'i Cho Bo Nam qamaldi va Li Sin Manning raqibi 1956 yilgi saylovlarda “KXDR foydasiga ayg'oqchilikda” ayblanib jazolangan. 1959 yil aprelda “Kyonxan sinmun” muxolif gazetasi yopiladi. Jamiyatda norozilik kuchayadi. Prezidentlik saylovlarining qalbakilashtirilishi 1960 yil 15 martda Masana shahrida namoyishlarga olib keladi. So'ngra noroziliklar poytaxtga ko'chadi. Uning yuqori cho'qqisi 1960 yil 19 apreldagi chiqishlar bo'lib, Seul ko'chalariga 100 mingdan ortiq kishi, birinchi navbatda, talabalar chiqadi va bu namoyish Li Sin Manning iste'fo berib AQShga qochib ketishiga olib kelgan.

Konstitutsiyaga tuzatishlar kiritildi – hokimiyat tizimihukumat va ikki palatali parlament o'ynadi. Ba'zi amaldorlar va hokimiyat tepasidagi So'l partiya (*Chayudan*) a'zolari, soxtalashtirish va namoyishchilarni otishda ishtirok etganligi uchun sudga berildi. 1960 yil 29 iyuldagi parlament saylovi natijalariga ko'ra, hokimiyat tepasiga muxolifatdagi Demokratik partiya keldi. 1960 yilning avgustida Yun Bo Son Prezident etib saylandi, bosh vazir esa Chan Men bo'ldi.

Biroq, yangi hukumat iqtisodiy holatni va siyosiy barqarorlikni

saqlay olmadi. Uning faoliyati doimiy siyosiy qarama–qarshilik va talabalarning namoyishlari sharoitida o'tdi. Minjudanning o'zida ikki partiyaga bo'linish ro'y berdi, natijada Demokratik partiya bilan birga Yangi demokratik partiya (*Sinmindan*) paydo bo'ldi. 1960 yilning o'zida KXDRdagi iqtisodiy rivojlanish ta'siri ostida (Janubiy Koreya KXDRdan sanoat mahsulotlarini chiqarish bo'yicha faqat 1966 yilga kelibgina o'zib ketdi) rejali iqtisod va sotsializm g'oyalari olg'a suruvchi partiyalar tashkil topa boshladi – Koreys sotsial partiyasi (*Xanguk Saxvedan*), Sotsial xalq partiyasi (*Saxve minjudan*) va b. Koreyani birlashtirish, KXDR bilan aloqa o'rnatish va Amerika qo'shinini Janubiy Koreyadan olib chiqib ketish uchun kurashuvchi tashkilotlar paydo bo'la boshladi. Ammo 1961 yil martda hukumat Shimol bilan aloqalarni taqiqlash va erkinlikni cheklashga qaratilgan ikkita qonun – “Vaqtinchalik favqulodda antikommunistik qonun” va “Namoyishlar ustidan nazorat to'g'risidagi Qonun”ni qabul qilishi yangi namoyishlarni keltirib chiqardi.

1961 yil 16 mayda mamlakatda harbiy to'ntarish bo'lib o'tdi, natijada hokimiyat tepasiga general Pak Chjon Xi keldi. Hukumat egallab olingandan so'ng harbiy guruh parlamentning har ikkala palatasini va siyosiy partiyalarni tarqatib yubordi, namoyishlar va mitinglar o'tkazishni taqiqladi, ko'plab gazeta va jurnallar yopildi. Siyosat bilan shug'ullanishi taqiqlangan 4 mingta siyosiy arbobning nomi e'lon qilindi. 1962 yil dekabrda yangi konstitutsiya qabul qilindi. 1963 yil oktyabrdagi saylovlarda Pak Chjon Xi prezident etib saylandi, uning shu yilda tuzilgan Demokratik respublika partiyasi (*Minchju konxvadan*) yangidan joriy etilgan bir palatali parlament saylovlarida g'olib chiqdi. Pak Chjon Xi mamlakatni 1979 yilga qadar boshqardi (u 1967 va 1971 yillarda Janubiy Koreyaning prezidenti etib qayta saylangan).

Pak Chjon Xi hukmronligi davri qarama–qarshi xarakterga ega bo'lgan. Bir tomondan, aynan u tomonidan “koreys iqtisodiy mo'jizasiga” olib kelgan modernizatsiyalash o'tkazildi. 5 yillik rivojlanish dasturini ishlab chiqqan iqtisodiy rejalashtirish Byurosi tuzildi, boshqaruv tizimi markazlashtirildi, yirik xorijiy investitsiyalar jalb etildi, tezkor magistral tarmog'i qurildi, Samsung, Xyonde, DEU, Laki Goldstar (LG) va shu kabi iqtisodiy o'sishda loko-

motiv rolni o'ynagan moliyaviy–sanoat korporatsiyalari (*cheboley*) uchun sharoit yaratildi. Iqtisodiy rivojlanish strategiyasi mamlakat sanoatini rivojlantirish va koreys mahsulotlarini chet el bozorlariga chiqarish maqsadida xorijiy kapitallarni jalb etishga qaratilgan edi. Agar 1960 yilda Janubiy Koreya eksporti xajmi 33 mln.AQSh dollarini tashkil etgan bo'lsa, 1979 yilga kelib bu ko'rsatkich 15 mlrd. dollarga yetdi. 1972 yildan “yangi qishloqlar uchun harakat” kengaydi (davlat hokimiyatining barcha darajalarida, chebollarda va hattoki xususiy korxonalarda ham ushbu xarakterga yordam beruvchi komitetlar tuzila boshladi), bu harakat umumdavlat harakatiga aylandi va qishloq sanoati va hayot darajasi ko'tirilishiga olib keldi.

60–yillarda asosiy e'tibor yuqori malakali ishchilar, murakkab texnologiyai va ko'p sarf–xarajat talab etmaydigan yengil sanoatga qaratildi. 1970 yildan so'ng metallurgiya, neft–gaz, kimyo, kemasozlik, qurilish kabi sohalar, keyinroq esa avtomobilsozlik va elektronika sohalari rivojlandi. 1960 yilda Janubiy Koreya YaMM darajasi kishi boshiga 80 dollarni tashkil etuvchi nochor mamlakatlardan qatoridan, 1980 yilda YaMM ko'rsatkichi kishi jon boshiga 1503 dollarga ko'tarilgan dinamik rivojlanuvchi industrial mamlakatga aylandi. YaMMning o'rtacha yillik o'sishi 9,2 foiz, ba'zan 11foizgacha ko'tarilgan. Iqtisodiyotni qayta yo'naltirish va muvaffaqiyatga erishishda ta'lim tizimidagi islohotlar muhim rol o'ynadi. 1965 yilda Yaponiya bilan munosabatlar qayta tiklandi, bu esa Janubiy Koreya iqtisodiga ko'plab yapon investitsiyalarini va texnologiyasini jalb etdi.

Boshqa tomondan, Pak Chjon Xi boshqaruvi avtoritar xarakter kasb etgan. 1972 yil 17 oktyabrda u yana parlamentni tarqatib yubordi (uning o'rniga mustaqil deputatlarni birlashtiruvchi Milliy konferensiya tuziladi, uning 1/3 qismi prezident tomonidan tayinlangan), barcha siyosiy partiyalar va har qanday siyosiy faoliyat taqiqlandi. Konstitutsiyaga tuzatishlar kiritildi, bu esa prezidentga mutlaq hokimiyatni va umrining oxirigacha qayta saylanish huquqini berdi. Mamlakatda avtoritarizmga va byudjetning teng bo'linmasligiga qarshi kurash kuchaydi, u shafqatsizlarcha bostirildi. 1979 yilgi ommaviy namoyishlar muxolifat yetakchilari Yun Bo Son va Kim Te Jun (Janubiy Koreyaning kelajakdagi prezidenti)

larning ig'vo yo'li bilan qamalishiga va Kim Yen Samning (Janubiy Koreyaning kelajakdagi yana bir prezidenti) deputatlik mandati olib qo'yilishiga olib keldi.

Pak Chjon Xi harbiy holat e'lon qilishga majbur bo'ldi, ammo 1979 yil 26 oktyabrda u Janubiy Koreya MRBsi boshlig'i tomonidan o'ldirildi. Prezident vazifasini Bosh vazir Chxve Gyu Xa bajardi, u mamlakatda favqulodda holatni e'lon qildi va dekabrda Milliy konferensiya birlashgan holda mamlakat prezidentini sayladi. Biroq, amaldagi hokimiyat xavfsizlik xizmati boshlig'i, general Chon Du Xvanning qo'lida edi.

Eski hukumat iste'fosini talab etish da'vosi bilan hukumatga qarshi chiqishlar, demokratiya va konstitutsiyada qilingan oldingi tuzatishlarni rad etish bo'yicha harakatlar to'xtamadi. 1980 yil bahorida namoyishlar to'lqini avj oldi. Namoyishchilar tomonidan 20 dan ortiq shaharlar qamrab olingan. 2 mayda Seuldagi namoyishga 10 ming talaba, 13 mayda – 50 ming, 15 mayda – 100 ming talaba va 50 ming shaharlik chiqdi. 18 mayda Kvanju shahrida yangi diktaturaga qarshi talabalar chiqishlari, hukumat qo'shiniga qarshi to'qnashuvlar boshlandi, 21 nafar talaba qurol omborlari va davlat idoralarini egallab olishdi. 26 mayga qadar shahar amalda ularning qo'lida bo'ldi. 27 mayda shahar hukumat qo'shinlari tomonidan egallandi. To'polonlar paytida 154 nafar namoyishchi o'ldirildi, 64 nafari bedarak yo'qoldi, 3139 nafari yaralandi va 503 nafari qamoqqa olindi. Bosim o'tkazish operatsiyasini Chon Du Xvan boshqardi.

Davlat idoralarini tozalash boshlandi, 172 ta nashr va 672 ta nashriyot yopildi, 57 mingdan ortiq kishi qamoqqa olindi. 1980 yil avgustida Chon Du Xvan prezident Chxve Gyu Xani xizmat vazifasidan chetlashtirdi. 27 avgustda Milliy birdamlik konferensiyasi uni mamlakat prezidenti etib tayinladi. Oktyabrda konstitutsiya-ning yangi tahriri qabul qilindi. Unga ko'ra prezidentlik saylovi to'g'ridan-to'g'ri o'tkazilmaydigan, prezidentlik vakolati esa 7 yillik muddat qilib belgilanadigan bo'ldi. Shuningdek, Chon Du Xvan boshchiligida yangi hukmron Demokratik partiya tuzildi.

Yangi hukumat boshqaruvning diktatorlik tartibini saqlab qoldi. Natijada talabalar va ishchilarning mamlakatni demokratlash-tirish va prezidentlik saylovining to'g'ridan-to'g'ri o'tkazilishini

talab qiluvchi chiqishlari to'xtamadi, oqibatda Chon Du Xvan yon berishga majbur bo'ldi. 1987 yil oktyabridagi umumxalq referendumida yangi tahrirdagi konstitutsiya qabul qilindi. Unga ko'ra, prezidentlik saylovi to'g'ridan-to'g'ri o'tkaziladigan bo'ldi va prezidentlik vakolati 5 yil muddat etib belgilandi, so'z va fikr erkinligi, kasaba uyushmalar tuzish va namoyishlar o'tkazish huquqi mustahkamlanib, prezidentning parlamentni tarqatib yuborishi va favqulodda holat kiritishi taqiqlandi. Konstitutsion sud tuzildi. Mamlakatda yangi siyosiy partiyalar tuzila boshlandi. Parlament saylovlarida (1988 yil aprel) birinchi marta muxolif kuchlar g'alaba qozonishdi. Endi bitta partiya diktaturasi amal qilmay qoldi. Lekin, hukmron partiya prezidentlik kursisini saqlab qola oldi. 1987 yilgi prezidentlik saylovlarida muxolif partiyalar nomzodlari (Kim Te Jun, Kim Yon Sam i Kim Chjon Pxil) o'rtasidagi parchalanishlar tufayli, harbiy doira vakili va partiya boshlig'i sobiq general Ro De U g'alabaga erishdi. Hukumatning muxolif partiyalar bilan hamkorligi boshlandi, ko'plab siyosiy mahbuslar ozod etildi, OAV erkinlashdi, oldingi tuzumlar jinoyati o'rganila boshladi. Bu davrning mamlakat tarixidagi eng muhim voqealari Janubiy Koreyaning butun dunyoga tanilishiga sabab bo'lgan 1988 yilgi Olimpiya o'yinlaridir. SSSR, Xitoy va Sharqiy Yevropa mamlakatlari bilan diplomatik munosabatlar o'rnatildi. 1991 yil 17 sentyabrda esa Koreya Respublikasi (KXDR bilan birga) BMTga a'zo bo'ldi.

1992 yilgi saylovlardagi g'alabasi bilan Adolat liberal-demokratik partiyasi yetakchisi Kim Yen Sam Janubiy Koreyada harbiy doiralarning uzoq yillik boshqaruv davriga barham berdi. Oldingi tuzumning kirdikorlari fosh etildi. Sobiq prezidentlar Chon Du Xvan va Ro De U qamoqqa olinib, ustidan jinoiy ish qo'zg'atildi. Ular pora olganlikda ayblandilar. Chon Du Xvan esa davlat to'ntarishi paytidayoq Kvanju aholisi tomonidan otib tashlandi. Chon Du Xvan o'lim jazosiga hukm etildi, Ro De U esa 22,5 yil muddatga ozodlikdan mahrum etildi. Keyinchalik Chon Du Xvaning hukmi qayta ko'rib chiqilib, umrbod qamoq jazosi bilan almashtirildi, Ro De U esa 17 yilga qamaldi. Korrupsiyaga qarshi ommaviy kurash boshlandi. Siyosatchilar, amaldorlar, harbiylar, professorlar va madaniyat xodimlarining moliyaviy ahvoli to'g'risida ma'lumotlar chop etila boshladi. Ko'pchiligi ishdan

bo'shsh to'g'risida ariza berishga majbur bo'lishdi yoki kuzatuv ostida bo'lib, oqibatda qamoqqa olinishdi. Moliyaviy firibgarlikka Kim Yon Samning oila a'zolari ham aralashgan bo'lib chiqdi.

1997 yilda prezidentlik saylovlarida muxolif partiya yetakchisi, demokratik islohotlarning taniqli kurashchisi, bir necha bor harbiylar xuntasi ta'qibiga uchragan Kim Te Jun g'alaba qozondi. 1997 yil oxirida mamlakat Osiyoning bir qator mamlakatlari qatori moliyaviy-iqtisodiy inqiroz ostida qoldi. Uni yengib o'tish Kim Te Jun ma'muriyati faoliyatining muhim yo'nalishi bo'ldi. Janubiy Koreyaning murojaatiga ko'ra, Jahon valyuta fondi va boshqa tashkilotlar unga 50 mlrd. dollardan ortiqroq kredit ajratdi, u qisqa vaqt ichida uzildi. Biroq, faqatgina xalqaro yordam bilangina inqirozni yengib o'tishning iloji bo'lmadi. Bu o'rinda koreyslarning fidokorona mehnati va ularning vatanparvarligi muhim rol o'ynadi, ular hukumatning iqtisodiyotni tartibga solish uchundavlatga oltin va kumushlarni arzon narxlarda sotish haqidagi chaqiriqlariga labay deb javob berishdi.

Kim Te Jun Shimoliy Koreyaga nisbatan munosabatlarni tartibga solishga qaratilgan "o'tob tafti" siyosatini olib bordi. Shimoliy Koreyaga gumanitar yordam ko'rsatildi, Kingansan tog'ida (KXDR) erkin turistik zona yaratildi, ajralib qolgan oilalar o'rtasida uchrashuvlar tashkil etildi, ikki mamlakat temir yo'llarini birlashtirish ishlari boshlab yuborildi va h.k. 2000 yilning 13-15 iyunida Pxenyang shahrida Janubiy Koreya prezidenti Kim Te Jun va Shimoliy Koreya rahbari Kim Chen Ir o'rtasida tarixiy uchrashuv bo'lib o'tdi. 2000 yilning noyabrida Kim Te Junga tinchlik uchun Nobel mukofoti topshirildi.

2002 yilgi prezidentlik saylovlarida Koreya Respublikasi prezidenti etib No Mu Xyon, 2007 yilda – Li Myon Bak, 2012 yil dekabrda esa – Pak Kin Xe saylandi, u birinchi ayol-prezident (Pak Chjon Xining qizi) hisoblanadi.

Hozirgi paytda Janubiy Koreya dunyoning yirik iqtisodiy klubi (G-20) a'zosisidir. 1996 yildan mamlakat Iqtisodiy hamkorlik va taraqqiyot tashkiloti a'zosi (IHTT). 1962 yildan 2011 yilga qadar Janubiy Koreyaning YaIM 2,3 mlrd. dollardan 1,5 trln. dollargacha o'sdi (dunyoda 12-o'ringa), YaMM esa aholi boshiga – 87 dollardan 31,7 ming dollarga ko'tarildi. Mamlakat YaIMning umumiy

hajmidan ilmiy tadqiqotlarni moliyalashtirish, iste'mol elektroni-kasi va xotira chiplarini ishlab chiqarish bo'yicha dunyoda yetakchi o'rinlarda, kema ishlab chiqarish bo'yicha 2-o'rinda, avtomobil ishlab chiqarish bo'yicha 5-o'rinda, to'qimachilik mahsulotlari ishlab chiqarish bo'yicha 7-o'rinda va h.k. Janubiy Koreya ikki marta Xalqaro ko'rgazma o'tkaziladigan joy sifatida (EKSP0, 1993 va 2012 yy.) tanlangan, Olimpiyada o'yinlari (1988 va 2018 yy.), futbol bo'yicha jahon chempionati (2002 yilda Yaponiya bilan birga) o'tkazilgan, uning vakili Pan Gi Munning esa BMT Bosh kotibi etib saylanganligi ham e'tiborli holat.

Janubiy Koreyaning hozirgi imijining eng muhim qismi "koreys to'lqini" yoki xallyu deb nomlanuvchi koreys madaniyatining butun dunyoga yoyilishi hisoblanadi. Jumladan, mashhurlikka erishgan "Qish sonatasi", "Saroy javohiri" va shu kabi qator boshqa koreys seriallaridir. Koreys rejissyorlari (Kim Ki Duk, Pon Chjun Xo, Li Chjon Xyan, Chen Chji Yan, Son Xe Son) yetakchi xalqaro kinofestivallarda nufuzli mukofotlarni qo'lga kiritishdi. Koreys estrada qo'shiqchilari esa dunyoga mashhur bo'la boshladi. Jumladan, PSYning "Gangnam style" (2012 y.) klipi You Tube tarixidagi eng ko'p ko'rilgan klipga aylandi (uni 1 mlrd. dan ortiq kishi tomosha qilgan) va bir necha marta Ginnesning rekordlar kitobiga kirib ulgurdi.

Shimoliy Koreya

KXDRning urushdan keyingi rivojlaniishi SSSR, Xitoy va Sharqiy Yevropa sotsialistik mamlakatlarining katta iqtisodiy yordamlari ostida amalga oshdi. Ushbu yordam evaziga faqat 1953–1956 yillarning o'zida mamlakatda 240 ta sanoat korxonalari qayta tiklanib, 80 ta yangisi qurilgan. 90 foiz sanoat korxonalari milliy lashtirilgan. Birinchi besh yillikda (1957–1961) mamlakatdagi sanoat ishlab chiqarish 3,5 barobar oshdi, sanoat mahsulotlarining o'rtacha yillik sur'ati 36 foizga ko'tarildi. Sotsialistik sanoatlashtirish jarayonida ko'p tarmoqli sanoat yaratildi. Jumladan, mashinasozlik, elektroenergetika, qora va rangli metallurgiya, tog'–kon sanoati.

Qishloq xo'jaligida dehqon xo'jaliklari kooperatsiyasi tuzildi. 1956 yilga kelib ular 80 foiz xo'jalikni qamrab olgan edi, 1958 yilda esa yalpi kooperatsiyalash oxiriga yetdi. Bir vaqtda sug'orish

infrastrukturasi rivojlandi. Qishloq xo'jaligini qayta o'zgartirish mamlakatni oziq-ovqat mahsulotlari bilan ta'minlash darajasiga ko'tarilishiga imkon berdi.

60-yillar o'rtalariga qadar KXDR barcha iqtisodiy ko'rsatkichlari bo'yicha amalda Janubiy Koreyadan o'zib ketdi. 1970 yil noyabridagi Koreyaning Mehnat partiyasi V syezdi KXDR "sotsialistik sanoatlashgan davlat"ga aylanganligini e'lon qildi.

KXDR tashkil topgandan boshlab o'ziga jamiyat tuzilishining stalincha variantdagi sotsializmni namuna qilib oldi. Agar KPSS XX syezdi (1956 y.) Stalinning shaxsiga sig'inishni tanqid qilib, SSSR ijtimoiy hayoti ma'lum darajada demokratlashishiga ("Xrushchev davridagi iliqlik") turtki bergan bo'lsa, KXDRda (Mao Szedun davrida XXR kabi) shaxsga sig'inishga asoslangan stalincha model saqlanib qoldi. Ichki va tashqi siyosat to'liq KXDR vazirlar mahkamasini va Koreya Ishchilar partiyasi rahbari, "Buyuk dohiy" unvonini olgan Kim Ir Sen qo'lida to'plandi.

"Chuchxe" mafkurasi ("o'z kuchiga tayanish" yoki "mustaqillik") insoniyatning yuksak falsafiy va ijtimoiy-siyosiy tafakkuri yutug'i sifatida e'tirof etilgan holda davlat mafkurasiga aylandi. Ushbu ta'rifga muvofiq ravishda kelajakdagi jamiyatning tub xarakteristikasi belgilandi: kommunizm bu chuchxe g'oyalari mujassam bo'lgan jamiyatdir. Chuchxening asosiy mazmuni shundan iboratki, "inson - o'z taqdirining xo'jayini, u har narsani o'zi hal etadi". Tashqi siyosatda o'z kuchiga suyanish tamoyili yopiq eshiklar siyosatida namoyon bo'ladi - G'arbning ko'plab mamlakatlari bilan KXDR o'rtasida uzoq vaqt diplomatik munosabatlar o'rnatilmagan. Hattoki, sotsialistik lagerdagi ittifoqdosh mamlakatlar bilan munosabat ham oddiy bo'magan, kelajakni ko'rish va ijtimoiy taraqqiyot shakllari shunchalik farq qilganki, amalda SSSR (va Sharqiy Yevropa mamlakatlari) va KXDR turlicha mafkurada bo'lgan deyish mumkin.

Chuchxe nazariyasi "marksizm-leninizm" rivojlanish sifatida e'lon qilingan bo'lishiga qaramay, unda marksizmnining asosiy farazlaridan birini, ya'ni ijtimoiy turmush (ishlab chiqarish usuli va kishilarning unga mos keluvchi hayot tarzi) ijtimoiy ongini va uning mafkuraviy shaklini belgilaydi, degan farazni qat'iy qayta ko'rib chiqish kerakligini ko'rsatgan. Chuchxada g'oyaviylik (chuchxe

ruhi) jamiyat taraqqiyotining asosiy omiliga aylangan. Kommunnizmga eltuvchi uchta inqilob (mafkuraviy, texnik va madaniy) orasida mafkuraviy inqilob yetakchi o'rinni egallagan. KXDR va SSSR o'rtasidagi mafkuraviy va siyosiy turfa xillik ular o'rtasidagi munosabatlarning sovuqlashishiga olib keldi, ammo SSSR Shimoliy Koreyaga ittifoqchisi sifatida yordam berishda davom etdi.

SSSR parchalanib ketishi va uning yordami tugashi (hamda XXRdan keladigan yordamning ham kamayishi) Shimoliy Koreya iqtisodiga salbiy ta'sir ko'rsatdi. 90-yillar boshlarida mamlakatni inqiroz chulg'ab oldi. G'alla yetishtirish 80-yillardagi 8 mln. tonnadan 1996 yilda 3,5 mln. tonnagacha kamaydi, natijada aholini oziq-ovqat bilan ta'minlashda jiddiy muammolar paydo bo'ldi. Rossiyadan keladigan elektrenergiyaning kamayishi hisobiga ko'plab sanoat korxonalari to'xtab qoldi.

1994 yili Kim Ir Senning vafotidan so'ng uning o'g'li Kim Chen Ir KXDR yetakchisiga aylandi. U hali Kim Ir Sen hayotligidayoq "Sevimli rahbar" unvonini olgan edi. Kim Chen Ir vafotidan so'ng KXDR rahbari uning kichik o'g'li Kim Chen In bo'ldi.

KXDR – harbiy qurilish masalasiga birlamchi e'tibor qaratuvchi mamlakat, u songun – "armiya ustunligi" nomli mafkura va siyosatda o'z ifodasini topgan. 90-yillar oxirlaridan mamlakatda o'rta masofaga uchuvchi raketa sinovlari o'tkazildi. 2003 yilda Shimoliy Koreya yadro qurolini tarqatmaslik to'g'risidagi Shartnomadan chiqdi. Shu yili KXDR yadro dasturi bo'yicha har ikkala Koreya, XXR, AQSh, Rossiya va Yaponiya ishtirokida olti tomonlama kelishuv boshlandi, bir necha yil davom etishiga qaramay, u biror-bir sezilarli natijaga olib kelmadi. 2005 yilda KXDR da yadro qurolini yaratish haqida e'lon qildi. 2006, 2009 va 2013 yillarda esa yeros-ti yadro sinovi o'tkazildi. 2012 yil dekabrda KXDR fazoga sun'iy yo'ldosh uchirdi va kosmik mamlakatlar klubiga kirdi.

Qurollanish poygasi, katta armiyaga egalik, avvalgi tashqi yordamning yo'qligi va foydasiz iqtisod o'tkir iqtisodiy inqirozga olib keldi. 90-yillarning ikkinchi yarmidan mamlakatda ommaviy o'limga olib kelgan ocharchilik boshlandi. Shu bilan bog'liq holda, xalqaro gumanitar tashkilotlar KXDRga oziq-ovqat yetkazib bera boshladi.

Iqtisodiy inqiroz 90-yillarning ikkinchi yarmidan yarimochiq

kichik xususiy korxonalar egaligi va Xitoy bilan savdoning rivojlanishiga olib keldi. Bozor iqtisodiyotining ilk belgilari xususiy oilaviy korxonalar – *kaneban* ko'rinishida mavjud bo'lgan – tikuvchilik atelyesi, oshxona, fotostudiyalar va h.k. 2002 yildan mamlakatda ba'zi iqtisodiy islohotlar amalga oshirila boshlanadi: davlat chakana narxlarining, maosh va valyuta kurslarining ortishi; kartochka tizimi qisman o'zgarishi, qishloqda jamoaviy xo'jalikdan oilaviy tartibda qurilgan xo'jalikka o'tilishi va h.k.

Koreya yarim orolini birlashtirish muammosi

1970 yilda sovuq urush, xalqaro keskinlikni yumshatish va bir-biriga qarama qarshi bo'lgan

ijtimoiy–siyosiy tuzumlarning o'zaro tinch yashashi, Shimol va Janub o'rtasidagi aloqani ham yo'lga soldi. 1972 yil 4 iyulda Shimol va Janubning birgalikdagi kommyunnikesi imzolandi. Unga ko'ra, birlashishning uchta qoidasi belgilab qo'yildi: birlashish boshqalarning aralashuvisiz, tinch yo'l bilan va milliy birdamlikka intilish asosida bo'lmog'i lozim edi. Biroq, keyinchalik, tomonlar bir-biriga nisbatan ishonchga erisha olmadilar. Kelajakda birlashish shaklini ko'rish ham farq qilgan: agar Janubiy Koreya uni unitar davlat sifatida ko'rgan bo'lsa, KXDR konfederatsiyaga undadi (“bir mamlakat – ikki tuzum”).

80–yillarda Shimol va Janub o'rtasidagi munosabat tiklandi. Davlatlararo muzokaralar o'tkazildi, ajralib qolgan oilalar o'rtasida uchrashuvlar va madaniyat xodimlari o'rtasida o'zaro tashriflar uyushtirildi, stol tennisi va futbol bo'yicha qo'shma jamoalar tuzildi. Birlashish yo'lida ko'p bosqichli davrni bosib o'tish zarurligi anglab yetildi. 90–yillarda ikki davlat o'rtasidagi murosa, bostirib kirmaslik, almashuv va hamkorlik to'g'risida Bitim imzolandi, Shimol va Janub birinchi marta bir–birini rasman tan oldi. Bunga qadar ular bir–biriga nisbatan o'z mamlakatining bosib olingan ajralmas qismi sifatida qarab kelgan. Shuningdek, Koreys yarim orolining denuklearizatsiyasi to'g'risida qo'shma Shartnoma imzolandi.

90–yillarda Shimoliy Koreya iqtisodiy qiyinchiliklarni boshidan kechirdi, Janubiy Koreya unga oziq–ovqat, tibbiy vositalar va o'g'it tomonidan yordam ko'rsatdi.

2000 yilning iyunida Pxenyang shahrida oliy darajadagi uchras-

huv o'tkazildi – Kim Chen Ir va Kim Te Jun Qo'shma Shartnoma imzolashdilar. Unda tomonlarning umumiy qarashlari, gumanitar masalalarni tezkor hal etish to'g'risida kelishuv va turli sohalarda o'zaro ishonchni mustahkamlashga intilish kabi qayd etildi.

Ikki mamlakat o'rtasidagi oxirgi aloqalar doimiy xarakter kasb etdi, turizm, savdo va biznes, gumanitar almashinuv va h.k. kabilarda aks etdi. Kim Chen Ir va No Mu Xyon o'rtasidagi ikkinchi sammit 2007 yilda bo'lib o'tdi.

Biroq XXI asr boshlarida koreys davlatlari o'rtasidagi munosabatlar yana yomonlashdi. Masalan, 2009 yil yanvarda KXDR hukumati Janubiy Koreya bilan ilgari imzolangan barcha kelishuvlarning bekor qilinganligini e'lon qildi. 2010 yil martda KXDRdan unchalik uzoq bo'lmagan joydagi portlash oqibatida Janubiy Koreya korveti "Chxonan" cho'kib ketdi. Seul bunda Pxenyanni aybladi. Shu yilning noyabrida esa mamlakatlar o'rtasida ikki marta artilleriya otishmalari bo'lib o'tdi.

Birlashish muammosiga Koreys yarim oroli atrofidagi davlatlarning geosiyosiy qiziqishlari ham o'z ta'sirini ko'rsatdi.

Uchinchi Koreya Uchinchi Koreya ba'zan koreys diasporasi deb ham ataladi. Dunyoning 170 dan ortiq mamlakatlarida deyarli 7 mln. koreyslar yashaydi. Eng yirik diasporalar (4/5) Xitoyda yashaydi (2,4 mln. atrofida), AQSh (2 mln. dan ortiq) va Yaponiyada (900 mingdan ortiq). MDHda koreys diasporasi (etnonimi – kore saram) 4-o'rinni egallaydi va taxminan 500 ming kishini tashkil etadi. O'zbekistondagi koreys diasporasi (150 ming atrofida) son jihatidan 6-o'rinni egallaydi (Kanada va Rossiyadan keyin).

Koreys immigratsiyasi XIX asrning 60–yillaridan boshlangan. Uning sababi – qashshoqlik, og'ir soliqlar, keyinroq esa yapon bosqini. Dastlabki migratsiyaning asosiy yo'nalishi – Manjuriya va Rossiya Uzoq Sharqi bo'lgan. XX asr boshlarida koreyslarning Gavayi, Kaliforniya, Meksika va Kubaga bir martalik immigratsiyasi sodir bo'lgan. 60–yillardan koreyslarning butun dunyo bo'ylab immigratsiyasi boshlangan.

Agar 1864 yilda Rossiya imperiyasiga ko'chib kelgan dastlabki koreyslar guruhi 14 ta oiladan iborat bo'lgan bo'lsa, 1917 yilda

Amurbo'yi oblastidagi koreys immigrantlarining soni 84 mingdan ortiq kishini tashkil etgan. Yapon bosqini yillarida Manjuriya hududida va Rossiya Uzoq Sharqida yaponlar bilan kurashuvchi vatanparvarlik tashkilotlari va partizanlik otryadlari tuzildi. Koreys vatanparvar tashkilotlari bu yerda ona tilida milliy maktablar, gazeta va jurnallar tashkil etdi, bosib olingan Koreyada bularni o'chishning iloji yo'q edi.

Koreyslar (uch kishi) O'zbekiston hududida ham paydo bo'lgan, ular Rossiya imperiyasi aholisining 1897 yildagi birinchi Umumiy aholi ro'yxatida – Qo'qon va Namangan uyezdlarida hamda Namanganda qayd etilgan. 1926 yilda o'tkazilgan birinchi Umumittifoq aholi ro'yxatida O'zbekistonda 36 nafar koreys qayd etilgan.

1937 yil avgustda Stalin boshqaruvi "yapon ayg'oqchiligi paydo bo'lishining oldini olish maqsadida" Uzoq Sharqda yashovchi barcha koreys aholisini O'zbekiston va Qozog'istonga ko'chirishga qaror qildi. O'zbekistonga 74 500 kishi, Qozog'istonga esa 98 454 kishi ko'chirildi. Shu bilan birga, bir necha minglab sovet ishchilari, muhandislar, shifokorlar, yozuvchilar – sara koreys ziyolilari qamoqqa olindi.

O'zbekiston va Qozog'iston buncha ko'p sonli ko'chib keluvchilarni qabul qilishga tayyor emasligi bois ular otxonalarga, yurtalarga, baraklarga, yerto'lalarga joylashtirildi. Koreyslar pasportlarida ko'rsatilgan tumanlardan o'zga joylarga o'tib yashash huquqiga ega bo'lishmagan. Ko'chish jarayonida ko'plab koreys oilalari bir-biridan ajralib qoldi. Sovuqdan, sanitariya talablariga javob bermaslik, normal ovqatlanish va tibbiy yordamning yo'qligi tufayli ko'chib kelganlar orasida terlama, ichburug', bo'g'ma, qizamiq, bezgak, zotiljam, gripp, milk kasalligi va boshqa yuqumli kasalliklar tarqaldi, natijada ko'chib kelganlarning ko'pchiligi halok bo'ldi. Ushbu barcha qiyinliklarga, ochlik, sovuqlik, kasallik va o'limga qaramay koreyslar ijtimoiy muhitga borgan sari moslasha boshlashdilar va bu yerni o'zlarining yangi vatanlari deb qabul qilishdilar.

40–50-yillarda mehnatda erishgan yutuqlari uchun O'zbekiston va Qozog'istondan 200 dan ortiq koreyslarning SSSRning eng oliy mukofoti – Mehnat Qahramoni unvoniga; ming nafari esa orden,

medal va faxriy unvonlarga musharraf bo'lishdi "Qizil yulduz" kolxozi raisi Kim Pen Xva ikki marta qahramon unvoniga sazovor bo'lgan. Koreyslar sanoatda, qurilish, fan, sog'liqni saqlash kabi sohalarda, siyosatsohasida ham jonbozlik ko'rsatishgan

Markaziy Osiyo koreyslari orasidan:

Yirik siyosatchilar va hukumat a'zolari (bosh vazir yordamchisi, vazirlar va vazirlar yordamchilari, parlamentlar deputatlari va senatorlar, Konstitutsion sud raisi);

Fanlar akademiyasi a'zolari, oliy o'quv yurtlari rektori va prorektorlari (dekanlar va kafedra mudirlari; ITM va IPT direktorlari, bo'lim va sektorlar boshliqlari);

Yirik sanoat moliya va qishloq xo'jaligi korxonalari; milliy aviakompaniyalar, banklar rahbarlari;

Taniqli sportchilar (olimpiada chempionlari, jahon, Yevropa chempionati, SSSR va MDH mamlakatlari chempionati sovrindorlari, terma jamoalar katta murabbiylari, olimpiya qo'mitalari rahbarlari, turli sport turlari bo'yicha assotsiatsiya rahbarlari);

Xalqaro miqiyosida tan olingan mashhur yozuvchilar, kompozitorlar, rassomlar, estrada, opera va balet artistlari va h.k. bor.

Bunday yuksak muvaffaqiyatlarga boshqa mamlakatlardagi koreys diasporalari ham erishishgan.

IX Bob.

KOREYA VA O'ZBEKISTON

Koreya va O'zbekiston o'rtasidagi tarixiy aloqalar

Koreyslar va Markaziy Osiyo xalqlarining o'zaro aloqalari tarixi qadimgi davrlarga borib taqaladi. Ushbu mintaqaning ba'zi viloyatlari zamonaviy ilmiy tasavvurlarga ko'ra, koreys etnosining genezisida ham muhim rol o'ynagan. Oltoy va O'rta Osiyo rayonlarida joylashgan xalqlarning koreyslar etnogenezisida qatnashganiga qaramay, koreyslar va O'rta Osiyo mintaqasi o'rtasidagi aloqalar VII asrgacha bo'lgan tarixiy adabiyotlarda qayd etilmagan.

Koreya va O'rta Osiyoning aloqalari borasidagi dastlabki hujjatli dalil Samarqanddagi Afrosiyobda saqlangan devoriy tasvirlar sanaladi, unda ikkita koreys elchisi Samarqand hokimi huzurida tasvirlangan, ushbu tashrif vaqti VII asr bilan belgilanadi. Shuningdek, koreys monarxi Xechxonning O'rta Osiyo bo'ylab VIII asrdagi sayohati ma'lum. Arablar va xitoyliklar o'rtasidagi Talas jangida esa (751 y.), Xitoy qo'shiniga koreys generali Ko Son Chji qo'mondonlik qilgan (xitoyliklarga asir bo'lgan jangchi Ko Sa Gening avlodi). Koreys olimlari van Xengdok maqbarasi (Silla, IX asr)dagi tosh haykalni Markaziy Osiyodan chiqqan kishi tasviri hisoblaydilar.

Koreyaning hozirgi O'zbekiston hududidagi xalqlar bilan keyingi aloqalari boshqa qayd etilmagan.

XIX asrning ikkinchi yarmida koreys immigratsiyasi boshlangandan so'ng, hozirgi O'zbekiston, Qozog'iston va Qirg'iziston hududida birinchi marta koreyslar 1897 yilda o'tkazilgan Rossiya imperiyasining umumiy aholi ro'yxatida qayd etilgan. 1926 yildagi Birinchi Umumittifoq aholi ro'yxati bu borada 87 nafar koreysni qayd etgan: Qozog'istonda – 42 nafar, O'zbekiston da –36 va Qirg'izistonda – 9 kishi yashaganini ko'rish mumkin.

Yuqoridagi yillarda Markaziy Osiyoda yashovchi koreyslar ilk marotaba o'zlarining tashkilotlarini tuzishga harakat qiladi. Masalan, 1921 yilda Turkiston Respublikasi milliy ishlari bo'yicha xalq

qo'mitasida koreys seksiyasi tuzilgan. 1924 yil 26 avgustda esa Turkiston Respublikasi NKVDsida Turkiston Respublikasi koreyslari Ittifoqi qayd etilgan, unga 28 kishi kirgan. 1926 yildagi qayta ro'yxatdan o'tishda Ittifoq ro'yxati 33 kishiga ortgan. Biroq, 1926 yil 29 sentyabrda koreyslar Ittifoqi O'zSSR NKVDsi tomonidan tugatilgan.

1937 yilda esa Uzoq Sharqdagi barcha koreys aholisi O'zbekiston va Qozog'istonga deportatsiya qilingan.

O'zbekiston va KXDR O'zbekistonning KXDR bilan aloqalari Sovet davrida ham mavjud bo'lib, asosan, madaniy almashinuv sohasida kechgan. 1945 yilda Koreya ozod etilgandan to 50-yillar oxiriga qadar ko'plab o'zbekistonlik koreyslar KXDRga qaytib ko'pchiligi yuqori mansablarni egallashgan. Koreya urushi vaqtida sovet koreyslari Shimoliy Koreya armiyasida jang qilgan.

80-yillar oxirida O'zbekistondagi "etnik o'zlikni anglash" to'liqini ostida KXDRdan qator ijodiy jamoalar tashrif buyuradi. O'zbekistonlik ko'plab koreyslar esa ilk marotaba o'zlarining tarixiy vatanlariga borish imkoniyatiga ega bo'lishdi.

O'zbekiston Respublikasi va KXDR o'rtasidagi diplomatik munosabatlar 1992 yil fevralda o'rnatildi. Keyinchalik Toshkentda KXDR elchixonasi ochildi.

90-yillarning birinchi yarmida KXDRlik o'qituvchi va aspirantlar Toshkent davlat pedagogika universiteti koreys tili kafedrasida bo'lishdi, ushbu OO'Yu talabalari esa KXDRda stajirovka o'tadi. Ushbu kafedraga, shuningdek, KXDRdan o'quv adabiyotlari keltirildi.

O'zbekistonda shimoliy koreyaliklar hamkorligidagi bir nechta qo'shma korxonalar mavjud. KXDR va O'zbekiston o'rtasidagi hamkorlik oziq-ovqat va kimyo sanoati, qishloq xo'jaligi, madaniy-gumanitar va boshqa ko'plab sohalarni qamrab olgan.

Har yili o'zbekistonlik yakkaxon xonandalar va ijodiy jamoa Pxenyandagi "Aprel bahori" festivalida ishtirok etadi.

Hamkorlik sport sohasini ham qamrab olgan, ayniqsa, taekvando yo'nalishi bo'yicha O'zbekistonda ITF (Xalqaro tayekvando federatsiyasi) mavjud. Uning respublikada 100 dan ortiq seksiyalari faoliyat yuritadi. 2008 yilda O'zbekiston terma jamoasi ITF yo'nalishi bo'yicha jahon chempionatida birinchi o'rinni egalladi.

Shunga qaramay, ikki mamlakat o'rtasidagi o'zaro hamkorlik to'liq darajada amalga oshirilmagan.

O'zbekiston va Koreya Respublikasi 1992 yilning martida O'zbekiston va Janubiy Koreya o'rtasida diplomatik aloqalar o'rnatildi, shu yilning 19 iyunida esa O'zbekiston Prezidenti I.A. Karimov Koreya Respublikasida bo'lgan tashrif davomida "O'zbekiston va Janubiy Koreya o'rtasida davlatlararo munosabatlar va hamkorlik asoslari to'g'risida" Shartnoma imzolangan. Shuningdek, turli sohalarda (savdo, madaniyat, ta'lim, OAV, turizm va sport) uzoq muddatga mo'ljallangan hamkorlik kelishib olindi. Tashrifning eng muhim natijasi "DEU" korporatsiyasi bilan Asaka shahrida avtomobil ishlab chiqarish korxonasini qurish bo'yicha bitim imzolanishi bo'ldi.

1992–1996 yillarda "UzDEUavto" qo'shma korxonasini loyihalashtirish va qurish ishlari amalga oshirildi. 1995 yil 25 martda korxonada avtomobil ishlab chiqarishni boshladi. Ayni paytda O'zbekiston avtomobil ishlab chiqarish bo'yicha 28–mamlakat qatoridan joy oldi. 1998 yilda korxonada "Damas", "Tiko" va "Neksiya" markasidagi 544 00 avtomobil ishlab chiqardi. Keyinchalik Asakadagi zavod boshqa, birmuncha zamonaviyroq modeldagi avtomobillarni – "Matiz", "Lasetti", "Spark" va b. ishlab chiqara boshladi.

O'zbekiston va Janubiy Koreya prezidentlari sammiti tizimli xarakter kasb etdi – ular 11 marotaba uchrashdi. Parlamentlararo aloqalar faollashdi.

O'zbekistonda Janubiy Koreya kapitali ishtirokidagi 400 dan ortiq korxonada faoliyat yuritadi. Janubiy Koreya tekstil, yengil, tog'–metallurgiya, neft–kimyo, elektrotexnika, oziq–ovqat, qurilish, energetika, farmatsevtika va respublika iqtisodining boshqa sohalarida hamda Surgil bazasidagi Ustyurt gaz–kimyo kompleksi, Navoiy erkin industrial–iqtisodiy zonasini, Navoiy shahri aeroporti bazasidagi xalqaro logistika intermodal markazini, Angren erkin industrial–iqtisodiy zonasini rivojlantirishda faol ishtirok etadi. Ushbu mamlakatning 90 dan ortiq kompaniyalari vakolatxonalari ochilgan. 2012 yilda O'zbekiston va Janubiy Koreya o'rtasidagi tovar ayirboshlash 1,6 mlrd. AQSh dollarini tashkil etdi.

Faol hamkorlik, shuningdek, axborot texnologiyalari sohasida ham rivojlanmoqda. 2013 yilda O'zbekiston davlat Aloqa, axbo-

rotlashtirish va telekommunikatsiya qo'mitasi raisi o'rinbosari lavozimiga Janubiy Koreya davlat ma'muriyati va xavfsizlik vaziri o'rinbosari taklif etildi.

Fan, ta'lim va madaniyat sohasidagi hamkorliklar faol rivojlanmoqda. 1992 yildan O'zbekistonda Koreya Respublikasining O'zbekistondagi elchixonasi qoshida koreys ma'rifat markazi faoliyat yuritmoqda, unda 1000 dan ortiq kishi har yili koreys tilini o'rganmoqda. Bundan tashqari, koreys tili O'zbekistonning 22 ta maktab va kollejida va 5 ta oliy o'quv yurtida o'qitiladi (uchta oliy o'quv yurtida koreys tiliga ixtisoslashgan kafedra mavjud). Seuldagi xorijiy tadqiqotlar Koreys universitetida koreys talabalari koreys tilini o'rganishi mumkin bo'lgan Markaziy Osiyo tadqiqotlari kafedrasini ochilgan. Qo'shma ilmiy loyihalar amalga oshirilmoqda. O'zbekistonning televidion kanallarida Janubiy Koreya filmlari berib boriladi. Ijodiy jamoa yo'nalishi bo'yicha doimo almashinuv amalga oshiriladi. O'zbekistonda turli sohalarda janubiy koreyalik ko'ngillilar KOIKA yo'nalishi bo'yicha ishlaydilar.

Faol hamkorlik sport sohasida ham amalga oshirilmoqda. O'zbekistonda WTF (jahon taekvando federatsiyasi) faoliyat yuritadi.

O'zbekiston Respublikasi Mehnat va aholini ijtimoiy himoya qilish vazirligi bilan Koreya Respublikasi Bandlik va mehnat vazirligi o'rtasida ishchilarni Koreya Respublikasiga yuborish bo'yicha kelishuv mavjud. Ko'plab o'zbekistonliklar Janubiy Koreyada o'qiydi va ishlaydi. 2012 yil oxirida ular soni 12 mingdan ortgan. Janubiy Koreya va O'zbekiston fuqarolari o'rtasida millatlararo nikohlar soni ham ortib bormoqda.

O'zbekistonda Janubiy Koreya restoranlari, Janubiy Koreyada esa o'zbek taomlari restoranlari ochilmoqda ("Samarqand", "Amir Temur" va b.).

Davlatlararo chuqur va mazmunli hamkorlikni hisobga olib, O'zbekiston Respublikasi va Koreya Respublikasi 2006 yil 29 martda strategik hamkorlik to'g'risida qo'shma deklaratsiyani imzoladi.

TAVSIYA QILINADIGAN ADABIYOTLAR

1. Изучение истории Кореи через всемирное наследие. – Бунданг: Изд-во Центральной Академии корееведения. 2012.
2. История Кореи / Пер. Г. Н. Кима. – Сеул: Национальный институт истории Кореи. 2007.
3. История Кореи (Новое прочтение) / Под ред. А. В. Торкунова. – М.: МГИМО, РОССПЭН. 2003.
4. История Кореи (с древнейших времен до наших дней). В 2-х томах. – М.: Наука. 1974.
5. Корея. Справочник. – Сеул: Корейская служба информации для зарубежных стран. 1993.
6. Курбанов С. О. История Кореи: с древности до начала XXI века. – СПб.: Изд-во С.-Петербур. ун-та. 2009.
7. Симбирцева Т. М. Владыки старой Кореи / Труды Института восточных культур и античности. Вып. XXXV. – М.: ИВКИ, РГТУ. 2012.
8. Син Хёнсик. История Кореи. Краткий популярный очерк / Пер. Л. А. Петрова – Сеул: KED. 2008.
9. Страноведение. Республика Корея / Под ред. Б. С. Ли. – Т.: O'zbekiston milliy ensiklopediyasi. 2012.
10. Тихонов В. М., Кан Мангиль. История Кореи. В 2-х томах. – М.: Наталис. 2011.

**Xan Valeriy Sergeevich
Koreya tarixi**

**Muharrir:
Sirtsova Y. B.
Dizayn va verstka:
Egeubaev K. S.**

**Nashriyot uyi MChJ «BAKTRIA PRESS»
Litsenziya AI № 203, 28.08.2011 y., AI № 229, 16.11.2012 y.
100000, Toshkent, Buyuk Ipak Yuli mavzesi, 15–25.
Telefon: +998 (71) 233-2384.**

**Bosishga ruxsat etildi 30.12.2013 y.
Bichimi 64*84 1/16. Garnitura «Palatino Linotype».
Ofset bosma.
Shartli bosma tabogi 7,5. Adadi 1000.
Buyurtma № 2 or 10.01.14 y.**

**«GLOSSA» bosmaxonasida chop etilgan.
100015, Uzbekistan, Toshkent, Avliyo Ota kuchasi, 91.
Telefon: +998 (71) 233-50-20.
e-mail: www.pravoslavie.uz**

ISBN 978-9943-4241-8-0